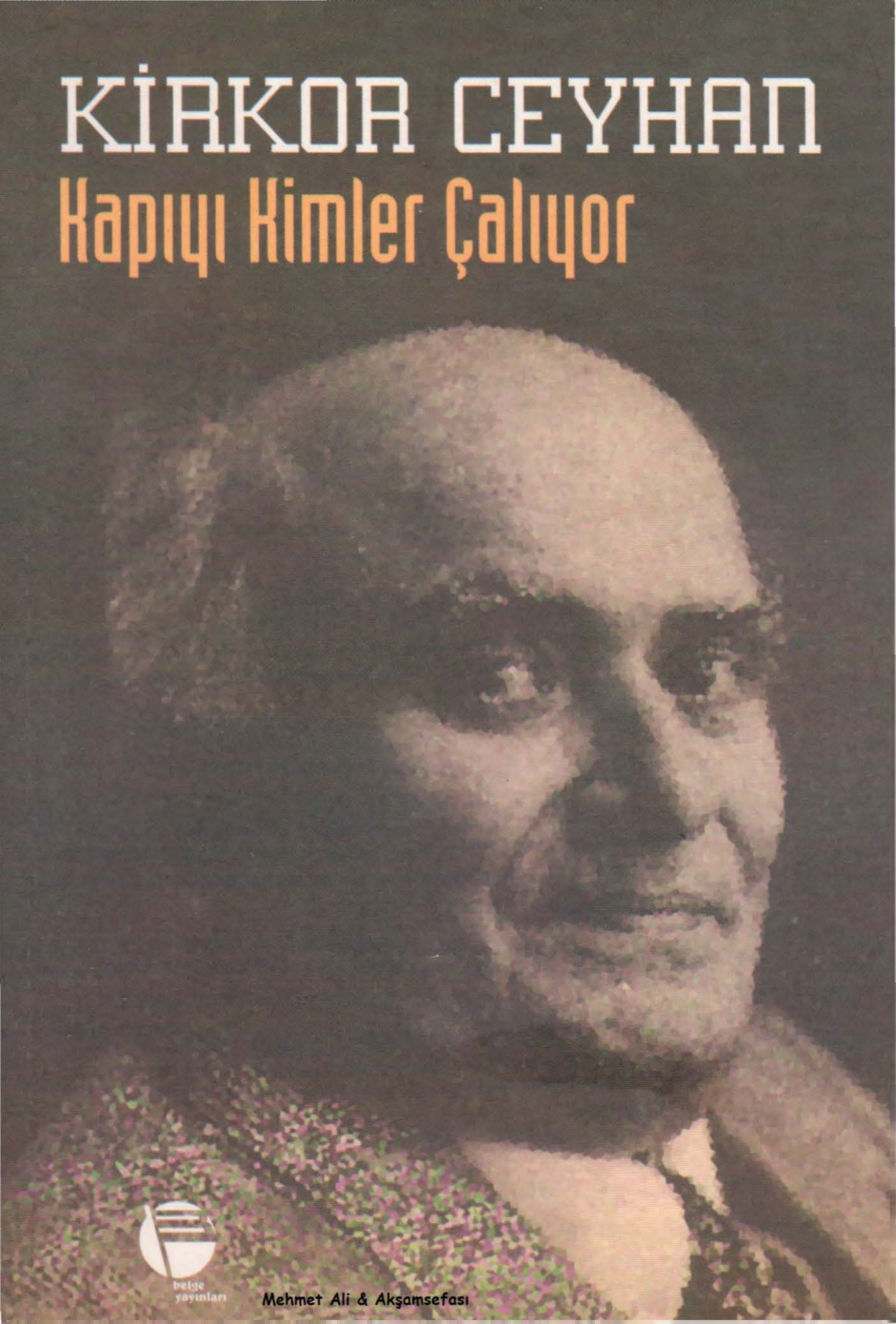
KİRKOR CEYHAN

Kapıyı Kimler Çalıyor

belge yayınları

Mehmet Ali & Akşamsefası

MARENOSTRUM

Kirkor Ceyhan 29 Ekim 1926 Sivas'ın Zara ilçesinde doğdu. Baba adı Sımon, ana adı Horik. Manuşag, Armenuhi ve Azaduhi üç kız kardeşi. Bir süre öğretmenlik yapan baba Simon, daha sonra sıvacılık, inşaat ustalığı yaptı; anne Horik ise kilim dokuyordu.

Ceyhan'ın ilk eğitimini, Zara'da Gazi ve Cumhuriyet ılkokulu'nda yaptı. Sivas'ta evli olan halasının yanında kalarak sürdürdüğü Sivas Ortaokulu'nu okuduğu yıllarda, komşuları Şımavon adlı Ermeni bir değirmenciden etkilenerek materyalist dünya görüşünü benimsedi.

Eğitimini yarıda bırakan Ceyhan bir süre sonra Sivas'a veda etti, Zara'da terzi çıraklığı yaptı.

Kendi deyişiyle, olanaksızlıklar nedeniyle okula devam edememenin acısını, hınçla, dünyanın bütün realist yazarlarını okuyarak çıkarmaya çalıştı. Sabahattin Ali'nin hayranıydı.

1946 Ocağında evlendi. 1947de askerde iken bir çocuk sahibi olan Ceyhan, 1949'da terhis olduktan sonra İstanbul'a, Gedikpaşa'ya yerleşti. Babası, Varjabed Simon, Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi'ne bir süre zangoçluk yaptı.

1950'de hapisten çıkıp İstanbul'a gelen Kemal Tahir'le buluştu; böylece Zara'dayken hapiste olduğunu tesadüfen öğrendiği Kemal Tahir'le 1942'de mektup yazarak başlattığı tanışıklık kesintisiz bir dostluğa dönüştü.

1965de ailece Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç ettiler. On ay sonra tekrar İstanbul'a dönerek, Beyoğlu'nda terzi dükkanı açtı.

1973'de babasını kaybeden Ceyhan 1974'de karısını yitirdi. 1980'de emekli oldu ve Fransa'ya, çocuklarının yanına yerleşti. 1988'de Almanya'da yeni bir evlilik yaparak, Bonn kentine yerleşti.

Ceyhan, son yıllarda İstanbul'u sık sık ziyaret ediyordu.

27 Eylül 1999'da, Bonn'da yaşama veda etti.

"Anadolu'nun sözlü tarih ve anlatı geleneğine özgü güçlü bir hafıza, Zara ve çevresi için önemli monografik tanıklıklar"...

Tıpkı 1996da Aras yayınlarından çıkan ilk kitabı ***"Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm"*** ve 1998 TÜYAP İstanbul Kitap Fuarında tanıtımı yapılan ikinci kitabı ***"Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize"*** adlı kitabında olduğu gibi...

Kirkor Ceyhan, 1999 Kasımında TÜYAP tarafından düzenlenecek olan, İstanbul Kitap Fuarında, *"Anadolu, Ortak Yaşam Kültürleri"* Panele konuşmacı olarak çağrılı idi.

BELGE YAYINLARI
Marenostrum Dizisi

KAPIYI KİMLER ÇALIYOR

© Kirkor Ceyhan
Belge Uluslararası Yayıncılık

Baskıya Hazırlayan
A. Yasemin

Kapak Düzeni / Montaj
Adım Grafik

Dizgi ve İç Dizayn
Songül Grafik

Baskı
Güler Ofset

Cilt
Güven Mücellithanesi

Birinci Baskı
Ekim 1999

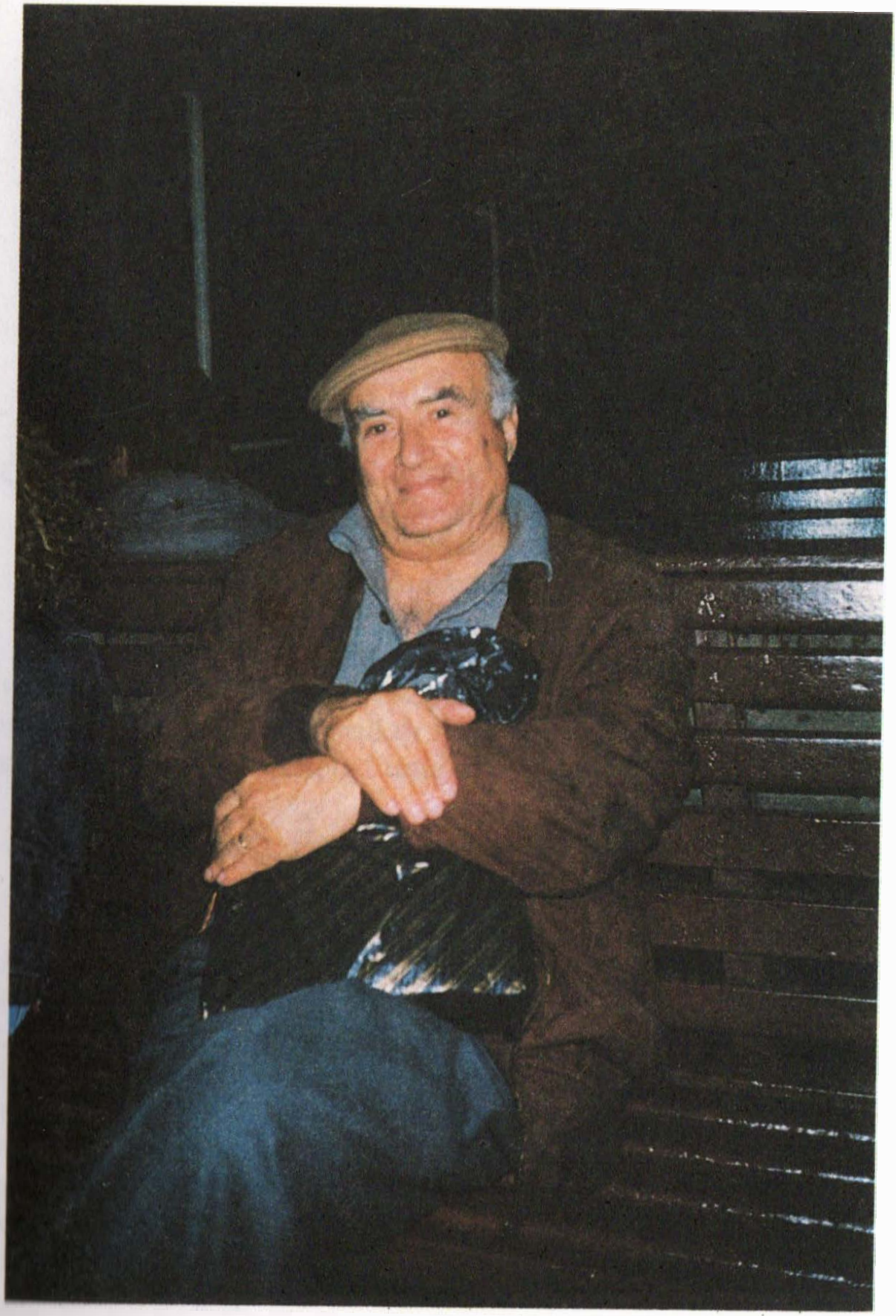
BELGE ULUSLARARASI YAYINCILIK
Divanyolu Cad. 15/1 Binbirdirek İşhanı
Sultanahmet - İstanbul
Tel/Fax: (212) 517 44 53 - (212) 638 34 58

Kirkor Ceyhan

KAPIYI KİMLER ÇALIYOR?

"Bu kitabın hazırlanışına emeği geçen eşim ILSE CEYHAN'a teşekkür ederim"...

Kirkor Ceyhan
1926 - 1999

Kemal Tahir ağabeyinin hatırası önünde hürmetle eğilir ellerinden hasretle öperim

Kirkor Ceyhan'a mektubumdur(*)

Mıgırdiç Margosyan

Sabahları Kadıköy-Karaköy vapur seferleriyle evden büroya, akşamları da yine aynı rota üzerinden bu kez tomistanla bürodan eve dönüş yolculuğuna çıktığım şu son günlerde en büyük keyfim ne oldu biliyor musun? Nereden bileceksin ki! Öyle ya! Sen müneccim değil, topu topu bir "garip" yazarsın birader!.. Zaten felek te senin ne denli gariban olduğunu keşfetmiş olacak ki, baksana, elhamdülillah ve de maşallah hiç zaman kaybetmeden, yememiş, içmemiş, hemen "atını nallamış, düşmüş peşine..."

Üstadım,

Seferberlik artığı bir neslin ardından hasbelkader Sivas ellerinde, Zara'da bir kocakarının titrek eliyle, kör makasıyla göbeğini "hırtt" diye kesip, Horik Hatun'dan ayırıp, bu kavanoz dipli dünyaya salıverdiği bu "uzun ince yol"da, felekle aranızda ne geçti, ne geçmedi, beraberce ne yiyip ne içtiniz doğrusu pek bilemiyorum ama, anlayabildiğim kadarıyla felek denen bu kahpenin "dölü"yle aran pek yok! Ya da fazlasıyla limoni! ama olsun, zaten bu kıçık kırık alemde kimine kavun kimine kelek yediren bu "dölü" ve "ölüsü" boklu felekle yarenlik edip, onun gölgesine sığınıp gelene

(*) Bu mektup Kirkor Ceyhan'ın ***"Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize"*** (Aras Yayıncılık, Nisan 1999, İstanbul) adlı son kitabının yayınlanması münasebetiyle yazılmıştır.

ağam, gidene paşam deyip arada "davulcu osuruğu gibi kaybolmak" yerine, onunla cebelleşmek, onunla kıran kırana güreşmek sana daha mı yakışıyor ne! Evet üstadım, ne var ki, gel gör ki, bu "döl fukarası"nın tomağı nedense ve ne hikmetse hep ensesi kalınlarla, bir de kadifeden kesesinin sesi kahveden gelen, dahası da Ali'nin külahını Veli'ye giydirip bir taraftan altmışaltı oynarken diğer taraftan nargilesini fokurdatan "mutlu azınlık"tan yana gümleyip duruyor! Neden? Çünkü sapısilik felek böyle buyurmuş!.. Çünkü sırf bunun için "atını nallamış, düşmüş peşimize..." Vee bizlere, özellikle de kimi analara zaman zaman "seferberlik türküleri" (**) söyletmiş ninni yerine, ya da acımasızca kovalamış onları uçsuz bucaksız Anadolu bozkırlarında, sürgünde, tehcir yollarında...

Ustam,

Vapur yolculuğu esnasında büyük bir keyifle okuduğum kitabının hemen her sayfasında kâh güldüm, kâh hüzünlendim. Ne ki, inan ki feleğin "anasını" satır aralarında öyle ustaca bir "belleyiş"in var ki, doğrusunu söylemek gerekirse buna hayran kalmamak kimin haddine! İnce mizah dokusuyla götü boklu feleği ufaktan ufağa yoklayıp, sonra da "tilkinin güz soğuğuna uğramış, halsiz, sümüklü eniği"ne çevirişine, şapka çıkarıyorum. Umuyor ve öyle sanıyorum ki, Kirkor Ceyhan'ın ustaca yontulmuş kaleminin sivri ucunu mabadında hisseden bizzatihi feleğin kendisi de bu kez gerçekten "feleğini şaşırmış", böylece eşekten düşen karpuz misali yaptığı bunca kelekliklerin ayıbıyla baş başa kalmıştır...

Evet ustam, her biri ayrı tad, ayrı lezzetle yoğrulup, değişik rayihalarla bezenmiş birbirinden güzel öykülerinle, anlayana sivri sinek eşliğinde saz çaldırıp, anlamayana

---

(**) "Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm" Kirkor Ceyhan. Aras Yayıncılık. Aralık 1996. İstanbul.

davul zurna ile güm güm gümletip duruyorsun emme. yine de ilmek ilmek örüp, kimi "sağır kulaklara" üflediğin "mesajları" algılamaktan yoksun andavallılar, nato kafa nato mermerler "hâlâ" varsa, bundan kelli suç senin mi? O zaman bu tür duyarsız insanlara haklı olarak şöyle seslenmeyip ne yapabilirsin ki: "Ulan dingil, ne dikiliyorsun öyle armağan gelmiş kaz gibi!.."

Ustam, üstadım,

Duygularımı, düşüncelerimi uzun uzadıya dillendirip "dolu bardak olup, vara yoğa ağlamak" istemiyorum ama, böyle bir kitabı bizlere armağan ettiğin için seni yürekten kutlarken, sevinç gözyaşlarıyla ağlamamak yine de elde değil ki...

Mıgırdiç Margosyan

İstanbul, 24 Haziran 1999

Ağustos ayının sonları, bir salı günü öğlen paydos bitimiydi. Kireçlerin, yer yer tahtaların üstünde oturmuş, tozlu kirli torbalarımızdan çıkarıp yumruk kadar sert arpa unundan yapılmış kuru ekmeklerimizi Kızılırmak'tan getirip de teneke içinde bulanığı, çamuru dinlensin diye beklettiğimiz sudan, teneke taslarla içip içip, kemirerek yeni bitirmiştik. Verdiği nimete, herbirimiz kimi sesli, kimi sessiz şükrediyorduk. Hem nasıl şükür, hem nasıl hamd. Sesli dile getirenler Müslümancayı epeyce sökmüş, Arapça dua edenlerdi. Daha iyice öğrenemeyenler içlerinden Ermenice, hamd ediyorlardı ya, sonunu herkes eşitsin diye de yarabbi çok şükür, yarabbi çok şükür diye, ötekilerden de fazla yırtınıyorlardı. Verdiği de neydi ki, rabbimizin, el kadar avurt yırtan kılçıklı siyah arpa ekmeği ile, bir tas bulanık kızıl çamurlu, ırmağın suyu. Ama, o devirde insanlarımız öyle bağlanmış, öyle inanmışlardı ki, olsundu, ufak bir nimet parçasına hamd ve şükürü biraz ağırdan alıp, eksik yapanlar, bunun da kaybolup ahüzârını çekecekleri korkusuna kapılırlardı. Bu Müslümanında da Ermenisinde de böyleydi.

Ya Allah deyip işe başlamıştık yeniden. Kayınbiraderim Necati uzaktan göründü. Sekiz on yaşlarında vardı. Bir yıl evvel ihtida edip Müslüman olunca, Hosrof olan Ermenice adını Necati'ye çevirmiştik. Göründü görünmesine ama, ileri gelip yanaşmıyor. Gayet canlı, gayet atak bir ço-

cuktur. Ben bir mâna veremedim buna. Kimselere belli etmeden de, parmağıyla bana, gel gel işareti yapıyor, işi bıraktım yanaştım..

Enişte:

-Ablam beni gönderdi. Evdeki kaçaklar yakalandılar. Bizi bütün ev halkı, kaçaklarla birlikte karakola doldurdular. Bir ara fırsatını bulup beni sana, kışlalara gönderdi. "Bizim yakamız elde, söyle eniştene, ne gibi düşünüyorsa, ne yapması gerekse öyle yapsın" dedi. Hoppala gördün mü sen işi. Ne işi, püsküllü belâyı. Necati'nin yüzü bembeyaz. Çocuk heyecandan tir tir titriyor. Ben kendimi göremiyorum ama, bende de betbeniz geçmiş olacak ki, boğazıma sanki bir yumruk girdi, beni boğacak. Ağzım bir anda kurudu. Dilim dönmüyor. Şu anda Allahım, bir dirhem tükrük ver. Verki şu sâbiye, bir şey söyleyebilipte yola vurayım. Yalnız elimle başını okşuyor, yüzümü göstermek istemiyorum. O nasıl ağlıyor, dönüp dönüpte yüzüme bakıyor. En son:

"Hadi yavrum sen gene yanlarına dön. Olaki soracak olurlarsa sakın beni gördüğünü söylemiyesin. Yalnızca (o da fırsatını bulursan) ablana, Naciye, ye anlatırsın. Ben gereğini yapacağım, merak etmeyin, geleceğim." Oğlanı acele yolladım. Yavaşca ekmek tayınımı sakladığım kirli torbayı göğsüme sokup inşaattan dışarı çıktım. İktiza etikçe ayak yoluna kışlanın üstündeki kör derelere gider kuşak açarız. Hiç de zamanı olmadığı halde, hiç kimseye söyleyipte ürkütmeden, derenin yolunu tuttum. İlerledim epeyce. Olaki benim gibi karınağrısı tutup da bir başka gelen de olur korkusuyla daha da ilerledim. Purun üstünde bir çukura uzandım. Hep yaşlı anamla karımı düşünüyorum. Yılan kelep olmuş ayaklarıma az mı sarıldılardı. "Etme oğul tutma oğul, bu kaçakların bize büyük zararı dokunur. Bundan önce iki kişiyi saklayıp kurtardığın sevap zaten bizi cenneti ala'nın en mûtena köşküne götürür

de artar bile. Evet bizde biliyoruz zavallılar tatlı canlarını kurtarmak için seni deyip, geldiler. Hiçbir günahları da yok. Ermeni olmaktan başka. Amma gel sen Osmanlıya anlat "Sen bu komitacıları saklıyorsun demekki sen de komitacılık, hem de fazladan yataklık da yapıyorsun" der, der de vallahi külümüzü göğe yağdırırlar. Etme eyleme bu sinüs ihtiyar yaşlı ananı gel bir kez olsun dinle. Zaten kaının sözünü adam hesabına tutmuyorsun. Beni hiç değil kırma" diye günler günü ne kavgalar ne fırtınalar estirmiştik evde. De gel de şimdi doğrulup yüzlerine bakıver bakiyim. Ne kadar da haklı çıktılar. Ben beni zerre kadar düşünmüyorum. Evde bir sürü başı açık kanayak eksiketek var. Yarabbim ne olacaklar ne olacağız, sen yardım et...

İki elim kalkmaz oldu dizimden
Bilmem amelinden bilmem özümden

Karakolun çıplak tabanında üst üste yatıyoruz. Hiç kimseden ses yok. Üstümüzle başımızla uzanmış birbirimize sarılmış ancak ısınıyoruz. Şafak çoktan atmış, ortalık iyice ağarmış. Çocuklar mışıl mışıl kimbilir ne rüyalar görüyor, ağızsız dilsiz yatıyorlar. Ben, anam, karım uyku mu? Uyuduk yoksa Dante'nin cehenneminde sabaha kadar döne döne yandık mı? Bir bize sor birde Hisus Kristos efendimize.

Karım hiç ağzını açmadı. Benimle konuşmuyor. Ben orada varmıyım yokmuyum oralı olduğu yok. Anam şöyle bir doğruldu baktı. Tekrar gözlerimi aşağı indirdi. Yaşlar yüzüne aşağı süzülüyor. Onunki ana yüreği, karınınki gibi sert değil. Sorup bir şey söyleyecek ama göğüs kabarıklığını bir bastırabilse. Yalnızca "ne zaman geldin" dedi, bu kadar. Anania ile Setrak da diğer köşede kıvrılmışlar. Sanmam ki onları da uyku tutsun. Onlar da her hal "bu nasıl işti başımıza geldi, bir dam dolusu ailenin de başını yaktık. Ne idi günahları. Bizi içeri alıp aylarca saklamaları mı kurban olduğum Allah. Bu nasıl yazı yazdın alnımıza. Nedin bu çektiğimiz. Yıllardır delikten deliğe gizleniyor, mağaradan. Adam mı öldürdük, kimseyi mi yaraladık. Devlete karşı silah mı çektik. Bütün malımızı, tarlamızı, evimizi, çoluk çocuğumuzu bırakmışız, dağda bayırda kaç Allahım kaç. Nereye kadar? Ama nereye kadar? Cihanyan Si-

mon'un evine, altı ay sonra da işte buraya, karakola..." deyip akıllarından koyup kaldılar ona ne şüphe.

İki gün karakolda bekleyeceğiz. Zaptiyelerin biri girip biri çıkıyor. Jandarmalar da var, fakat zaptiyeler gibi itip çekmiyorlar. Yakalanıp da karakola getirdikleri zaman Anania ile Setrak'a neler yaptılar, bilemem, ama ben gelipte yakayı ele verince bana yapmadılarını bırakmadılar. Kasap uşağından Hot Ali ile Meleğin Kel Ahmet en azılı zaptolmazlarındandı. İnsan değeri nedir, bunların yanına hiç uğramamış ya, Allah korkusu bile çekmiyorlar. Gidip geliyor burnuma unutturup unutturup alttan yukarı yumruk atıyorlar. Ağzım burnum kan içinde kalıyor. Bir zaman kanı dindirmeye uğraşıyorum, şöyle beribenzer durur gibi oluyor, bu defa öteki sümsüğü kavuşturuyor. Vay anasını... Ağrıyı sızıyı pek hayladığım yok ya kan kaybettire kaybettire beni gebertecekler. Maksatları o. Hot Ali iki de bir "kırk yıllık Yâni olur mu hiç Kâni" derken bu defa o gülücük boyuyla meleğin Kel Ahmet yumruğu indiriyor burnuma. Ulan Allah'tan korkmazlar benim burnumdan başka bir yerim yok mu? Hayır! Kan ancak burundan geliyor. "Neyse neyse" diyorlar. "Bundan çok değil ondört onbeş ay önce olaydı, hem seni, hem de şu köşedeki hainleri, çok uzakta değil, Ağpur'un dibinde mevlanıza kavuştururduk ya, ananız sizi kadir gecesinde doğurmuş, şimdilik o fırtınadan kurtardınız."

Gerçekten de tehcir kanununun üzerinden bir yıl geçince eski zecri tedbirleri biraz gevşetmişlerdi. Yakalanın, hemen vurmuyorlar, evcek barkcak Arabistan'a, aşağı sürüp telef ediyorlardı. Her halde devam eden harpte kurşun sıkıntısı başgösterdiğinden onun yapacağı infazı göç yollarına ve Der Zor çöllerine gördürüyor olacaklar.

Bozuk şu cihanın pergeli bozuk yazık şu geçen ömrüme yazık

Bir ev halkı karakolda yatıp kalkıyoruz. Çok şükür daha yaz yeni bitmiş. Burası babanın evi mi, yatak yorgan arayasın. "Yanımıza bir jandarma katın şuracıkta evimizden bir iki çul çaput getiripte altımıza serelim" desen, deynek hemen başında kırılıyor. Bizim sesimiz çıkmıyor ama, etrafımızda çocuklar çığrışmaya başlıyorlar. Kendimizden vazgeçtik, hep çocukları düşünüyoruz.

İhtilâttan men kararı almışlar. Bizi hiç dışarı bırakmayacaklar. Yahu bu nasıl bir gazap. Evet zengin değiliz, evimizde ekmek bile yoktu. Ben asker olduğumdan akşamdan akşama benim ekmek tayinimin yanına bir tane daha yakıştırıyor, teneke bir tasta da sade suya kavarana payını eve getiriyor, bir ev ahali idare ediyorduk. Ya şimdi ne olacak? Ne içerden dışarı, ne de dışardan içeri. Velâkin evimizde hiç olmazsa yatağımız yorganımız, çulumuz cicimimiz vardı. Hiç değilse biri elimize geçse!...

- Ulan Ali onbaşi yine o karının kapısına dün gece dayanmışsın. (Hot Aliye sesleniyor) Kasabada kocasız dulkarı sayısına kıran mı düştü? Eksik etek ağlayarak sabah sabah gelip kapıyı ele aldı. Anam avradım olsun son defa söylüyorum. Bir daha tekrar edersen sonunu sen düşün. Her haltı on paraya karıştırıyorsunuz. Şimdi sıra burnumuzun dibindekinde mi? Ne hatır biliyorsunuz ne de Allah korkusu!!!

Bu kaba kaba Kör Hakkı'nın sesine benziyor. Yüzünü göremiyoruz, öteki jandarmaların koğuşundan geliyor bu münakaşa. Hot Ali onbaşı ne cevap veriyor pek anlaşılmıyor ama aşağıdan aldığı belli.

Kör Hakkı bizim mahalledendir. Boylu poslu parlak çizmelidir. Dağ kesen yol kesendir ama insafı elden bırakmayanlardandır. Ağabeyi Kör Aziz gibi, çamur ceberrut değil. Neden sonra tahta kapıyı itti içeri baktı... Eskiden komşuluk ilişkilerimiz fena sayılmazdı ama bu durumumuzu nasıl değerlendirir, acaba... Meleğin Kel Ahmet veya Hot Ali onbaşı gibi mi?...

- İbraham usta İbraham usta diye seslendi. Hadiseyi içerden öğrendiği belli.

- Buyur Hakkı efendi, diye ayağa kalkıp kıyam ettim. Elini omuzuma koydu. Yüzüme bile bakmıyor. Zaten loş koğuşta üst üste. Ne bakılacak yüzümüz kalmış. Biz daha ilk gelip düştük. O, yani kör Hakkı, yollarını buralarda eskitmiş. Bilmez mi? İçine düştüğümüz bu pis durumu...

- Yiğidin başına hal gelir. Fazla düşünme. Zira erkek kadar taşıyamaz. Ne gelirse başa çekilecek, dayanmalısın... Başını kaldırıp ne kadına ne kıza baktığı var.

- Bir şey istiyor musun? diye sordu.

- Hakkı efendi ne üstte var ne başta. Bizim evden acaba bir iki çul çaput?...

Üzgün başını iki yana sallayarak ayrıldı. Geçmiş gün arası fazla sürmedi. Kör Hakkı'nın sesi tekrar

- İbraham usta...

"Buyur Hakkı efendi...

- Kardaşım evi mühürlemişler. İmkânını bulamadım. Kusura kalma diyerek, koluna atıpta getirdiği üç dört hokka sıcak sıcak taze uzun ekmek pidesini bırakıp döndü.

Karakola suçlu olarak düşersen Zaptiye ne demektir bilir misin? Ateşten gömlekten daha kötü. Çıplak sırtına kızmış soba sacı gibi yapışır da cayır cayır yakar seni ne bir acıyanın ne bir kurtaranın bulunur. Olaki kör Hakkı gibi bir adam evlâdı rastlaya da yeniden dünyaya doğmuş gibi olasın. Ettiği bir cümlelik söz, Geniş zamanın ölçüsüyle ölçülemez bir arka çıkış.

Kör Hakkı gelip bizle alakalanınca karakoldaki hava bir hayli değişti. Yumuşadı.

Amanın, o sıcak pideler içerdeki çoluğu çocuğu büyüğü küçüğü bir mutlu etti, bir keyfe garketti anlatamam.. Aradan elli sene geçti, Kör Hakkı'nın pidelerinin tadı hâlâ damağımızda. Ya ben, ya karım, aklımıza düştükçe o günü ve o ekmeğin tadını yadederiz. Aile tarihimize geçti desem yeridir.

Gün geldi devran değişti. Zara'da yıllar yılı yine beraber olduk. Evet bende zengin bir adam değildim ama, Kör Hakkı'nın züğürt hali beni hep üzmüştür. Elimden geldiğince bir paket tütün alıp gizlice cebine bırakmaktan maada elimden bir şey gelmedi.

Üç gün yattık karakolun nezarethanesinde. Dördüncü gündü erkence, tahtaya şak şak vurdular. Evet doğru dürüst uyku biz büyüklerde yok yok ama, yine de bu vücut uyku ile uyanıklık arası herhalde kendi ihtiyacını iyi kötü gideriyor. Olmalı. Şak şak sanki tahtaya değil de beynimizde şakıladı. Düşünüyorum "ne belledim ağam burası babanın konağı mı kâşanesi mi?"

- Kalkın haydi yola çıkıyoruz.

Vay anam babam vay. Bir yıldan fazla idi zannedersem, binbaşı Yahya bey bizi başına toplayıp da:

"Ustalar size hayatta karşılaşacağınız belki de en zor soruyu soracağım. Zannediyor musunuz ki benim içinde kolay bu soruyla karşınıza çıkmak. Ama ne çare, geleceği

ben daha iyi keşfediyor size acıyorum" demiş de bizi bu tehcir ateşinden kurtarmak için Müslümanlığa davet etmişti. Bu alicenap binbaşı bunu bize sorarken kendisine bizim yerimize koyuyor "acaba bu davet bana 'Müslümanlığı bırak da şu dine dön" deseler ben ne hal alır ne duruma düşerim' diye düşünüyor olmalı ki son derece sıkılıyor ve terler içinde kalıyordu.

Başka çaremiz kalmamıştı. Kışlalarda çalışan bütün ustalar, o gün biraz daha erken paydos etmiş, o gece sabaha kadar ne uyku ne rahatlık, yüzü görmüştük. Hane halkıyla bir sürü meşveretten sonra hepimizde aynı neticeye varmış, isimlerin en yakışanını bulup bulup Margos Giragos adlarını bırakıp bir gecede Ahmet Mehmet olmuştuk. Ahmet Mehmet olmakla hemen Müslümanlık olunmuyordu. Bunu Hıristiyanlık gibi sanmayasınız. Hıristiyan ana babadan olupta papaz efendinin de vaftizinden geçtin miydi oldun bal gibi Hıristiyan. Amma Müslümanlık öyle mi? hey kardeşim. Önce sünnet olacaksın. İş kelimeyi şahadetle de bitmiyor. Hac var zekât var. Bütün namaz dualarını eksiksiz öğreneceksin. Ötekler neyse ne de, bizim uşağın belini büken bu oldu zaten. Halbuysa kilisede Ermenice duaları papaz efendi okur, yer yer İsa efendimizin ismi geçtikçe biz de haç'ımızı çıkarır Hıristiyanlığımıza devam ederdik. Ya bu öyle mi? Bilmediğimiz bir lisanda (Arapça) gece gündüz çabala dur ki iki cümleyi ard arda çatıp da söyleyesin, öğrenme yaşı bir hayli geçmiş kişiler olarak. Velhasıl çok debelenmiştik. Bu fedakar ve faziletli adam bir hayli uğraş, geniş bir hoş görüyle bizi tehcir ve sevkiyat afetinden kurtarmıştı. Gel gör ki benim başıma ne haller geldi...

Göç göç oldu göçler yola düzüldü.

Beni de iki kaçakla beraber bağladılar. Yola düzüldük. İhtiyar anamla hasta karımı bir vurgun arabasına attılar. Altlarında arpa çuvalları üstünde, sallanıyorlar. Anamın kucağında on yaşına geldiği halde, yürümeyen bacım Maniya oturuyor, şimdiki adı Şerife. Karımın hastalığını mı, düşünesin yoksa, hiç ana sütünden nasip almamış altı aylık çocuğu mu? Kucağına almış bir bez içine ıslayıpta yumuşattığı Eğin dutunu vira ağzını sokup zorluyor. Benden on yaş küçük kardaşim Hamdi (eskiden Garebed) kaynım Necati (eskiden Hosrof) baldızım Kamile (eskiden Arşaluys) bizim arkamızdan yürüyorlar. İki silahlı ve de süvarı jandarmanın nezaretinde ilerliyoruz.

Biz üçümüz bağlı yürüyoruz. Ben İbrahim olmuşum ama Anania ve Setrak daha Müslüman değiller. Tehcir kanunu ile gençleri, erkekleri topladıkları zaman bunlar kendilerini dağa atanlardan. Bizim gibi silah altında asker olmuş olsalardı onlar da şimdi Müslüman olmuşlardı. Ben İbrahim onlar Anania ve Setrak. Tekmil aile efradı sürülmüşler. Kendileri Zara civarında Rum ve Kürt köylerinde kendilerini binbir güçlükle aylar yıllar gerçekten de postu deldirmeden muhafaza etmişler, artık barınamaz olunca bir zaman da mağaralarda, dağlarda barınmaya uğraşmışlar, temellli umutları tükenince, hayatta bir bende kalmış ümitleri, bir gece şafak sökerken gelip bizim eve sığın-

mışlardı. Adamlıktan temelli çıkmışlar mağara devri insanlarına dönmüşlerdi. Saçlar, sakallar, tırnaklar, ilk nazarda göreni korkutur halde idi. Günler günü bu ikisine nasıl bir çekidüzen vermeye uğraştığımızı, bir dam dolusu, hane halkına haber anlatıp kabul ettirişimi bir ben bir de yukarda Kristos İsa efendimiz bilir. Küçüklere, "Aman dışarda yerli yersiz bir gevezelikte bulunmayasınız. Bir gelen olursa mümkün olduğunca çabuk evi terk edip bir taraflara kaybolasınız, aman ha aman" diye tembihlemek mi, sorarsın. Anamla karım, yüzlerine bir şey söylemiyorlar ama, suratlarından düşen bir bit, kırk parça oluyor. Gizliden orgundan "ne yapalım bu da böyle bir çetin geçittir. Allah düşmanımın başına bile vermesin. Canlarını dişlerine takmış ancak düşmüşler ocağımıza. Ney yapalım başka ne çaresi var. Yılan gibi dillerini çıkarıp yalvardıklarını siz gördünüz. İlk ağızda ben uyanmamla, uyku sersemi çekip içeri almam bir oldu. Bunlar da insandılar. Zara'nın içerisinde. Varlıklı hem de ne varlıklı ailenin çocuklarıydılar siz de biliyorsunuz. Anania, Kapıloyan Serkis ağanın oğlu. Elini soğuktan sıcağa sokmayan, sayılarca uşak hizmetkâr sahibi Zaranın her yanında en iyi arazi tarla yöoncalık bunlarındı. Koca bir aileden şimdi bir bu kaldı. Güzel karısı Marinos yeğenleri kardeşleri hepsi göçe sevkiyata gittiler. Kim bilir nerde kaldı ölüleri. Kim bilir Der Zor'a kadar kavuşan oldu mu? Kavuştularsa da orada, çok çölde bunları hangi imkân hangi rahatlık beklemekte. Tahminime göre Anania'nın o elma topu gibi iki oğlanı Çerkez hocanın oğlu Hacı Yusuf Müslüman ismi koyarak çiftliğine götürmüş. Ama Anania'nın bundan da haberi yok. Hele aman bir şey söyleyip de aklını fikrini büsbütün karıştırmayalım. Setrak'a gelince, canım karım zaten senin ailenden, koca bir Çilohannesyan familyası. Bütün aile battı. İşittiğime göre karısı o iki çocuğu ile tekavüt Recep efendinin evine sığınmışlar. Hesap et bir kere tehcire giden gitti, her ne sebeple olursa olsun Müslüman olup

kalarılar ister asker ister sivil olarak durmadan ticaretle uğraşıyorlar. İnsanoğlu ne tuhaf yaratık. Sanki bu binlerce göçe sevkiyata dahil edilerek gidenler bunların kardaşleri, emmilerinin uşakları, teyzesinin çocukları değillerdi. Nasıl da sinirleri sağlam. Hem de Anania'nın Setrak'in en yakınları. Bizim aslında hemşehriliken maada bir kan akrabalığımız bile yok. Ama onların hiçbirine güven ve itimatları yok. Emin ol onların kapılarına dayansalar da, aman dileselerdi, daha ilk görür görmez yürekleri o saat ayak üstü oracıkta yarılır, şayet yarılmasa bile katiyen içeri almazlar. Kurtardıkları tatlı canlarını yeniden tehlikeye atmazlar, yeniden girdikleri ticaretin ve para kazanmanın tatlı rehavetini bırakmak istemezlerdi. Bunlar bilmez mi onların ne şekil adam olduklarını. Bütün dünyaları mundar canını kurtarmak ve menfaatlarına zerrece bir zarar gelmemesi. Etmeyin, eylemeyin anam, karım diye az mı rica ettim. Azını elinizi kor ayaklarınızı öperim, bütün yiğitlik sizde. Ben sabah gidip akşam geliyorum. Siz bunlarla ve çocuklarla haşır neşir olacaksınız diye, az mı yalvardım. Ne çare işte buraya kadarmış. Şimdi yalnız onlar değil, bir dam dolusu ahali iki sene evvelki binlercesinin yürüdüğü, o meşum yolda ilerliyoruz.

Gelip te sığındıkları zaman baktık ki olmuyor çoluğun çocuğun içinde, kendi aramızda Anania'nın adını Hurşit, Setrak'ın adını ise Kâmil koymuştuk. Onlar da çabucak alıştılar isimlerine. Sanki anadan doğma Hurşit ile Kâmil imişler gibi.

Yürüyoruz yürüyoruz. Biz ne ise üç dört küçük çocuk var, onlar at arabalarının (o zaman Vurgun arabası derdik) yürüyüş hızına kavuşamıyorlar, arada bir tanesini arabanın kenarına bindirerek dinlendiriyoruz. Koçasar'a (Hafik) ancak akşam ulaştık. Ağacığın hanına at tavlasına doluşturdular. Biz can derdindeyiz. Çoluk çocuk hep ayaklar şişti yara içinde. Ahır ne imiş, samanlık ne imiş

bizim için. Herkes uzandı gübrenin samanın üzerine. Jandarmaların merkez karakolundan gaz tenekesi içinde getirdikleri arpadan herleyi zar zor içtiler. Zaten sapı kırık ağaç bir kaşık on kişi sırayla kaşıklayacak. Bu fasıl bitince hepsinin ağzı açık kaldı, başladılar üst üste uyumaya. Bizde uyku ne arar, onlar çocuk. Yalnız yorgunluk ve açlık dertleri. Ya biz: Gide gide koyuyor. İçine düştüğümüz durum... yorgunluk sefillik bir yana. Biz nereye gidiyoruz, ne biz biliyoruz ne de başımızda ve üstümüzde kamçıyı tutanlar. Gidiyoruz. Nereye?

Daha alaca karanlık, davranın geç kalıyoruz naraları yükseldi. Bu jandarmaların gür sesi. Biz uyuduk mu? Hayaller ve kâbuslar içinde debelendik mi? Allan bilir. Çocukların üstü başı gübre saman. Nasıl da zor ayaklandırdık bilemezsiniz. Boyunlarını orada kes kopar, tek o uykudan etme. Amanın da aman. Ağlayarak doğruluyorlar ama, çok sürmüyor işin ciddiyetini hemen kavrıyorlar. Zaten çıkaracak giyinecek hiç bir şeyleri yok. Üstleriyle, başlarıyla düştükleri yerden kalkıp üstlerini silkeleyip temizlemeye uğraşıyorlar. Birbirlerinin tozunu toprağını elleriyle vurup temizliyorlar. Günahsız çocuklar. Ben bunları gördükçe temelli kahroluyorum. Evet insanlık fedakarlık, çetin şartlar. İnsan olan böyle bir günde alicenap davranmayacak ta ne zaman davranacak. Böyle bir durumla karşılaştığında benim yaptığımı yapıp içeri almıyacak da, "Yok kardeşim ben canımı ve de çoluğumu çocuğumu gücün bela kurtardım bir aileyi yine ateşe atamam, kusura bakmayın" diye nasıl kapıyı gösterecek. Yola vurduğu adamları on dakika sonra, Zaptiyeler tarafından vurulup öldürüleceğini bile bile nasıl yatağına dönüp sıcak sıcak uyuyacak. Ben bunu bir türlü kabul edemedim. Ama gel gör ki bir sürü insanı dibi görünmez bir ateş kuyusuna da attığımı daha derinden duymaya başladım. Bir devleti akılla değil de ihtiras ve duyguyla idare eden idareciler nasıl çöküntüye sürüklerlerse, ailenin resi de işte bu duygu-

larla dolu olursa aileyi işte bu şekilde mahveder. Baktım daha ayaktayız hepten telef olmadık ama, görünüp duruyor olmak üzereyiz. Allah encamımızı hayra tebdil eyleye...

Kimbilir ki Nerde Kalır Ölümüz!

Hani daha yakalanmadan her gece bir çeşit hikâye, çeşit çeşit komiklikte fıkralar anlatıp, hem bizi güldüren, hem kendisi göz yaşlarını sile sile gülen Anania. Sanki put kesildi. Sessiz horatasız bütün emirlere önce o uyuyor. Çocuklara da sahipleniyor. Bakıyorum şöylece kenardan, esas belâya düşen biz olduk. Çoluk çocuk kadını eksiketeği , yaşlısı genci düştük dağlara. Sanki elimiz, ayağımız yerden kesildi. Mekânımız yollar, hanlar, karakollar... Anania ile Setrak da bizimle beraber ama, bir çeşit genişe düşüp ferahladılar bana kalırsa. Vur emri altında, yıllarca dağlarda koş, mağaralarda, evlerde saklan. Bunun önü yok sonu yok. Şimdi bizde yakalanınca, hep beraber menfaya sürülüyoruz. Yılların verdiği tecrübe ve talim ile onlar sanki pikniğe gider gibiler. Ya biz, ya biz... anam, karım, bir sürü çocuk, yatalak on yaşında bacım. Ne olacağız. Nereye kadar dayanacağız. Herbirini acaba hangi dağda derelerin kovuğuna bırakacağız onları düşünüyorum.

Sisli bir sabah, güz esnası yürüyoruz. Anam kendi alil kötürüm kızını kucaklamış, karım altı aylık cansız oğlunu, arabadalar. Çocuklar bizle beraber yaya ilerliyoruz. Sabah sabah güz soğuğu iliklerimize işliyor. Biraz sonra güneş yükselecek sırtımız ısınacak ya, şimdi üşüyoruz. Koçasar'ı geçtik ama daha Gevre köyüne kavuşamadık. Karım bağırdı: "Çocuk kımıldamıyor". Zaten çok zayıf ve

de çok bakımsızdı. Anne sütü zaten yok. Kuru dutu ıslayıp da ağzına somursun diye sokma ilen çocuk mu yaşar. Beklenen oldu... Vahram ölmüştü. Çıkmayan canda umut var diye pek de üstüne konduramıyorduk ama Vahram öldü. Jandarmalar kafileyi, arabaları durdurdular. Aşağı aldık. Toprağı kolay yıkılır bir çukurun içine bezi ile çaputu ile, Mekke'yi şöyle bir şavullayıp gömdük. Toprağı iyice bekitip üstüne de bir kaç büyük taş yerleştirdik. Jandarmalar, çocuklar ve biz üç menfi babayiğit saf tuttuk. Enüzü billahi ile başlayıp, süphanekeyi, kuleğüzüyü bildiğim tekmil islâmi duaları sıraladım. Jandarmalar da, yer yer ayak tutup, dualara iştirakten geri kalmadılar. Duayı bitirip geri çekildiğimizde anam ile karım yedi adım gerimizde ayakta bekliyorlardı. Biz çekilir çekilmez, anam usul usul ilerledi. Yüzünü göstermemeye gayet dikkat ederek arkasını döndü. Ben farkettim, hiç durmadan bürnüğünün altından haç çıkarıp dua ettiğini. O da işini bitirince jandarmalar: "Kar yağar, yağmur yağar yine de yolcu yolunda gerektir. Başınız sağ olsun. Mukadderat, allahın takdiri" diyorlardı. Yürüdük, yürüyoruz. Açıktan yüzlerine söyleyemiyorum ama, bu nasıl allah, bu nasıl, takdir, bu nasıl mukadderat diye de düşünmeden edemiyorum. Yürüyoruz. Anamın yanında yürüyorum. Hiç konuşmuyuruz. Konuşmaya ne gerek var, ağzımızı açmadan ben ne düşünüyorsam, ne gibi iç konuşma içindeysem anam mutlaka anlıyor. Hem de nasıl anlıyor. İşiteceğim kadar da mırıldanıyor "Yine boralandı dağların başı - emanetin alır ol veren kişi. Bir dost bulamadım gün akşam oldu..."

Bu ömür törpüsü yol biter mi.? Çocukların durumu nasıl acınası... Kimi aksayarak yürüyor, hangisi yemenisini almış eline yalınayak sızım sızım sızlanıyorlar, ama bize pek belli etmemeye çalışıyorlar. Daha bunun bellisi, bilmesi mi kalmış. Yürümüyorlar, sürünüyorlar. Hanzar köyü gözüktü. Jandarmalar da işin farkında. İkindi ezanı okunacak zaman. Yoldan çıkardılar kafileyi, köyün içine

doğru bizi sürmeye başladılar. Bu bence iyice işaretti. Çocukların vaziyeti o hali aldı ki, sanki "ölüm bizde kefen sizde" diye dayatır hale gelmişlerdi. Kül hışır köye girdik. Cüce bir müezzin yamağı kıçında yırtık bir şalvar, başına beyaz bir bez sarmış nasıl da yırtınıyor. Köyde harpten geri kalan varsa, sonradan ihtida eden, Muhammet ümmetini acele namaza çağırıyor. Minare yok ama alçak bir damın üstünde ezanı bitirdi. Aşağı inmeden naralanıyor daha, "Eptesdi olan haydiz namaza, haydiz felâha" diye de Erzurum muhaciri şivesiyle nasıl eliyle ayağıyla debeleniyor. "Zaten ne geldiyse ümmeti muhammetin başına, bu namaz ve dua noksanlığından gelmedi mi?" diye eliyle ayağıyla, fakir fukarayı abdeste de aldırmadan, cami yerine de, kullanılan odaya sokacak. Velâkin herkes dinini yabanda mı, bulmuş ki bu biçarenin iv (ivgasına) gele de, göz göre göre ateşe ata. İşte bizden var pay biç. Jandarmalar davranınca bir yandan ben de recada bulundum. "Aman efendi ağalarım bize de müsaade buyurunda, biz de mübareğin şefaatinden mahrum kalmayalım, bir kaç rekat namaz da biz eda edelim. Jandarmaların da hoşuna gitmedi değil. Derhal bizi çözdüler. Köyün yalağında derekap aptestimizi aldık, arka safa geçip el bağladık. Jandarmalar bizim arkamızdalar. Biz altı ay kış boyu yalnız iskambil oynayıp, Dede Korkutun Kafkas masallarını anlatmıyorduk. Aptest nasıl alınır, safa nasıl durulur, Rükû'a nasıl gelinir, nasıl yatılır, nasıl doğrulur, selam nasıl verilir, defaatle anlatmış, velakin namaz başı dualarını bir türlü öğretememiştim. Abdesti alırken Hurşit kardaşla, Kâmil kardaşa aman biriniz bir yanıma biriniz bir yanıma dizilin, ben ne yaparsam acemiliğe düşmeden, ağır ağır beni taklit edin diye de ağzımı jandarmalardan öteye çevirmiş, Ermenice anlatmıştım yavaşcana. Kazaya uğratmadan allaha şükür ikindi namazını eda ettik. Cemaat çarıklarını kapıda tekrar giyindi, fesleri keçeleri başlarında, iki elleriyle yüzlerini yukardan ağrı sıvazlayarak, öyle bir eşhedü allah

çekiyorlar ki taa içten ciğerden. Biz de aynısını tekrarlıyarak, çıktık dışarı. Kafile arabada perişanlık içinde. Sonradan Zakirdaş isimli olduğunu öğrendiğimiz müezzin, şöylece bir baktı da, demek ki acıdı: "Haydiz, ne durursiz ümmeti Muhammet, düğün evine düğüm evine." Yüz yüze gelince ben belli etmeden jandarmalara söyle işmarını yaptım. Baktım jandarmalar bizden teşne. Ben bir ara sordum "dadaş can davulsuz düğün nasıl olur" hemen cevapladı "görmisen asılı bayrağı. Velâkin bu gün mübarek gün. Cuma'nın hükmü geçmeyince adetimiz hükmünce, zurna çalınıp, davul kös vurdurulmaz. Ahan şükürler olsun o da geçti, ikindi kılınıp savuştu. Ben şimdi işareti verirem."

Koca bir dam. Biz de doluştuk jandarmalarla birlik. Başladı mı sana bir kaba zurna sesi. Çifte nakkare ile koca davul da eşlik ediyor. Dımbır da dimbır, dımbır da dımbır. Açık meydan olsa sesin gümbürtünün yarıdan çoğu dağılacak tarlalara doğru. Ama içerde... tekmil gümbürtü kulağımızda patlıyor. Karısı erkeği kızı gelini tezeği yakalayan doluyor içeri. Herkes kendi sandalyesini kendisi getirecek. Yani tezeğinin üstünde oturacak. Bizlere de jandarmalar birer tezek peydahladılar. Hani sızım sızım sızlayan bizim çocuklar yorgunluğu ağrıyı hemen unuttular. Musiki başka bir şey. Belki de, insan oğlunun yarattığı en önemli bir keyfiyet. Kabası, incesi, batısı, doğusu hepsi de, insan için çok yararlı. İnsanı, içinde bulunduğu atmosferden, daha ilk namesinde çekip sıyırıp alıyor. Sen de ister istemez o havaya giriyorsun. Hele çocuklar hele çocuklar. Ama anamla karıma padişahın bandosu, ince saz takımı da hayıretmez. Ruhları o kadar kararmış ki musiki nasıl gıda verecek. Ana olmak işte bu olsa gerek. Ne zahmetle peydahlayıp doğuruyor. Kendinden olan bu parçayı nasıl büyütüyor. Elbette ölünce de, sanki onunla beraber ölüyor. Ama erkek öyle mi? Dışarlarda dolanan bir kelebek.

Can emanet hiç kimseye yük olmaz
Bu dünyaya gelen gitmek içindir...

Dadaşlar başladılar oynamaya. Erzurum ve de çevresinin bütün barlarını sırasıyla birbirine bağlayarak. Zaten genç pek yok, o yaşlı ihtiyarlar, nasıl da kıvırta kıvırta ileri ileri kayıyorlar. Dayanamadı bizim Ananta Hurşit kardaş da girdi bara. Dadaşlardan geri kalır değil. Zaten bunca yaşamı çalıp çığırmakla geçmiş. İsterlerse Laz havası çalsınlar, onlardan daha titretir gövdesini. Artist maskara doğmuş anadan. Koca Kapıloyan Serkis ağanın çirkin devletinin altından girer üstünden çıkardı ama, ne çare tehcir kanunu Anania kardaşa bu fırsatı bırakmadı. Zara'nın çakalına acına yağma ettirdi. Yıllarca, dağda bayırda koruduğu tatlı canını şimdi Hanzar köyünde dadaşların safında bara soktu da büküde büküde oynatıyor. Kız gelin tayfası öte yanda başka bir ekipte oynuyor. Bizim çocuklar canlandılar karıştılar içlerine yatalak mefluç bacım anamın kucağında, o da ufak ufak parmaklarını oynatıyor. Şaşarsın doğrusu. Hayat devam ediyor.

İhtiyarın biri düştü yanıma. Tütün kesesinden kaba kağıda sardığı tütünü hem kendi çekiyor hem de bana uzatıyor. Anlatıyor, anlatıyor... İki buçuk üç yıl önce, Urus önünde kaçtık. Kör Moskofun topunun önünde dura mı bilirik oğulcan. Oddan, ocaktan vazgeçtik; Sözüm burdan dışarı eşşeği olan eşşeğini, öküzü ineği olan ineğini sür-

dü çıktı yola. Köyümüz Hasan Kala'dadır. Bildin mi? Şu İbrahim Hakkı Efendi hazretlerinin toprağıdır. Mübareğin kuvveti ve de nefesidir ki, pek fazla zayiat vermeden yarımız telef olduysa da nısfımız kurtardık. İşte bizi bu gâvur Ermeni köyüne yerleştirdiler. Bu gâvurun eyi bir arazisi, güzel bir ekeneği var. Namlı Hanzar yazısı. Gözü kör olsun o Moskofun, köyümüz kırakta idi, böyle verimli bir toprak değildi ama, ebu ecdat yurdumuzdu. Osmanlı da, buradaki Ermeni gâvurunu sürüp çıkarıp Kırgına yollamış. Geldik her yani boş bulduk. Her evin unu bulguru, samanlıkta samanı bile, durup duruyor. Etraf köyler malı davarı yağmalamış daha una bulgura, peynir çökeleğe fırsat bulamadan gelip biz kavuştuk. Ufak ufak düzene giriyoruz. Allah belasını verir inşallah Kör Moskofun deyip deyip yumruğunu göğsüne indiriyor. Yerden göğe haklı Hamitdaş'ın söyledikleri. İnsanın kendi yurdu kendi vatanı... Söz arasında benim adımı sorup İbrahim olduğunu öğrendiği zaman kendininkinin de Hamitdaş olduğunu söylüyor. Nasıl söyleyebilirdim ki "Hamitdaş, ya bu güzel köyleri, güzel tarlaları, sağlam komları bırakıp sürülenlere ne demeli, onların duasını, bedduasını nereye koymalı, nasıl yazmalı, onlar da milletçe bağırdılar gözün kör olsun Osmanlı parça parça olasın da, hiçbir parçan bir imlâya gelmeye... Sen bize ettin Allah da sana ede. Dediklerini nasıl sorabilirdim? Hayat devam ediyor. Şimdi şu gecenin köründe düğüne de kavuştuk. Düğüncü olduk düğün ediyoruz. Canı her an bir dikkatsizliğe kurban gidecek, bedavadan yaşayan Anania Hurşit kardeş Horan'a girmiş bar çekiyor. Allah, Allah! Şu olanları veya daha da olacakları iki yıl önce kâhinin biri söyleyip haber verseydi, kim inanırdı. Kim kaâle alırdı. Kim yapıyor? Kim yaptırıyor? Bu kadermi? Dine inanların mukadderat dedikleri mi? Benim aklım almıyor. O kâinatın hâkimi, adil ve seven kuvveti nasıl böyle trajedileri meydana getirir. İnsanlar, halklar, devletler kendi ihtirasları menfaatları doğrultusunda her çeşit

vandallığı yapıyor ve insanları mukadderat diye kandırıp, o dindarların Rahim, Kerim diyerekten yere yurda kondurmadıkları Allah'ın üstüne atıyorlar. Ben buna nasıl inanacağım. Çok çabalıyorum, inanamıyorum!...

Fukaranın Gözü Kanlı Yaş Oldu!!!!!

Orta yerde, yine onlar da tezekler üstünde, gelinle damat oturuyorlar. Onların altında tezek sayısı fazla olmalı ki, öteki oturanlardan yüksekce duruyorlar. Hamitdaş durmadan anlatıyor;

- "Onbeş yirmi gün evveldi, şu gördüğün gelinin kocasının cepheden karalısı geldi. Görüyorsun nasıl yiğit, gemi gibi bir gelin. Rahmetli kocası da aynı şekilde babayiğit delikanlıydı. Tam da dengi dengine dedikleri hesap...

Şimdi şu yanındaki çelimsiz sümüklü oğlana baksana. Gelinin bir bacağı kadar. Allah encamlarını hayreylesin, ama hiç aklım kesmiyor. Bilemezsin, dağ daş asker kaçağı hırsız, haydut kaynıyor. Bu aslan gibi gelinin kocasının ölüm haberi gelince, arayı pek uzatmadan kaynı olan bu oğlana nikâhi kıydık. Kaynatası, kaynanası gelini evden çıkarmak istemiyorlar. Bugün davulunu çaldırıp "Baba ekmeği" denilen pilavı dökeceğiz ahalinin önüne. Kurban olduğumun bir hikmeti, sizin de kısmetiniz varmış bu pilavın içinde.

Buğulu buğulu bulgur pilavını dört yere yerleştirdikleri Ermeni gâvur koca lengerlerine döktüler. Ermenice yazıları yavaş yavaş okuyorum. "Babikian Serop ağa 1898 - Horhoryan Garabed ağa 1892 - Delibaşian Sahag ağa 1888. "Kadınların önündekine edep edip uzanamadım. Haşladıkları koca kısır keçiyi yiğit Osmanlı bir kan eliyle

çatır çatır parçalayarak müsavat üzre lengerlere paylaştırıyor. Her toplulukta bulunur, böyle anam karılar. İşte bu da, bu köyünkü. Osmanlı mı Osmanlı. Adı da dadaş Anşa. Düğünün, nizamı, düzeni de ondan soruluyor. Bizim ekibi herkesten önce yer sofrasının etrafına yerleştirdi. Gariptir yazıktır diyerekten etlerin büyük parçalarını hep bizimkilerinin önüne sürüyor. Hay Allah razı olsun, nasıl bir dardan, nasıl bir keçi etli bulgur pilavına kavuştuk. Düşünüyorum çare yok, bu tokluk ister istemez, bizi Sivas'a ulaştıracak.

Gelin hiç kırınaşmadan lök gibi oturmakta. Gösterişli bir gelin, iki yaşında bir kız anası olmuş. Anaç mı anaç. Omuzlarından, entari altındaki yayla kadar gerdandan belli gişici azgın bir dişi olduğu. Gözü kör olsun seferberliğin yalnız Ermeni gelinini, kızını yağmalatmadı, İşte böyle Koçasar kariyesine bağlı Hanzar köyünde ki, bu gemi gibi gelini de, yıllar yılı gişisiz bıraktı ve de şu sümüklü oğlanın biçimine bakılırsa daha da yıllarca ersiz yatıp kocasız kalkacak. Allah yollara düşmüş, nerelere kadar varacağımız belli olmayan, biz gariplere yardım etsin de, Hanzar köyündeki bu gelini de unutmasın kurban olduğum...

Jandarmalar bizi yine tavuk cücüğü gibi toparladı. Köye hem kizirlik hem de namazdan namaza, camiye müezzinlik eden bodur Zakirdaş, yandaki köy adasına doldurdu. Üst üste yatacağız. Kocası daha yeni ölen gelinin düğün davulu durmadan çalıyordu. Uyumuşuz...

Çare yok, yiğidin alnına yazılan gelin...

Çok erken çıktığımızdan, er sabahta epey yol aldık. Seyfe belinin üstündeyiz. Sivas'ı sis içinde şafaklıyoruz. Bel'in solundaki hâkim tepenin üstüne kurulu jandarma karakoluna doluştuk. Molayı karakolda vereceğiz. Atların torbalarını değiştirdiler. Hepsi bir arada kaşandılar, sarı sidik sel gibi akıyor. Yalnız biz değiliz yorgun olan, Atlar bizden daha yorgun. Zavallılar ayakta uyuyorlar. Bu Seyfe beli dedikleri yüksekte ki dar geçit çok belâlı ve mazangalı eşkiya yatağı bir yer imiş; burayı her, benim diyen babayiğit söküp te geçemezmiş. Sultan Hamit devrinde büyük bir selahiyetle Sivas'a vali olan Reşit paşa, yalnız vilayet ve kazalarına kan kusturan mütegallibeleri tepelemekle kalmamış, bu amansız tepeye nazır bir noktaya da işte bu karakolu kondurmuş.

Dağı bel, dere, tepe, köy, mezra o sıralar hep kaçaklarla dolu. Yarısından çoğu asker kaçağı, geri kalanların da her birinde bir kudümsüzlük var. Köy soymadığımız, bel kesip adam öldürmediğimiz için, biz kendimizi enehvenişer kabul ediyoruz amma, hangi karakoldan içeri adımımızı atsak, İbrahim, Hurşit, Kâmil olarak evraklarımızı ellerine alıp da Muhtedi İbrahim, Muhtedi Kâmil - Hurşit'i okuyunca, hemen şeytan görmüş gibi oluyorlar. Muameleleri anında değişiyor. Zaten biz öyle hassasiyet kesbetmişiz ki, karşımızdakinin suratı ve bakışından çok şey anlıyoruz. Nüfus cüzdanlarımıza yalnız muhtedi yazmazlar, Abdullah oğlu da yazarlardı. Ama o sıralar muhtedi değil de Möhtedi derlerdi. Sivas yolu gide gide kalabalık. Koca vilayet bu, öyle beri benzer şehir değil. Birinciye gelen bir

Osmanlı idare merkezi. Eşşeğine çü diyen yürüyor. Perişanlık besbelli, kimsede at yok. Gücük eşşeklerle yolu tutmuşlar. Çü babam çü ... En büyük eşek normal zamanın sıpası kadar. Köylüde hal yok mecal yok, arpa mı yedirecek? Bizim atlı vurgun arabaları, aralarında saltanat kayığı gibi sallanarak ilerliyor. Gencine, ihtiyarına şöyle dipten doruğa, bir göz gezdiriyorum, ne üstte var ne başta. Herkes çaputlara sarınmış her yandan etleri gözüküyor. Yırtık bir şalvar edep yerlerini saklıyor, yıllarca kullanıla kullanıla eprimiş işlik ise sırtlarını. Gencinin ihtiyarının başı kirli bir bez parçasıyla örtülü. Bir biz değil cümle alem perişan. Ama ahali iki adım yürüyor, bir kaşınma başlıyor. Millet göğsünü bağrını yırtacak sanki. Bütün memleketi bit sarmış. Biz daha yeni, yani üç gün önce girdik bu bit muhabbetine. Hanlar, kahveler, karakollar, ahırlar, samanlıklar, yollar, köy odaları bit allahım bit. Hiç bir şey olmazsa, zaten Osmanlıyı bu bit yiyip bitirecek. Bizde durmadan kaşınıyoruz ama, en büyük derdimiz bu yollar nasıl yürünecek, nasıl bitecek. Yürüyoruz... Hele kaşıntıya kulak asma. O sırtımızda, döşümüzde, elimizin kavuşacağı bir yer. Doya doya kaşır, doya doya istediğimiz zaman kaşınırız. Ama yürümek öyle mi? ya... Can ister, ayak ister kuvvet ister ki yürüne.

Köylümüz de vicdan sahibi. Arabanın arkasında yola düzülü sabi sübyanı görünce, yer yer ya terkilerine alıp götürüyorlar, ya da kendileri inip onları bindiriyorlar. Daha o sıralar merhamet hepten göğe çekilmemiş. Çocuklara şenlik olsun da ne olursa olsun bir keyif bir şadımanlık ki. "Ben şuradan ta şu tepeye kadar bindim" öteki: "ben senden daha çok bindim sayılır" diye de çekişiyor ve ilerdeki başımıza gelebilecek sıkıntlar umurlarında olmuyor. Ben hiç değilse bu durumdan memnun oluyorum. Eğer bu mutluluksa!.. Bırak zavallılar bu kadar olsun, çocukluklarını yaşasınlar. Yaşasınlar bakalım. Yorgunluktan kitiri kesilmişte, ara sıra köylünün eşşeğine binme mutluluğu...

Bülbülün vatanı bahçeler bağlar menfinin mekânı, ahırlar hanlar...

Yatsıyı çoktan geçmişti vakit, jandarmalar o sıra beyliğin elinde olan (ne beyliğin elinde değildi ki bunun burası seferberlik) yağcılar hanına indirdiği zaman. Tabi bir bit yuvası da burası. Çok zor şartlar altında anamı arabadan indirdik. Yetmişbeşini çoktan savuşturmuş dayanabilirmi bu kadar sallantıya. Yatalak bacım ha keza... yahu bu neresidir... sanki çingene mahşeri. Bir patırtı bir gürültü bir uğultu ki, deme getsin. Devlet zaten hasta, bu yakaladığı her bir ipten kazıktan kopmuş haşaratın başına polisi, jandarmayı nerden bulup ta bir ipten bulupta koyacak. Yakaladığını cepheye sürüyor. Osmanlının her yanı çatır çatır yanıyor. Kanal seferi bozgun, Kütülamare perişan, Kafkas cephesi çözülmüş, Galiçya'dan o sıra hiç haber yok. Çanakkale silah, fişek değil insan canı harcıyor. Zaten yüzyıllardan beridir ki Osmanıl düveli muazzamanın karşısında durmadan çekiliyor, aralıksız kaçıyor. Son kez de Alaman kardaşlarımızla birlik olup bir kez daha kısmetimizi deneyelim dedi büyüklerimiz amma, belli olmaya başladı bu da tutmayacak gibi. İngilizin, Fransızın harcadığı top tüfek, Osmanlının ki, insan ve de can.

Hanın her deliğinden bir nara, bir haykırış. Bu ip kazık kaçkınlarının arasında biz nasıl barınacağız? Acaba kaç gün kalacağız? Nasıl dayanacağız? Evet devlet cephe-

lerde bozgun halde ama, iç nizamı da elverdiğince korumaya uğraşıyor. Yoksa temelli ihtişaş içinde kalacağız. Katiller, hırsızlar, kaçaklar, kocası askerde olan taze gelinlerin başına çökenler, hepsi bir arada. Hanın orta meydanında hangisi bulguru koymuş pilav karıştırıyor, hangisi çorba için tarhana eziyor. Hangisi meydan sazı kucağında hepsini bastırmaya çabalamakta. Doğrusu ya sazı dinleniyor. sesi de yanık mı yanık... durmadan çığırıyor.

Fark eyledik âhir vakit yettiğin
Merhamet çekilip göğe gittiğin
Gücü yeten soyar gücü yettiğin
Papak belli değil Kürt belli değil

Cigaradan derin bir nefes çekip. "Ah ulah ah kahbe avratlı dünya" diye de bir nağralanıyor. Başlıyor bağlamayı bağrına basıp, başını da üstüne eğip, tezene ile yine yanık yanık dolaşmaya

Adalet kalmadı hep zulüm doldu
Getçi şu baharın gülleri soldu
Dünyanın gidişi acayip oldu
Koyun belli değil kurt belli değil

Hiç bir yerde sanki ışık yok. Meydanda direğin bir yanında ölgün bir gemici feneri ışıldamakta. Takıldığından beri camı silinmiş değil. Her yan karanlık, içerde sanki hayaletler dolaşıyor. Fenerin altından geçenin başını fark ediyorsun arada, bu kadar.

Karanlık maranlık herkes bağırıyor, türkü çağırıyor pilavını kaynatıyor, hayatını devam ettiriyor. Biz odaya doluşunca anamı, karımı, çocukları köşeye yerleştirdik, biz üçümüz, kapı önüne serildik, yorgun yorgun... Bir sürü haydan huydan sonra, perişanlıkltan hepimizin ağzı açık kalmış. Diğerleri sabaha kadar çalmış, çığırmışlar mı?

Yoksa uyumuşla mı? Farkında değiliz. Ama yine hepsini ayakta bulduk...

***

Bir bağırtı geliyor. "Zara'dan, içerden kimse var mı?" Hemen doğruldum. İki yıl önce ölen kızkardeşimin eski kocası Hovsep, yanında Anania'nın ablası Güvher hatun. Zara'dan haber almışlar, menfaya sürüldüğümüzü. Sivas'tan da sürülmeden hemen koşup gelmiş. Haliperişanımızı görünce başladı ağlamaya, biz Hovsep' i teselli etmeye uğraşıyoruz. Kendini toparlar toparlamaz; şimdi geliyorum diye sıçradı gitti. O yıllarda Kızılhaç ve Amerikan yetim yurdu Sivas'ta büyük teşkilat halinde çalışmaya başlamıştı. Hovsep Amerikan kolejine girmiş, çalışırmış.

Anania'nın ablası Güher hatun kardeşine çocuklar gibi sarıldı da nasıl ağlıyor. Bir yandan da anlatıyor "Esat çavuşun oğlu Şükrü bizi kurtardı. Allah razı olsun büyük kızım Siranuş'u çekti evine götürdü. Emme geri kalanımızı da ehtida ettirip kurtardı. Hayk - Müşgünaz - Savaş'ı hiç değilse kurtardık. Evet Şükrü efendi evli emme, dinlerinin hükmünce dörde kadar yolu var. Benim kızım Siranüş üçüncüsü. Adını da tez elden Nezâket koydu. Daha Güher hatun dertlerini anlatmayı bitirmeden kapıda bizim Arminak gözüktü. İki yıl önce kaynım Manuk ile işte bu emmesinin oğlu Arminak'ı bizim evde bir hayli saklamış sonra baba dostları Tekkeli kâni kâhyaların Mustafa ağa götürüp, aylarca da o saklamıştı. Sonra işler biraz tavsayınca, Zara'nın baş mütegallibesi Kâmil efendinin çiftliği kavak'ta hizmetini görmeye bozlamışlardı. Şimdi Kâmil efendinin yaylısını sürüyormuş. Adını da Osman koymuşlar. Yerle yeksan halimizi görmesine rağmen, o da kendi derdini anlatıyor hiç durmadan. Ne imiş derdi de ? Eline terbiye edilmiş alaca bir kuzu postu geçmiş ama, "acaba başıma bir papak yapmaya yetecek mi?" diye düşünüp duruyormuş. İki de bir soruyor, amcakızı karım Naciye'ye

"ne dersin Horik çıkar mı dersin? "Allah Allah ağlar mısın güler misin? Yoksa, de elverir der de, kırılmaz budaklı bir pelit odunuyla kafası mı patlar, gözü mü çıkar hiç aldırmadan, değnek tekme dışarı mı kovalarsın, yolun ta karşı geçesine kadar, karar veremedim. Bu cahil adamlar derdin, ancak kendilerinkinin en büyük olduğu kanaatini taşırlar. Sanki yanımıza bu çok büyük dertlerini anlatmaya gelmişler. Bizim on kişi yürüye yürüye ölüm yoluna mahkûm oluşumuz bunların bilmem nesinde bile değil. Olabilir. Eğer öyleyse yanımıza neden geliyorsunuz? Eğer ciddi bir alay etme duygusu taşımıyorlarsa (eminim ki öyle bir duygu taşımıyorlar) düpe düz son derece cahilliklerinden. Şöyle bir düşündüm: Akıllısı düşüncelisi de, cahili de, hayatını dik bir yokuşa doğru çekmekte. En ağırını da kendisi çekiyormuş geliyor herkese. Bir posttan bir papak çıkar mı? derdiyle, on kişinin neticesi bilinmez bir ölüm yoluna yalın ayak yürüme derdini, birbirine belki de eşit görüyorlar... Daha bu lakırdıları bitirmeden Hovsep sırtında bir torba yanında bir mayrabed (Protestan rahibesi) kapıya dayandı. Anında sıçramış, Amerikan yardım heyeti başkanı Miss Graffa durumu ağlayarak anlatmış. Öteden beri güvenilir bir eleman olduğundan, Miss Graff inanmış, depodan bir yorgan, mitili, yirmi mecidiye gümüş para, biraz da yiyecek doldurmuş, yanında bu pek de yaşlı olmayan rahibeyi, katmış geldiler. Bu durum karşısında biz sanki yeniden dünyaya doğduk. Demek ki bizi arayan, yardım elini uzatan olurmuş. Hay Allah, bu nasıl iştir. Acı da tatlı da yaşanıyor. Dünya üzerinde hayat devam ediyor, ama, papak derdi ile, amma ölüm derdi ile...

Bu arada Hovsep "bu ara sahipsiz, tehcirden yetim kalan çocukları Amerikalılar topluyorlar, şu dört çocuğu da yanınızda götürmeseniz de, Miss Graffa söyleyip koleje alsak olmaz mı?" diye soruyor. Daha ben cevap vermeden, anam ve karım, "aman Hovsep öyle bir şey yaparsan dünyada daha bundan büyük bir iyilik olamaz, amanı bi-

lir misin. Biz zaten yollarda öleceğiz, birisinin vurup öldürmesine ne lüzum. Hiç değil bu sabi sübyanı kurtar. Etme eyleme" diye yalvarmaya başladılar. Hovsep'e yakarmaya ne lüzum o zaten pari* ve fedakar bir ruhla doğmuş. Kendinin elindeki bu fırsatı zavallılara yardım için kullanıyor. Bizim Zara'da ihtida etmiş Ermeniler gibi, fırsat bu fırsattır diye yumağını büyütmek peşinde değil. Rahibeye hemen anlattı. Olur işmarını aldı. Ne çare jandarmalara nasıl haber anlatacağız?

"Evraklarda, hepinizin ismi beraber yazılı. Bizim buna gücümüz yetmez. Bizi çok çok aşar bu mesuliyet. Amma, bugün karı kızı çoluk çocuk çok perişansınız, biraz yatın dinlenin. İyi âlâ hemşehrileriniz de bakım için koştular. Yarın sizi kumandanlığa götürüp dolduracağız. Hangi canibe doğru yol gösterecekler orda zaten belli olur. Bu arada da bu yetim çocuklar meselesini açarsınız. Görelim mevlâ neyler? Sabah ola hayır ola", deyip kesip attılar. Umut yok gibi.

***

Yorgan epeyce büyük. Anan baban nur içinde yatsın. Hovsep ne var, seni anan bir doğuracağına, bir kaç tane dünyaya getireymiş ne olurdu. Handa altımızda kalmış hasırlar serili ama, üstümüz hepten açıktı. Şimdi yorganın altına anam, karım, yatalak bacım rahat sığıyorlar öteki dört çocuk uçlarına ufak ufak giriyor, her biri bir tarafa çekip çekiştirip duruyor. Bit bizi yiyip bitirecek ama, şimdi onun ne sırası ne de yeri. Sırtımı açamıyorum, bağrımı rahat rahat yesinler hele. Belimdeki meşin kayışa gözüm kaydı. Amanın da aman!... çitime beyaz bit sarmış. Yalnız yüzü değil delikleri de bit yuvası olmuş, üçü girip beşi çıkıyor. Yavaşca dışarı çıktım. Kemeri, belimden sıyırıp katiller koğuşunun önünde, üstünde isli pilav kazanı kaynı-

* Pari : Ermenice, "son derece iyi yürekli, herkese iyilik yapar".

yan ocağa yanaştım. Şöyle kemeri iki ucundan tutup, kazanın kenarında olabildiğince ocağa yanaştım. Şöyle kemeri iki ucundan tutup, kazanın kenarında olabildiğince ateşe tutuyorum, çıtır çıtır bir ses. Çeviriyorum öte yanını. çıtır çıtır ses. Ne haddime kazanı kaldırıp esaslı şekilde bitleri imha etmek. Beni hemen oracıkta... epey uğraştım.

Ama, kemerde ki bitlerin de anasını ağlattım. Yanımdan o ara besmelesizin biri geçmekte, "ne o hem şehrim kebap mı var? Ne kebabı kardaş kayışım ıslanmıştı da. onu kurutuyorum. "Kebap kokusu almıştım da "! diyor ama, hemen oradan savuşuyor, herkes bir fırıldağın peşinde. Yine gündüz gözü ile handa iyi kötü bir sükûnet, az da olsa bir nizam var. Velâkin, karanlık basıp da, gece olunca burada ne devletin işi var ne de Allahın. Hepten çete, eşkiya eline düşüyoruz. Soyulacak birşeyimiz yok, Allah bizi çoktan soymuş kurtarmış ya, şimdi de en büyük derdim yorganda. Ya elimizden alırlarsa. Demek ki bizim emmi oğlu Arminak'ın, post ve papak derdini de küçük görmeyelim. Şimdi bu gece de benim derdim bitlerin çoktan istilâ edip, yerleştiği bitli yorgan. Hani derler ya "değirmen hepten yıkılıp gitmiş bu daha şakşakının derdinde." Evet doğru, biz hiç bir büyük şeyi muhafaza edemedik. Hep değirmen şakşakının derdi arkasından, sürükledi durdu bizi hayat.

Yine direkte isli gemici feneri pezevenk gözü gibi ışılamakta. Meydanın karanlığına hiç bir faydası yok, aksine o orada cıl cıl ışıldadıkça alt tarafına esrarlı bir karışıklık ve korku yayıyor gibi. Sanki o karanlıkta, durmadan insan birbirine tecavüz ediyor, karşı geleni kasaturalarla doğruyorlar hissi veriyor. Uzak her bir köşe de bir mum alevi ara ara yalazlanıyor. Ben, Kâmil kardaş, ağır uslu sabahı nasıl edeceğiz diye mırıldanıp, hiç olmazsa biraz kestirip, uyumaya uğraşırken, karanlık ve o esrarlı köşeler Anania Hurşit kardaşın merakını çekiyor. Muhakkak gidip göre-

cek!. Biraz sonra hayretle geri dönüyor. "Her köşede bir namussuzluk. Kimisinde barbut atıyorlar, kimisinde halka şekline çevrilmiş esrar dolandırıyorlar, aman da aman iki karanlık köşede olan dönenleri, ne siz sorun ne de ben söyliyeyim, Ben de gördüğüme bin pişman oldum. Allahım, bizimde çoluğumuz çocuğumuz var... Kurban olduğum bizi er zamanda burdan kurtar" diye yanımıza uzanıyor. Çok haklı buradan kurtarırsak nasıl mutlu olacağız. Gördün mü sen fakirin mutluluğunu?

Bu gece dünkü babayiğidin sazı mı düzen almadı, yoksa sürdü burdan daha rezil bir yeremi götürdüler bilinmez, ahenk yok. Dalmış gitmişiz. Uyandığım da çok şükür yorgan yürümemiş. Al sana bir büyük keyif, mutluluk daha.

***

Sabah daireler daha açılmadan jandarmalar bizi bağladılar. İki gündür epey gevşetmişlerdi. En büyük daireye ve de en büyük dairenin başında olan , en büyük kumandanın huzuruna götürecekler. Daire taa saraya yakın taş bir bana, kaldığımız hanla epey arası var, git git bitmez. Yatalak bacım benim kucağında, yaşlı anam toparlanıp da bize kavuşmaya çabalamakta. Cümbür cemaat yola düzülmüşüz. Hovsep de, Güher hatun da erkence damlamışlardı, daha yerimizden oynamadan. Onlar da kafiledeler. Hovsep yine, kaba bir torba taşıyor yanında. Güher hatunun elinde bir çikin, yürüyoruz. Yoruldukça kelepçeyle bağlı kollarımı şöyle bir değiştirip öte yanıma alıyorum bacımı. Onun dünyadan haberi yok, çarşıya doğru aval aval, bir o yana bir bu yana kaykılarak bakıyor. Esnafın çoğu dükkânlarını açmış, ara ara yeni açanlara rastlanıyor. Bizim kafileyi gören hiçbir şeye benzetmiyor. Görenler, dalgın olupta görmeyenlere hişt hişt diye seslenerek, başlarıyla bizi gösteriyorlar. Kepenklerini açanlar açmaya uğraşanlar, kepenk sopası ellerinde dayanıp, bizi gözden kay-

bedinceye kadar takip ediyorlar. Her bir ağızdan, bir sürü mırıltı çıkıyor. Herkes kârının kisbinin, sabah sabap bismillahla peşine düşmüş. Bu acınası mı, yoksa küfredilesi mi? Manzara pek te hoşlarına gitmiyor belki de. Ama biz gücümüzün yettiğince kafileden geri kalmamaya uğraşıyoruz. Üç babayiğit bağlı, bir sürü kadın, çoluk çocuk, bağsız, bir kütle halinde, jandarma nezaretinde, intizamla yürütülüyor ve Sarayın acı yokuşuna doğru sürülüyoruz. "Nedir acep cünhaları arkadaş, bu ufak bir hadiseye benzemiyor. Bunlar böyle erkekli kadınlı, kanlı bir grup, kim bilir kaç kişiyi doğradılar, kim bilir haç haneyi yaktılar. Allah belalarını versin. De haydi, çekin ki kurtulasınız alçak oğlu alçaklar" diyen diyene. Daha hiç birisinden "yahu yazık ki, ne yazık, acep hangi iftiraya uğradılar da, bu hallere düştüler, Allah kurtarsın" diyeni işitmedik ama, hakları da yok değil. Ne üstümüzde başımızda, ne saçımızda sakalımız da, adama benzer bir durum var. Çocuklarımız ve karılarımız sanki yiyecek bulmak için, çöplük eşmekten çıkmış geri dönüyorlar. Biz üç babayiğit dediğim Anania, Setrak, Simon ise, tımarhaneden kaçmış gibiyiz. Hapisane kaçkını demiyorum, çünkü onlar daha bakımlı, hiç değilse bıyıkları yağlı, kendileri ise yata yata zağlı olurlar." Hele" diyorlar, bağlı caninin şu kucağındaki kocaman çocuk da, neyin nesi. Var bunda birit oyunu ama, nasıl bir abusinan oyunu anlayana aşkolsun. Güher hatun biraz aralıklı yürüdüğünden, daha iyi anlamış. Geri dönüp hemen cevapladı: "Kardaş, daha biz de anlayamadık, anlayabilen beri gelsin..."

Sardık sarayın amansız yokuşunu ilerliyoruz. Saray dedikleri vilâyet binası göründü ama, kumandanlık acep neresinde? Saray da, saray haa... Sultan Hamit hanın yiğit valilerinden Halil Rıfat paşanın zamanında vilâyetin vüsatine yaraşır, bir taş bina kondurmuş. Helâl olsun, Halil Rıfat paşaya. Tekmil yontma taş. Bizim Zara'nın Kuşkayası mevkiinin taşı. Ehh ne ise, sarayı geçince, ar-

kada solda, kumandanlık da taştan yapılmış ama, daha ufaraktan. Çok şükür kavuştuk. Nefeslerimizi omuzlarımızdan alıyoruz. Anania, Setrak bilmiyorlar ama, ben kapının üstünde ki, arabi harflerle sülûs yazılmış tabelâyı okudum. Asayiş - Harekat - Sevkiyat Kumandanlığı. Hey anam hey, demek biz de buradan sevkedileceğiz ama, nereye?..

Aduya intikam kalır mı? deme
Herkes ettiğini bulması vardır...

Başımızdaki jandarmalar bayağı sertleştiler. Muamele de, temelli ciddi davranıyor, kumandanlığın yanındaki odaya itikleyerek dolduruyorlar bizi. Giren çıkan hep yüksek rütbeli zabitler. Davranışlarıyla bizim jandarmalar, tanımadıkları bu zabitlerin gözüne girme çabası içinde olsa gerek. Küçük adam psikolojisi. Sanki "al oğlum benim şu yakamdaki yıldızlar sana yakışır" deyip taltif edecekler. Anında sıyırıp bunların omuzuna dikip "siz buna şayestesiniz" diyecekler ama, işin dğrusuna bakacak olursak gerçekten de şayesteler. Bizi dört beş gündür incitmediler. Yaşlımızı gencimizi kollayıp, buraya kadar getirdiler. Bunun burası askerlik, bu çetin mi çetin kapıda da, öyle sert davranmaları gerekirdi.

Hovsep'le Güher hatun kapının önünde ama, epey ilerde bahçe duvarının önüne çömelmişler, torbaları yanlarında. Kapımız açık olduğundan karşıdan biribirimizi seyredip duruyoruz. Ayakta, usandıkça çökerek bekleme durumundayız. Bir ara jandarmanın birine sordum. "Acaba ne zaman çağıracak kumandan bey?" Rütbesini soruyorum. Jandarma "Miralay" diye cevaplıyor. "Ama "diyor" o bizi çağırmayacak, biz de bir pundunu bulursak içeri dalacağız da, sizinle görüşmek için müsaade alacağız. Benim bu size bir son iyiliğim olmalı. Yoksa o, bu işlere bakmaz, zaten vaktı da pek bulunmaz. Iğbala (talihe - ikbale demek istiyor olmalı) belki beceririz. Yoksa ben nice tehcir

sevkiyatı getirdim ki, buraya hiç sokmadık. Doğru sevkiyat kalemine, orada da kel bir nemrut, yüzbaşı oturur, hiç sağına soluna bakmaz, atar imzayı mühürü: Doğrudan doğruya Rakka - Der el Zor. Vesselâm anladınız mı? Ben de odun değil, demir değil, sizin gibi bir insanım. Artık vicdanım sızlaya sızlaya adamlıktan çıktım. Sanki kurulu bir makinaya döndüm. Allah sizi bu dar geçitten kurtarır inşallah. Rakka Der el Zor ne demektir biliyor musunuz? En ehveni ölüm diyeyim ki anlayasınız. Her getirdiğimiz kafîleye, sevkiyat Der el Zor yazmıyorlar mı, benim de sanki yarı ömrüm gidiyor. Öteki yarısını tekrar gelecek kafîleye saklıyorum dersem inanır mısınız? Hay anasına hay, gördün mü şimdi sen jandarma Bektaş kardaşımızı? Dinleyip de bildin mi? Öyleyse görüp bildiğin gibi de, git de anlat... Acep ne çıkacak bu ulu kumandanın ağzından diye titreyerek beklediğimiz bu çetin kapı aralığında, Bektaş ağanın ağızından dökülenleri duydun mu? Konuşulanlar ki, her halde kalpten geliyorlar. Gelenler, kalbe artık sığmayıp ta dışarı dökülenler olsa gerek."

Kumandanın odasına, giren çıkan çoğaldıkça çoğaldı. Bektaş kardaş kulak misafîri olmuş. Alman erkân-ı harbiyesinden iki yüksek rütbeli erkan-ı harp zabit gelecekmiş, bu bitmeyen içine düştükleri vızırtı ondanmış. Cehennemin dibine gelsinler. Gelseler de kurtarsak. Ayakta temelli ağaç olduk, dizlerimize kara sular indi. Artık gelen giden yok ya, içerde herhalde kumandanın emsali bir zabit var. Onunla sert sert konuşmaları geliyor. Tıkıldığımız yer zaten kumandanın odasından ince bir bağdadı duvarla bölünmüş. Konuşulanların bazısını anlamasak da, kaba kaba konuşulduğundan, çoğunu anlayabiliyorum. Eksik işittiklerimi de bilgi birikimiyle cümlenin gelişine göre tamamlayabiliyorum. Neler söylemiyor bu deli kumandan neler!... Ben dönüyor Anania ile Setrak'a, anlatmaya çalışıyorum. Ermenice asonk loğı gorsunzuzeren, zoğna hedi" diyorum. Kelimeler Türkçeye tercüme edilirse insanı pek

sarıp sarmalamaz ama anlamı şu mealde: "Osmanlının gemisi çoktan batmış, direği bile... Artık görünmez olmuş. "Hay Allah, hayatta gördüğümüz ilk ve en büyük selahiyetli Osmanlının ağzından neler duyuyoruz akıl almaz. Dışardaki, Zara'daki ittihatçı artıklarının zart zurtuna bakma. Gel de Miralay Ziya bey mi idi, Süha bey mi idi adı, unuttuğum kumandanı dinle de ne halde olduğumuzu anla, zirtaboz ağa efendi... Ses geliyor; Alman sermayesi, Doyçebank, ne anasının gözü ki, yıllarca çala çala, zaten çalmadan oynayan dikim akıllı ittihatçıları saza getirdiler. Bir pantürkizm sevdası vatan sathında serilip, yayılıp gitti. Halbuki panislamizmle otuz küsur seneyi sürükleyen koca kurt bilmez mi? Ulan Allahın acemileri desem az gelir dangalaklar, Alman milyonlarca Türk evladı vatanı pisi pisine harcayacak, Bağdad'ı, Kafkas'ı, İran'ı, Turan'ı alıp da sana mı verecek. Neden derler (kedi fareyi kendisi için tutar, sahibinin kilerine zarar verdiğini düşündüğünden değil). O kurtların derdi petrolu paylaşmak. Sen üçyüz senedir serilmiş çöllerin üstünde yatmış uyumuşsun. Makinayı yapamamışsın, fabrikayı kuramamışsın, petrol sana ne lâzım? Yüzyıllar süren düveller arası dengeyi kollama politikasını bırakırsan, bu aç kurtlar yerler seni. Bizim gibi sanayi yarışına soyunamamış devletlerin ki, bir orduyu mahafaza ile sınırdan sınıra koşmak. Bize, devamlı sınırını bekletecek, her zaman kuvvetli ağa gerek. Zibidi Alman'ın ne sınırı var ki koruculuğunu yapasın da seni besleye. O da aç çakal gibi saldırıyor ki, acaba bir kaç kuyu da ben kapabilirmiyim. Ve bizim insanımızı bol bol harcayarak. Daha doğrusu dünya sanayii dev adımlarla katlanarak büyüyor. Bu dev, ancak ilerde petrol ile yaşayacak. Bu kavga onun kapışması bunu bil Kâzım bey, ne İran ne de Turan kavgası. Bu petrol kavgası, petrol kavgası... Yanındaki zabite bağıra bağıra böyle konuşuyor." Bunu bil, Ağam efendim, bu iş burada bitmiştir. Biz her cephede yenildik. Çok sürmez parça parça dökü-

leceğiz. Bu ittihatçılar çok fena harcadılar vatanı. Sekiz senede ellerinde eridi. Allah tümünün belasını versin. Hürriyet hürriyet diye geldiler, bütün eldeki hürriyetleri de boğdular. Bunlar kendi kanlarında boğulacaklar, göreceksin. "Anania ile Setrak'ta, kulak kesildiler. Aman yarabbi, kulaklarımıza inanamıyoruz. Daha bin dokuz yüz on yedi yılındayız. Rus'un içi bozuldu diyorlar emme, yarmış Erzingan'ı almış Çardaklı'dan gümbür gümbür hâlâ Zara'da top sesleri işitiliyor. Öteki cepheleri bilmiyoruz. İlâhi koca jandarma Bektaş kardaş sen bizi bu celâlli kumandanın karşısına nasıl çıkaracaksın?

Dermanı yoğidi, sende bu derdin
Umut verip bağrım delip neylersin...

İnat etti Bektaş ağa bizi, o danalıkta üst üste bekletiyor. Sıra taa ikindiye yakın geldi. Çocuklar dahi tembihli. Paşanın karşısında nasıl duracakları: Şöyle düpdüz, eller ise göbek üstünde. Edep dairesinde Bektaş fırsatını bulur bulmaz içeri soktu. Topuklarını biribirine vurarak hazırol vaziyetine geçip, tak diye selamı çaktı. - Yüce kumandanım bu kafileyi, sevkiyat kalemine teslim etmek üzere Zara kariyesinden getirmekteyim. Yakarıları üzerine zatınızın huzuruna çıkardım, dedi ve evrakları masasının üstüne terbiyeli bir şekilde koyup, geri geri çekilip, bir selam daha çaktı. Nemize lâzım içerde sözleştik, ağzımızdan kumandan veya miralayım kelimesi çıkmayacak. Ne konuşur, ne sorarsa paşam paşam diye cevaplayacağız. Zaten bir derece eksik paşalıktan. Enver paşadan iki yıl önce biz paşalık nişanını adama taksak neremize ziyan gelir. Belki de bu tav ve bu hava ile istediğimizi koparırız umudu içindeyiz.

Paşamız celâlli mi celâlli. Sıçradı, ayağa kalktı. Şöyle evraka bir göz attı ayak üstü. Damgalı eşşek gibi evrakımız zaten. Şöyle bir göz ucuyla herşeyi anladı. Kaç yıldır yüzlercesi elinden geçmedi mi? Bizim yüzümüze de bakmadan Bektaş'a, sert sert hışımla, "bunun daha ne söylenecek ne yakaracak tarafı kalmış ki? Mahallin mülki amiri, kanunun bugünkü meri hükmüne göre, cezalarını kesip haklı olarak çıkarmış yola" deyince Anania Hurşit kar-

daş bir adım ilerledi yerden ağrı çapraz bi temenna çaktı. Anania Hurşit kardaşın hangi zamanda nasıl bir refleksle nasıl bir harekette bulunacağı önceden bilinemezdi. Ummadığın zamanda aslanlar gibi dikilir, hiç beklenmedik bir durumda çocuklar gibi ağlardı. Geniş zamanda konuştuğumuz da, "çocuklar ben bunca çetin geçitten kıl payı hep ölümden kurtardım. Bütün aile efradını, çocuklarım telef olduktan sonra, ben artık bir can için eyvallah mı ederim. Artık ne gelirse bana gelsin, diyerek ileri atılır olmuştu. Aman çoluğa cocuğa bundan sonra bir zarar gelmesin derdi. Benim kalkıp ta paşaya bir şey söyleyeceğimi bildiğinden, benden önce atıldı. Şapkasını sağ eline almış, düğmesiz yırtık sakosunun iki yakasını sol eliyle bir araya getirmişti. Miralayın biraz önceki arkadaşı Kâzım beye açık açık anlattığı itiraflardanda güç alan Anania kardaş kendi aklınca "Madem artık iş işten geçti, her taraf çözülüp dökülecek" diye kanaata varmış adam her hal ittihatçı değil. Evet orduda kumandan ama muhaliflerden. Onun için fırsat bu fırsat, yalnız çocuklar için değil kendim için de bir kaç söz söylerim diye de cesaretlenmişti. Hiç te zorluk çekmeden hemen söze girdi.

- "Kudretli devletli paşam; Yüce Makamına ve adaletli şahsına dehâlet ediyoruz. Evrakımızı gördünüz, hiç değilse şu dört Sabi çocuğu af buyurunuz. Bu bigünah biçareler bizle beraber bu uçsuz bucaksız yollarda sürünüp te telef olmasınlar. İşittik, böyle yetim kalanları Kızılhaç ve Amerikan Yardım Heyeti topluyor ve himayesi altına alıyormuş. Lütfûnu bekliyoruz, faziletli ve devletli paşam" diyerek boynunu büküp durdu.

Miralay, böyle bir derbederden böyle bir ifade çıkacağını ummadığından olsa gerek, hiç müdahele etmeden dikkatle dinledi. Anania kardaş biraz önce miralayın arkadaşına, izah ettiği görüşlere binaen, ani bir cesaret gösterdiğine, hemen oracıkta pişman oldu. Paşanın yüzüne

dikkatle baktığında, Enveri bıyıklarını farketti. Anania konuşurken sağ elinin parmaklarıyla uçlarını gayri ihtiyari daha da kıvırtıyor, sağ kaşı solundan bir hayli yukarı doğru kalkıyordu. "Eyvah" dedi Anania derununda, bıyığına varıncaya kadar Enver paşayı taklit eden bu miralaydan, onun koyduğu kanunun hilâfına bir istekte bulunmak, hem cahillik hem de bunca debelenmeden bir türlü ders almamak değilse nedir, diye titremeye başladı.

İyice dinleyip bıyığının iki ucunu öküz boynuzu gibi şekillice karşı karşıya iyice diktiğine kanaat getirince, bu haşin gözüken adam hiç dte celâllenmedi.

"Tutulan mazbata ve tanzim edilen evrakta yalnız bir kısmı değil tekmil aile efradı methâldar görünüyor ve de suçlu addedilmiş. Bu durum karşısında, benim elimden gelir bir şey yok. Her makamın mesuliyeti nâmütenahi değildir, sınırlıdır bilesiniz" diye yumuşak bir şekilde cevapladı.

Bu durumdan Anania yine cesaretlendi, ne olursa olsundu, bu kadar büyük bir Osmanlıyla hayatta daha ne karşılayabilirim, ne de böyle fırsat bulabilirim. "Vakıa" diyordu içinden, belli ki neticeye hiç de tesir etmeyecek, etmeyecek amma ben de bir içimi dökerim hiç değilse, bizi de hepten kem kişi bellemesinler. Bu nedir yahu, hiçbir suçun hiçbir günâhın olmadığı halde kaç allahım kaç. Ben usanmıştım bu candan. Hiç değilse, böyle büyükbir adama içimi dökerim. Beni öldürse de, yahut ben ölsem de, bu feryatlarım belki yıllar sonra bir gün düşününce vicdânı acı bir ıstırapla sızlar. Hiç değilse bunu yaparım. Bu da bence az bir şey değildir diye düşündü. Canlandı, içten yekindi - Devletli ve selahiyetli paşam, hele çocukları bir yana koyalım. Biz ne yaptık ki önce ölüme şimdi de manfa ya mahkûm oluyoruz? Yüzlerce yıl mutî olduğumuz, devletimize, haşa, sümme haşa silah mı çektik, birisini mi öldürdük ki, bir saat içinde ne insanlığımız kaldı

ne Osmanlı tesanüdü içindeki hukukumuz kaldı. Ne malımız kaldı. ne karımız ne çocuğumuz. Herşeyden birden tehcire tabi tutuldu. O saate kadar Ali Osman ülkesindeki yürüyen Temyiz, istinaf da bizim için işlemez kılındı. Biz bir kaç kişi tatlı canımızı dağlara, dağlarda mağaralara atmakla bu güne kadar süründük. İşte şu adam olmasaydı (eliyle beni gösteriyordu) çoktan ölmüş toztoprak olmuştuk ya, o da işin başka bir yanı. Demek hiçbir umudumuz kalmadı, atıfetli lütûfkâr paşam dedi.

Miralay, bu ifade ve yakarı karşısında, pek kızgınlık göstermedi. Belki de biraz yumuşar gibi oldu. Sanki karşılıklı iki arkadaş gibi konuşmaya başladı:

- Şimdi bak efendim, bu benim değil. bu bir devlet ve hükümet politikasıdır. Eğridir doğrudur bunun münakaşa edileceği yer de burası hiç değildir. Vartkes ve Zöhrap efendiler, yıllar yılı Enver ve Talat paşalarla aynı değirmene su taşıdılar. Hürriyet geldi. Sonrasında da her gün beraber yiyip içiyorlardı. Bunca zamanda Zöhrap efendilerinin Talât paşalara, anlatamadığını şimdi sen kalmış bana anlatmaya çalışıyorsun. Bu şuna benzer "Büyük bir dava ile ağır cezada yargılanan adam, reise anlatamadığını tutar, kapıda bekleyen mübaşire anlatır da durur. Bu politik ve siyasi meselelerde en önemli şey kelleyi kurtarmaktır. Sonrasındaki ezalar, cezalar az da çok da sürebilir. Başka çare yok, dayanmak gerektir. Nasıl olsa bir şekilde sona erecektir, dedi ve lafı bitirdi.

Biz yine hürmetlice "Allah ömürler versin," diyerek geri geri çekilerek makamı boşalttık. Bektaş ağayla hep beraber sevkiyat kalemine girdik. Kalemde ki, zabıtlar, askerler paydos için, öteyi beriyi toparlıyorlardı. "Jandarma Bektaş Miralay gönderdi" deyince, istemeyerek de olsa evraklar" ellerine alıp muameleyi bitirdiler. Kalem amiri yüzbaşı "bunlar artık, Der el Zor'a kadar gidemezler sanmıyorum. Zira şimdi oralar karışık. Şimdilik biz Malatya mu-

tasarrıflığı emrine gönderiyoruz. Oradan da bu durum muvacehesinde, daha ne kadar cenuba gönderilebilinirse. oraya kadar gidecekler dedi, merkez sevkiyathaneye yolladı. Oradan sevk edileceğiz. Dışarı çıktık. Hovsep ve Güher hatun, bekleye bekleye bizden beter yorgun düşmüşler. Vaziyeti anladılar. Onlar daha kötümser görünüyorlar. Ama biz daha kapıdan çıkarken o şekil umudumuzun bittiği düşüncemize, hemen başka bir ümit ışığı giriyor. Ben hemen iyi bir umuda kapılıyorum. Aman Der Zor'a gitmeyeceğiz. Malatya şuracıkta, Malatya'ya gideceğiz. Bizden gayrı herkes ya işini bitirmiş ya çiftini sürmüş yorulmuş ama, şimdi evine gidip yanlıyacak, sıcak çorbasını içip rahatça uyuyacakmış. Bize ne? O işler, öylesi durumlar, bizden çok uzak ve hayal bile edilemez şeyler. Biz yine yollara, karakollara sürüleceğiz. Yataksız, duraksız ama, bu ümit iyi bir ümit, Der Zor'a gitmiyoruz, Malatya'ya gidiyoruz. Bundan büyük bir devlet mi olur bizim için. Aklımıza, herkesin evinde şimdi rahat rahat uzanıp istedikleri gibi hareket edecekleri düşmüyor ve düşünmüyor değiliz amma, onlar sanki çok uzak başka hayal bir dünyanın hareketleri gibi geliyor. Biz hangi sevkiyatta, hangi karakolda fazla eziyet çekmeyiz? Acaba nasıl davranılsa daha iyi rahat eder, anam karım ve çocuklarım diye düşünüyoruz. Biz üçümüz nasıl olsa idare ederiz. Hovsep yeniden beş mecidiye gümüş para getirmiş, yine Kızılhaçtan da pike gibi bir şey peydahlamış, verdi. Güher hatun da, belinde- kaç kuruş daha kalmışsa onu silkeledi önümüze. Hovsep. "aman Simon başınız sağ kalırdı nereye yerleşirseniz bana, yani Amerikan yetim yurduna mektup yaz, yine elimden geldiğince çaba gösteririm" diye bize sarıldı... Firaklı bir helallaşma başladı ki deme gitsin, jandarma Bektaş kardaş dahi ağlıyor. Ne çare evli evine, yolcu yoluna dönecek, ayrıldık.

Bize eden bu dünyada
Bulur amma neden sonra...

Malatya yolundayız. Karar yazıldı, kağıtlar elde ele sevkiyat amirleri ve vazifeli jandarmalara devrediliyor. Gidiş rotamızı da belli ettiler. Şimdi Ulaş, Deliktaş, Kangal, Gürün, Darende ve Akçadağ üstünden ver elini Malatya. Eh eğer Allah dizlerimize derman, canımıza da ruhsat verirse... İşe bakarmısın, Ulaş'tan biraz ekmek aldık Tecer'e doğru yekindik, anam eşşeğin üstünden seslendi. Koştum yanına, kucağında ki bacımın, Mania'nın başı sol omuzuna düşmüş. Tuttum, doğrultum. Yok, yerinde durduğu yok. Yine düştü. Gözler kayıp, zaten gitmiş. Kafileyi durdurduk yeniden, ne gerekse, ne yapılabilinirse bu dağın başında o yapılacak başka çare yok. Doğdu doğalı, zaten hiçbir gün yürüyemedi, vücuduna hiçbir şekilde hükmedemez, kendi ihtiyaçlarını kendisi göremezdi. Üç gündür de, bir karın bozgunluğuna uğramıştı. Bir şey bildiğimiz yok ki, dizanteri midir başka bir şey midir? Her ne olursa olsun, bir hastalık geldimiydi, belki vücut bir kaç gün hastalıkla boğuşacak, ya o onu alt edecek, yahutta öteki bunu. Ne doktor, ne ilaç meselesini düşünmeyeceksin bu dağların başında. Zaten hastalık gelirse, belliydi görünüp de duruyordu, bacım Maniayı götürecekti... Öyle de oldu. Bacım ölmüştü. Jandarmalar, kaçak arkadaşlar, yanlarında çocuklar yumuşak bir toprak, şöyle üstüne çıkıp da sıçramaya başlarsan yıkılacak bir

yar ağzı aramaya başladılar. Zor olmadı, hemence buldular. İkinci can da sürünmekten kurtardı. Sessiz sedasız geçti de gitti. Bu yollarda ne ölümün geniş zamanda olduğu gibi bir önemi var, ne de yaşanan hayatın. Şöyle yolun kenarına çekilip, beş on dakikalık bir defi hacet için ayak yoluna çıkmak gibi bir şey. Istırap içini dağlıyor dağlamasına ya, artık ağlamak, o klasik döğünmeler çekilip göğe gitmiş sanki. Onlar yerleşik düzen insanlarına has özellikler. Sen yola çıkmışsın. Bu yollar yürünecek. Evet ölen ölür ama, sağ kalanlar yine bu bitmez yollar içindir. Oturup da ince uzun döğüne döğüne ağlamak için değildir. Biz de öyle yaptık. Bilinen merasim... Anam yine yanaşıp, sessizce bildiklerini okuyup, mutlaka bir kaç defa da haç çıkararak işi tamamladı. Çocuklar, kıyıda kulakta ne kadar iri, ufak taş buldularsa, Mania'nın üstüne dizdiler. Anam bir zaman eşşeğin yanında yürüdü. Ağlamak şöyle dursun, sonuna kadar ağzını bile açmadı. Mezarın başında duasını bitirip te doğrulduğu zaman: "Allah onu kurtardı beni ne zaman kurtaracak acabadan, gayri..."

Sivas - Malatya arası yolculuğumuza nezaret eden jandarmalar arasında tesadüf Darende'li jandarma da var. Yolları iyi biliyor. "Ben sizi "diyor," Allahın izni ile, en kısa yoldan en zararsız şekilde Malatya'ya ulaştırırım." İyi ya Allah vere, zaten bizim de Malatya'ya kavuşmaktan başka hiç bir amacımız kalmamış. Aklımız fikrimiz Malatya'ya kavuşmak. Orasını bilmiyoruz ya, sanki buradaki şartlar orada da hüküm sürmeyecek ve biz babamızını evine kavuşmuş olacağız. Ahh bu ümit, ahh bu hep ileri, hep ileri sıçrayıp uzayan ümit. Hayat bu işte bence, ilerde yaşayacağız, şimdi kötü ama... Tecer dağının eteğini sardık ilerliyoruz...

Bencileyin derdin mi var?
Göz yaşları akan dağlar....

Her bir yanından gürül gürül su akmakta Tecer'in ama, bizim hiç içesimiz yok. Yavan ekmek, ne su içirecek? Şöyle altı besili, yağlı, buğulu, kebaplı yiyecekler yenecek ki, avuç avuç suyu üstüne dökesin de, içinde yanan közü söndüresin. Ne zaman iktiza etse de su içmek istesek eğilip ya suya kapanıp hayvanlar gibi süzdüre süzdüre içiyoruz ya da iki elimizle avuçlayıp avuçlayıp.

Yaşlı anam ol görüp ikisini de beceremiyor. Hemen her su başında tekrarlıyor. "Suyun tasını da daha yeni kalaylatmıştım. Kahbe başı kulbundan beline bağlasana!..." İlahi zavallı saf mı saf anam.... Sanki eksiğimiz bir tasmış gibi. Olsun, o da yıkılan değirmenin şakşağını soruyor şimdi. Hiç değilse onu alabilir, şimdi suyunu rahat içebilirdi, haklı hem de yerden göğe kadar.

Devamlı iniş çıkış yolumuz. Düz yolun gözü kör olmuş ki bize hiç rastladığı yok. Şu ufak tepeyi in, şu kırmanın başını tırman, hiç durmadan. Kırmanın birini tırmanıp bitirirken gri renkli, başı siyah, kazdan daha büyük ve yüksek bir çift kuş hemen önümüze çıkmaz mı!... Bu iri kuşlar ha deyince hemen havalanıp uçamıyorlar. Şöyle hop hop hopluyarak bir zaman rüzgarlanıp, ancak havalanıyorlar. O zamana kadar bizim karayağız Darendeli dolu mavzerin tetiğini kesti. Zavallı hayvan bir kaç defa de-

belenip yokuşun yarısında kaldı. Koştu Darendeli, belinde sokulu Sivas bıçağıyla boğazını kesip biraz da kan öyle akıttı. İki ayağını bağlayıp demirkırın terkisine astı şöyle saltanatlıca. Zaten vara yoğa hep burnunu sokan biriydi. Şimdi daha kabına sığmaz bir hal aldı. O an değil basit bir karakolda jandarmalık, Kafkas cephesi kumandanlığını dahi kendine az buluyordu. Kafileden bir çoğu ağız birliği etmişcesine "Yaşa Darendeli, yaşa" diye bağırdılar. Yalnız aralarında olan en yaşlıca jandarma." Eyi vurdun eyi vurdun emme, öteki eşine de tez elden tetiği kesecektin. Siz toy diyorsunuz emme, esas turna denen kuş budur. Esasında bunlar çok yükseklerden uçarlar. Demek ki burayı tenha ve emin bir yer zannetmişler, molaya inmişler. Bunlar mavzer ateşi ile vurulabilecek yükseklikte uçmazlar. Bunları, kuşların en alıcısı olan, yumruk kadar şahin kuşu ile avlarlar. Bu yiğit alıcı şahin, onlar ne kadar yüksekten uçarlarsa uçsunlar, sahibinin elinden koptuğu gibi, yıldırım hızı ile, binlerce metre yüksekteki turnayı yakalar, şiddetle koltuğunun altına hızla vurduğu gibi deler de kan revan içinde bırakıp hemen düşürür. Bu mübarek kuşlar kafile halide genellikle uçar, ve öyle de yanık yanık öterler ki, gluk, gluk, gluk diyerek, hepsininde hayatta bir eşi vardır. Şimdi birini vurunca, öteki ölünceye kadar ağlaya ağlaya gezecek. Onunçün keşke onu da vursaydın dedim." diye lafı uzatıp da uzatıyordu. Sanki turna kuşu üstüne yüksek tahsil almış gibi. Ama o ara en önemli hadise turna oldu. Yaşlı jandarmanın doyurucu izahatı onu da bastırdı. Ne de iyi oldu... Darendeli altındaki atı arada bir eşkine kaldırıyor: "Babalık, dağ taş asker kaçağı dolu; öteki dediğin eşi toy da, kim bilir hangi besmelesizin kısmetidir ne bilelim" diyor. Terkideki koca turnayı kanatları uzun ve açık olduğu için, sanki uçurarak ilvan ile etrafımızda iki de bir tur atıyordu.

İnsanlar doludur, Hali değildir

Kangal'a yakın bir köye indik. Darendeli Osmanlı bir binici. Daha köy delikanlıları atın başına varmadan o lastik top gibi fırladı indi aşağı. Herkes yorgun ama anamda hiç hal yok. Köy Alevi köyü imiş. Anamın altına bir yatak serip sırtına ottan yastığa dayadılar. Ne olur keşke şurada bir hafta kalsak, kadıncağız belki de kendine gelir, biraz toparlanır amma nerdeee?... Çocuk bu, yorgunluğu unuttular, elbirliğiyle nasıl turnayı yoluyorlar. Darendeli işin başında, büyük bir tenekeye soktu, haşlayacak.

Darendelinin babalık dediği yaşlı jandarmayla oturduğumuz yerde yan yana düştük. Ordudaki en yaşlı askerlerdenmiş, en az kırkbeşinde var. Maraşlı imiş. Adı da Durmuş. Olura olmaza karışan, vara yoğa konuşan cinsten değil. Merak ettim, turna hakkındaki bilgisini sordum. Az konuşan olmasına rağmen nazlanmadı. "Yegenim eski zanaatımdır" diye başladı. "Öldürmezse Allah öldürmez. Daha ilk Balkan patırtısında askerdim. Tecelli bu ya, Süleyman askeri bey diye, yaman bir genç zabitin yanına düşmüşüm. Adam yalnız zabit değil, adam aslanı. Ben ozaman gözü açılmamış toy bir Maraş köylüsüyüm. Beni bir tuttu da bir daha bırakmadı yanından. Bir zaman atına baktım, bir zaman kendine hizmet ettim. Davranışı, konuşması başkasına benzemezdi. Kendi emsalleri bile kat'iyen onu sayar, onun önüne geçemezlerdi ya ben ne anlarım çok yüksek değerde bir adam olduğunu...

Ölünce, orduya yasından, eksikliğinden dolayı büyük kulkule düşünce ancak o zaman kafama dank etti. Ondan beri de, yanar da yanra dururum. Süleyman askeri gibi bir allahın aslanı öldükten sonra benim için ne kıymeti kalmış ki şu yalan dünyanın. Yiğit dedikçe yiğitti. Enveri, Niyazisi Yakup Cemili, hiç kalır benim Süleyman askeri paşamın yanında. Öteki sayıladıklarım korkak olduklarından kıyıcı idiler. Ama Süleyman askeri beyime gelince, hem çarpışmasını bilir, hem icabında bağışlamasını. Bağdat - Basra cephesinde de bir ara Arap şeyhlerinden av merakı bulaştı. En alıcı şahin kuşunu getirtir, bütün seceresini okur ezberlerdi. Onun kadar değil ama haşa bende de kulak dolgunluğu oluştu. Batasıca çöl aslan gibi adamı yedi de beni de yetim bıraktı. Kulak asma, artık o cepheyi ne Halil Paşası, ne de Ali Ehsan Paşası tutabilirdi kör İngiliz'in karşısında. En büyük derdi emrindeki kuvvetleri çapul ve talana bulaştırmamaktı. "Ulan Maraşlı şu Arap ahalisi de bizimkiler gibi talana tarlaya meraklı. Onları adam etmek elimizde değil amma bizimkilere şu çapulu terkettirirsem hayatımın en büyük başarısını sağlamış olurum," derdi. Şimdi, şu maskara Darendeliyi görüyormusun; bu yollarda neler yaptı neler. Bu yol Tehcir'in sevkiyat yoludur. O fakir fukara ihtiyarlardan soyduğu gümüşü, altını bir yana koy, köyünü bütün Ermeni kızı, geliniyle doldurdu. Şöyle daha yıpranmamış bir gelin, yahut ilerde gelişip te iyi bir kadın olabilecek bir kız gördü mü, çığırta çığırta, atar terkiye, doğru Darende'deki köye... Evde bir harem kurmuş, üçü de Ermeni'den. Emmisinin, dayısının çocuklarını bile düşünmüş, Ermeni kızı, gelini bahsinde. Bunlarda öyle bir inanış var ki yeğenim, Ermeniyi Müslümana çevirirsen yalnız dönen değil, çeviren Müslüman bile doğru cennete gidermiş. Ben, Süleyman askeri beyimin yanında, yedi sene terbiye ve talim görmüşüm, bu talan sanmam ki adamı adam eder. Ancak berbat eder, eder eder de bakalım ne zaman..."

Turna Darendelinin nezaretinde iyice bir haşlandı. Alevi kardaşlar da suyuyla adamakıllı bır pilav pişirip top ilen koca saya yağını attılar içine. Kalın bakır üskürelerle de yürüttüler koyu ayranı. Garip kuşun yuvasını Allah yapar derler, çocukların karnı yine bir bayram etti ki deme gitsin. Elhâmdülillâhi yi çekip, on iki imam üstüne herkes bildiğince içinden duasını etti. Tok karınla Alevilerin köy odasında deliksiz bir uyku çektik. Anamı ayrı bir özenle rahat ettirdiler. Er sabah ta yola çıkacağız..

Düzüp yer etmiştik bağı bostanı
Bütün emeğimiz hiç oldu gitti...

Kangal kazasından erken savuşulsa bile jandarmanın birisi. karakoldan "burdan salimen geçtiler" mühürünü evraklara bastırıp dönecek. Görüyor musun Osmanlının disiplinin, demek daha önceleri neler neler cereyan etmiş bu yollarda!..

Anamın hiç mi hiç tadı yok. Herhangi köye yol uğradırsak iki eşşek kiralıyoruz. O yıllarda herkes bir şeklide geçinmenin yolunu bulmuş. On binlerin güneye akıp gittiği yol burası. Herkes yaşlı ve yorgun. Son meteliğini de köylüye eşşek için veriyor. Bir konaktan bir konağa kadar, sahibi de eşşeğinin yanında yürüyecek, yol bitiminde eşşekle beraber geri dönecek. Her konak altı saat sayılıyor. Bazen köyün yakınlığına uzaklığına göre değişiyor. Kafile reisinin elinde her şey. Zaman zaman gâh onları, gâh bizleri kolluyorlar. Hovsep'in verdiği mecidiyeler bir taraftan eriyor. Zira biz, hep iki eşşek birden kiralıyoruz. Ne anamın yürüyecek bir hali var, ne de karımın. Eşşeğin üzerinde duramıyorlar. Muhakkak bir kişi tutacak ki bunlar eşşeğin üstünde oturarak köyden köye gidelim. Başka çaremiz yok, her zorluğu yene yene ilerliyeyceğiz. Şimdi en önümüzde olan, bunların eşşekten düşüp de bir sakametlik çıkarmadan yürütmek. Çok da iyi bir şey. Başka bir şey düşünmeden yalnız bu işe dikkat ede ede yürümek.

Ara da Anania Hurşit kardaş bir Zara Türküsü patlatmıyor mu:

Dağlar sen ne dağlarsın
Kardan kemer bağlarsın
Gül sende bülbül sende
Neden durmaz ağlarsın

diye yaygın hava ile bizleri bir gevşetir ki, deme gitsin. Sonra durmaz arkasından yapıştırır.

Kevengin yollarında
Çimeydim göllerinde
hey anam hey!...
İlik düğme olaydım
O yarin kollarında
hey anam hey
Yıandan çiçeğim yandan
Seni severim candan
Keşke sevmez olaydım
Ne tez usandın benden
hey anam hey.

Çocuklar da ne yorgunluk kalır ne de bitkinlik. Anania Hurşit emmilerinin, iki de bir önüne geçip, onun ağzına bakarak, türkülere iştirak eder, birbirlerini tepeleyerek yürür giderlerdi. Genellikle molayı kafile reisi, bu türkülerin bitimine rastlatır, bir su başına çökerdi. Kafilede kimseden ses çıkmaz, ağır ağır bir taşa yahut bir ağaca yaslanıp uzanırken; Anania kardaş, "Sittiret tehcirini de menfasını da arkadaş. Gün bu gün saat bu saat" der, alnındaki teri sağ eliyle sıyırıp yere atardı. Anamın hastalığı, halsizliği, karımın hiç eksilmeyen suratsızlığı olmasa biz bu rezilliğe bayağı alıştık. Başımızdakiler de nihayet jandarma. Yıkıldığımız yere han yapmayacaklar ya, biz üçümüze fazla yüz vermiyorlarsa da yaşlı anama, hasta karıma,

ufaklıklara muavenetlerini noksan etmiyorlar. Bir su bulsalar önce onlara içiriyor, bir parça ekmek ellerine geçse onlara tattırmadan yemiyorlar. Ne dersen de, bu turnalı tereyağlı pilav ahalinin karnını iyi tuttu. Allah razı olsun, ev sahibimiz Haydar kirve de tandırda pişirttiği lavaş ekmeğini bol döktü yer sofrasına. Anamla karımı şöyle bir ayırırsan, jandarmalar da dahil, geri kalan kafile bir karınlık değil ikişer günlük doldurduk karnımızı. Hele Kâmil Setrak kardaşla, Anania kardaş lavaşı çukurlatıp çukurlatıp pilavı doldurarak gövdeye bir yollamaları var, bu artık, son lokma herhalde dersin, anında üsküredeki koyun yoğurdundan yapılma ayranı başlarına bir dikmeyle mideye yeni bir yer açıp, pilavlı dürümü yallah bir daha...

Durumun farkında olan Süleyman askeri paşasının sağ kolu Maraşlı: "Yahu oğlum ne oluyor, çatlıyacaksınız daha ötesi yok. Saman elinse samanlık sizin..." dese de Anania kardaş: "Canım Maraşlı dayı, biz bunun ahüzârını dağda bayırda az çekmedik, bırak atın ölümü arpadan olsun diyor, bir ayrana bir pilava hücuma geçiyorlardı..."

Mor menevşe lâle sümbül bağlarda
Açılıp goncalar bitmek içindir

Bir iki konak yatıp neden sonra Gürün'e vardık. Gürün yeşil bir köy. Bizim Zara, hele Kangal gibi kır bayır değil.

Yorgun argın merkez karakoluna zor düştük, bize kalırsa burda uzun bir mola vermek istiyoruz. Anamın hiç tadı yok. Eşşekleri geri gönderdik, yeni eşekler bulacağız. Burada bu gece kalırsak çoluk çocuk, anam, karım, dinlenmiş olacaklar ama elimizde değil. Göçü yıktık karakola ya Darendeli, çıtak jandarma burada az kalmak taraftarı. Köyü Darende'de olduğundan bir an evvel köyüne kavuşmak istiyor ve daha çok zamanını hareminde geçirecek. Haklı da adam. Senin yorgunluğunu hasta olmanı, hatta ölmeni mi dert edecek. Onun derdi de kapattığı üç dört karının yanında kalmak. Herkes içre bir alemde... Ne yapacaksın. Karakoldan şöyle bir göz gezdiriyorum, kimi göreceksin? Acaba Zaralı maralı?... kimseler yok. Bu defa başka eşşek kiraladık. Gürünlüler daha insaflı geldi bana, hani "Olmayasın üç beldenin birinden, Divriği'den, Darende'den, Gürün'den" derler ya... Bu yüzden sanki şeytan, cin çarpmış gibi olacağımızı zannediyordum. Hiç te öyle olmadı. Zengin bir adamın babası ölmüş. Adet ve geleneklerinde keşkek kaynatıp dağıtırlarmış. Aman daha sevaba girilsin diye karakolları hapisleri de unutmazlarmış. Tepeleme iki karavana da bize getirdiler. Bizim Zara, da da ya-

parlar Hıristiyan bayramlarında. Herkes gücüne göre bir hayvan keser, bu keşkek denen buğdayla beraber, saatlerce kaynatır, macun gibi yaparlar, ortasına da tasla eritilmiş tereyağını oturturlar. Yeyimine doyum olmaz. Gürünlü adam, öyle tavuk, kaz, hindi değil, kocaman bir koç devirmiş içine, ne kadar kaynatmışlarsa da, top top koyun etleri kaşığımıza geliyor. Tas tas ayran da yine yanında. Bu hayır ve hasenat sahipleri de olmasa yavanlıktan gebereceğiz. Zara'da herisa, burada da keşkek dedikleri yemek epey dizlerimize derman verecek gibi. Yemeğin bitiminde "Yarabbi çok şükürler fatihaya geçip, adama ruh rahatı diledik. Setrak Kâmil kardaş pek çok konuşkan değil, konuşmaz ama "Gerçekten de fatihayı hak etti" diye burnunun ucuyla konuşuyor.

Darende'ye yöneldik, ne de bozuk, çetin yollar. Şimdi anlıyorum, neden dizi tutan Darendelinin, kendini dışarı tez elden atıp, türkü çığırarak kaçakcılık yaptığını. Bir de eşşek önlerinde makamlı ve gaydeli dolanırlar ki. Taşıdıkları yüklerinin dış yüzü, hiç durmadan çığırdıkları, hacıyağları, enamlar, kelamı kadimlerle örtülse de zulasında hep kaçakçılık gizlidir. Kaçak sigara kağıdı, çakmaktaşı, semerinin kız bakar tarafına da aynalar, sırçalar neler neler... İşte şimdi bu yıllarca eşşeğiyle kendisini, hanlarımızda, kahvelerimizde ağırladığımız, şehirler arası çerçilerin diyarındayız. Hak verdim adamlara, yalnız kayısı, zerdali, dut ve üzümle, pestille doyulmaz ki. Buğday ekmeği de bol olmasa gerek. Ziraat için pek fazla arazi göremedim. Olan bir iki parça da belki bir iki boynuzu kurtlu mütegallibenin elindedir. Elbette geri kalanı yalınayak eşşek önünde türkü çığırarak tekmil Anadolu'yu ayağa çekecek.

Karakola indik, anamı, karını şöyle bir kenar ettik, daha vakit erken. Darendeli jandarma da hanesine yönelip gitti. Ehh bu gece rahatça burada ışıtacağız.

Yine bir kulkuledir aldı yürüdü. Uzak dağ köylerin-

den birinde, bir katillik hadisesi varmış. Karakolda jandarma noksanlığı ondanmış. Dört jandarma birden bu yüzden o hadise peşindelermiş. Allah Allah hergün her saat bir rezillik mi göreceğiz? Anania kardaş, "ya ne bekliyordun karakol dediğin, kanlının, katilin, hırsızın, uğursuzun, namussuzun otelidir. Hapisaneye de keyfe eşek cenneti dememişler. Bu yolla düşmüşüz, bu sayıladıklarımdan başka bir şey göreceğim diye bekleme. Dışarda serbestte olan hayatı nasıl farkedecek. Bak biz nasıl da her saati yudum yudum içerek hayatı sürüklüyoruz". Anania'ya hak verdim, öyleyse dedim biz iyi ki buradayız, serbest olsak biz de hiç farketmeden ot gibi yaşaycaktık. Yaşasın öyleyse tutukluluk!!! Çok sürmedi, işin ucun gözüktü. Bir vaveyladır koptu. Hangisi bağırıyor, hangisi saçlarını yoluyor hangisi çekip yakasını yırtmakla meşgul. "İşte geliyor" diyorlar ama, kalabalıkta pek seçemiyoruz. Bizim ahali mi, yoksa bütün dünya halkları damı böyle seyre meraklı olur? Yaşlısı genci, karısı kızı, çift deyneğe binmiş topalı dahi arabaları takipteler. Jandarmalar tutup tutup iki de bir yol kollarından fırlatmasalar nerdeyse arabanın içine girecekler.

Adam askermiş. Rüyasına karşı çok uygunsuz bir şekilde girmiş. Yemeden içmeden kesilince, kumandanı pekte uzak olmadığı için, belki iyi gelir düzelir diye, idareten köyüne göndermiş. Bizim asker ağa düzeleceğine büsbütün sapıtmış. Hiç arayıp sormadan, etrafının amanını, yamanını hiç dinlemeden, yedi aylık çocuğu da karnında karısının, boyun tarafından kılavlı baltayı, ya ali ya pirdeyû indirince, kelle lıngır lıngır konuşarak bir yana, hamile gövde bir yana. Zaten Osmanlının şanındadır. Boyun tarafından kılıcı bir defa sallayacaksın. İkinci hamle haramdır er oğlu er babayiğide. O arada hiç durmadan eline ayağına sarılan kaynanasını da, yatırıp hemen oracıkta, başını gövdeden güzelce bir ayırmış. Biraz önce kafilenin arasındaki kendini yerden yere çalan, büyük baldızının ifade-

si bu... Kendisi de, kardeşini, anasını kurtarmak için çok çaba harcamış ama, bakmış ki işin şakası yok, anasından sonra sıra kendine geliyor, fırlamış dışarı. O ara onu tutamadığından fırlattığı balta kapının sövesine çarpıp geri sıçrayınca katilin alnına rastlamış. Alnındaki kanı kurumuş yara ondanmış. Katili jandarmalar, kollarını arkadan bağlamışlar, boynuna da sıkı bir at yuları geçirmişler, hayvan gibi sürerek kafilenin içinde yürütüyorlar. Birisi onu bu şekilde sürerken, üç jandarma da, elleri silahlarının makarizmasında, kalabalıktan gelebilecek bir hücümdan koruyorlar. İki kağnı, yataklar içindeki doğranmış gövdeleri ağır ağır taşımakta. Anası elli yıl, kızı yirmi yıldır boyun üstünde taşıdıkları başlarını, koltuklarının altına almışlar cansız yatıyorlar. Jandarmalar başlar yuvarlanıp düşmesin diye, kolayını koltuklarına bağlamakta bulmuş.

Hani, "adam cinneti muvakkate getirmiş de bu cürmü işlemiş" denir ya ekseriyetle, fakat katilin yüzünde bir anlık cinnet ve tehevvürle işlemiş bir pişmanlık yok. Yüzünün haritası temelden bozuk. Anadan doğma katil gibi geldi bana, bırakılsa geri kalanları da hemen doğrayıverir.

Bir başıma olsam gam çekmez idim. Bir ben değil, cümle alem perişan

Sabaha kadar ne uyku ne rahatlık. Çocuklar uyku içinde hopur hopur hopluyorlar. Korkularından çişe bile yalnız çıkamıyorlar. Bu nasıl facia idi içine düşüp şahit olduğumuz. Başka zaman belki işitmişliğimiz var ama işitir geçersin, şimdi biz burada katille, çiftçe ölülerle beraber yaşıyoruz. Ölüler avluda, arabalarda, katil bizim yanımızda. Küçük bir hücre var, adına münferit çağırıyorlar, oraya tıkılı. Yahu şuradan bir çıkıp da yola düşsek. Boğulacağız nerdeyse. Dertler var ki dertlerden öte. Bizimki de neymiş, eğer biri, bir derede çekip alnımızdan vurup gebertmezse, bu facianın yanında padişahlık... Baksana haydi çıkıyoruz denince nefretle baktığımız yolları bugün nasıl hasretle bekler olduk. Eğer yaşarsak, eğer çocuklar yaşarlarsa ilerde en feci bir manzara olarak yalnız bu facia kalır gibi geliyor hatıralarımızda. Hayat bize bunu unutturacak başka bir hadise göstermesin. Bunun tek bir iyiliği oldu. Yolları, dağları, sahraları sever etti bizi. Yaşamak ne de güzel. Yaşasın, en kötü hayat bile varolsun.

Darendeli çıtak jandarma biraz geç toparlanmış, atın üstünde ama kulakları düşük geldi. Baktım bizim jandarmalar işin uzununa, kısasına pek bakmadan, bir an önce onlar da oradan uzaklaşmak çabasındalar. Herşeyden tiksindi bizim kafile, ne aş geliyor akla ne ekmek.

Artık Darende'de müddeiumumiler, müstantikler, zabit kâtipleri durmadan çalışsın dursunlar, katil askerdir, yok sivildir münakaşasını, bu doğrudur, bu yalancı şahittir. Hakettiydi, yok yazık oldu dedikodusunu, dakika dakika uzaklaşarak, geride bırakmaya uğraşıyoruz. Malatya'ya varmak için önümüzde belli başlı bir Akçadağ var. Jandarmalar buralarda bütün deliği dirseği çok iyi biliyorlar. Hangi köyde, hangi Kürt ağasının yaylasında, kaç sürü dolandırdığını, hangisi burun bokunu yiyendir, hangisinin obasına varıp da konarsak, bir tas ayranı içilir, bir lokma ekmeği yenir, eksiksiz bilirler. Bu kere düz yoldan değil, yayla yayla yol alıyoruz. Bizim doğruyu bildiğimiz mi var? Bilsek bile bizi kim dinleyecek? Nereye sürerlerse biz onu doğru biliyoruz. İki saat uzaklaşınca bir su başına konduk, hem biz hem eşşekler soluklanacaklar. Hani o acıkmayacak insanımız, Darendelinin evde yaptırıp da çıkıyla getirdiği birer parça kete vız gelip tırıs gitti. Sağ olsun, yine de bir parça tuttu, bol bol su içip akşamdan beri girdiğimiz boğucu havadan gide gide sıyrılıyoruz. Ciğerlerimize dolan havanın hürriyet havası olmadığını biliyoruz ama daha önemli, daha hayati yaşam havası olduğunu, daha bir bilinçle anlıyoruz. Çok şükür yaşıyoruz. Yaylalarda hava alıyoruz. Anam konuşuyor: "Simon, Sarıçiçek yaylası diye eşitmişliğimiz vardı, buraları mı"? Ben ne biliyorum ki... "He ana işte Sarıçiçek yayaları buralar ve buradan öteler" diye cevaplıyorum. "Sarıçiçeğin zengin yaylacı Kürdü olduğunu işitmiştim de" diyor. Bu iyiye işaret. Anam demek yaşıyor, eşşeğin üstünde tutarak yürüttüğümüz, canlı cenaze değil. Ben mutlu oluyorum. Bir de karımın yüzünü güldürebilsek. Şöyle kendi kendimize kaldığımızda, Setrak kardaşdan ses çıkmaz ama Anania"nın yapmadığı muziplik maskaralık kalmıyor yine de, bir türlü yumuşatamıyoruz. Jandarmalar şöyle bir şavullayıp hesap ediyorlar, Darende'den Malatya'ya bu eşşeklerin, bu çocukların ayağıyla, dört beş günden evvel varılmaz.

Ne gelir elden, ne çocuğu ne de eşşeği koşturup çatlatamazsın. Yaşlı Maraşlı" boşa söylememişler ne eşşekle ne de kadınla yola çıkacaksın, bunun olacağı budur. "Ancak varılır, hayırlısı olsun" diyor.

Yine kurt çıtak Darendeli bizi bir yokuşa doğru sürüyor. Bir bildiği olmalı. Tepeyi çıkınca, kara kıl çadırlar farkediliyor. Bir "cıgâra içimi" dediler. Vay gözü kör olası, ne uzun cıgaraymış git git bitmez.

İtler bizi karşıladı. Kepeneği sırtında çobanlar, zağlı iki kangalı azarlayarak haranlarından yapıştılar ama zor zaptedebiliyorlardı. Patırtıya çubuğu sol elinde, sağ eliyle tabak üstünde fincanı idare ederek, Hüseyin ağa ayağa kalktı. Belli ki ekmeğini yemiş, üstüne mırrasını içiyordu. "Buyurun beyler buyurun" diye tanışıklığı belli olan, jandarmalara kıyam etti. Koca çadırda kendisi oturuyor, ötekilerde de, herhal ev horantası. Çadırların tentesinin etrafında bir sürü çocuk, kirli yüzleri ve simsiyah gözleriyle cıvıldaşıp duruyordu. Allah biliyor o siyah saçlar bir gün olsun tarak yüzü görmemişti. Kimi ağlıyor, kimisi sümüğünü elinin tersiyle silmeye uğraşırken büsbütün yüzüne sıvıyordu. Kaç karısı var bunun kaçı Kürt, Ermeni bildiğimiz yok. Ama hepsi bir işin ucundan yapışmış, harıl harıl çalışmakta. Hangisi tulumda ayran dövüyor tereyağ çıkarmak için? Kimisi kara kazanlardan sıcak sıcak peynir çıkarı, bez torbalara doldurmakla meşgul. Hangisi dolmuş bez torbaları taşlar altında sıkarak peynirin suyunu süzüp yuvarlak formalar haline getirmekte. Büyük bir faaliyet içinde bulduk hepsini de. Darendeli jandarmamız, "Yok Hüseyin ağa geçiyorduk, Hüseyin kirvemizi çiğnemeden geçmiyelim diye şöyle bir yol uğrattık" dedi. Çobanlar itlerini zaptetmekte, kadınlar da zaten yapamaz, atlarının başını tutacak adam olmadığından, boşa vakit geçirmeden jandarmalarımız hemen sıçrayıp indiler. Birer çadır kazığına bağladılar. Anam, karım, çocuklar şöyle birer yana

ilişik eğretice. Aşiret ekmekli ve hanedan olur ya adamı pek amansız bir zamanda yakaladık. Yine de kadınların en genci, önümüze koca bir sini devirip bir baş taze peyniri doğramaya başladı. Tazeliğinden biraz önce saçtan indiği belli olan ekmekleri yığdı önümüze. İstillâhla, Kürt Hüseyin kirvanın sıcak sıcak peynirini yedik. Daha durucu değiliz. Aklımızda ne katil kaldı, ne de başı kesik ölüler. Yolcu neyi unutmaz ki!... Önüne çıkan ilk şeyle meşgul, öteki bildiklerini hep çok gerilerdeki beyin torbalarına, yahut bölmelerine atar atar durur. Şimdi Akçadağ'ı nasıl savuşacağız, Malatya'ya ne zaman varacağız kaygısı...

Dereleri geçtik, tepeleri tırmandık, tekrar iniş tekrar yokuş, Tohma ırmağının pek yakınından sıyrılıp Akçadağ'a ulaştık. Bu anlattıklarım dilde kolay ama gel de dizlerimize sor, hele çocukların dizlerine!. Akçadağ çok küçük bir kasaba. Eşşekleri değiştir, yenisini tut, bulduğun ve gücünün ölçüsünde biraz ekmek al. Çocuklar vakit bulurlarsa, hemen sokak aralarına sıvışıp ekmek dilenmiyorlar da değil. Gurbete çıkmışsın açsın. Para yok. Dilenmez de ne yaparsın. Ağa babandan, hatun anandan mı utanacaksın. Herhalde açlıktan ölmemeye son gayretle çalışacaksın. Bizim şimdi hayatta kalmaktan başka hiçbir derdimiz yok. Kuru bir ekmek bulup yiyelim, ne olur hiç değilse bugün dinlenelim... Daha yürüyemiyoruz. Tek derdimiz bu. Ama yakın bir de ümidimiz var. Yorgun morgun hemen aklımıza geliyor. Malatya'ya kavuşuyoruz. Dertlerimiz bitecek. Oh ne iyi, bu keyif bizi biraz daha yürütüyor. Karşıdan göründü, yeşil bir belde. Çok şükür, çok şükür, Malatya dediler. Farkındayım Kangal toprağından sonra artık engin doğru iniyoruz. Onun'çün de yeşillik çoğalıyor. Her taraf ağaç, bahçe, evler gözükmiyor. Jandarmalar kafilenin göçünü, büyük ama, harap bir binanın önüne yıktılar. Karımı çocuklar elverip indirirken ben anamı arkaladım. Üç beş basamaklı taş merdivenden nasıl çıkacak zavallı. Jan-

darmalar işte burası Malatya sevkiyat hanesi" dediler. "Şimdi sizi buraya teslim ediyoruz. Hakkınızı helâl edin, bizim işimiz bitti." Allah, Allah nasıl kedere boğulduk. Başımızdaki jandarmalardan ayrılmakla, bacımızdan kardaşımızdan ayrılmanın hiçbir farkı yok. Günlerdir haftalardır en dar en çetin zamanımızı ve yolumuzu bunlarla teptik. İnsansan üzülmez misin? Baktım onlar da üzüldüler, çocukları okşamak, anamın elini öpmek... Eh Allah, size selamet versin.

Şöyle bir köşeye yanladık. Zaten yükte ne var ki, göçte ne olsun. Hovsep'in getirdiği yorganla bir de inceden pike. Nereye çöksek anam ona sırtını yaslayıp uzanıyor. Gözümüzden ileri saklıyoruz. Pis pis düşünüyorum, Malatya, Malatya diye gece gündüz hayal kurduğumuz Malatya'da ne olacağız acaba. Bit bizi yiyip bitiriyor, boyuna kaşınıp duruyoruz. Şöyle kendi kendimize serbest bir kapalı odada değiliz ki donunu gömleğini sıyırıp da bulduğunu gebertsin, yahutta bir ateşin üstüne tuta da çıtır çıtır kavurasın. Koca bir bina içeri girince iş bitti artık, ne içerden dışarı ne de dışardan içeri. Çifter jandarmalar kasaturası takılı mavzerlerle kapıyı tutmuşlar. Bayağı hapishane. Avlusu yüksek duvarlı, duvarlarının üstü silahlı jandarmalı. Aha babanın ananın, yahu biz yine ne cehenneme düştük. Bir sürü ipsiz sapsız dolanıp duruyor. "Ağabeyim bir sarımlık tütün bulunur mu? Hiç değilse bir lokma ekmek de mi yok?" Herkes bir bit içinde. İnsan oğlu ne pis kokarmış meğer, buraya düşünceye kadar bunu da bilmezdim. Aptesane koklamak bundan daha evlâ. Herkeste bir karış sakal, kim nereden gelmiş, hangisi nereyi gidiyor, bilen yok, kendilerinden başka. Öyle bir durum ki birisine bir şey soracak olsan üstüne kangallanıp kalıyor. Zaten biz himmete muhtaç dedeyiz. Yükümüz ağır ki ağır. Daha gündüz; acaba gecesi ne şekil alır diye düşünüyoruz. Anania kardaş en açık gamsız görünenimiz. Demek ki derununda en büyük acıyı, çekip fırtınalar içnide olan o. Hemen derin

bir of çekip, yarenlikli bir şaka bulur. "Simon gündüzü böyle olan yerin gecesi şenlikli olur bilmez misin merak etme" diyor. Artık ne olur olur çekeceğiz. Vaziyet bir belli olsa, nerede olduğumuzu bir bilsek Sivas'a Hovsep'e bir yazı yazacağım. Can kurtaran simidimiz o. Ama öyle bir kargaşanın içine düştük ki, kedi eniğini kaybeder. Şöyle etrafa bir göz gezdiriyorum. İnsanlar nereyi boş ve münasip bulmuşlarsa oraya hemen bir kalem geçmişler. Kapı kenarları, duvarların pek kirlenmemiş beyaz kalmış yüzleri sırt sırta yazı dolu. Hepsi de Ermenice. Okuyorum gücümün yettiği, gözümün seçtiğince. Tarih 1915-30 okostos Keği'li Mıgırdıç. Ayni tarihte Palu'dan Kürt Haçik ağa. Ötesini pek çıkaramıyorum. Okuduklarımı hep bizimkilere aktarıyorum. Başka bir duvarda daha başkaları. "Kemah boğazında Fırat nehrinden kurtaran Erzurumlu Mirican, emmimin oğlu aslan Mesro. Başka bir kenarda yazıyor "Bana derler Bayburtlu deli Haço'nun oğlu Giroyos." Orada durup bir nebze düşünüyorum "Ulan yaşa deli Haço'nun oğlu, demek hâlâ dizinde derman, yüreğinde umut var. "Bir kenarda Çemişkezek'li Ağop, başka bir yanda Keben'den Serkis'i seçiyorum. Yazılacak hem yer yok, hem sonradan gelen, eskinin üstüne bastıra bastıra öyle bir yazmışlar ki, hiç birisini okuyamıyorsun. Daha yüksekte bir yere uzanıyor Gümüşhana'dan Artin Ağayan yazısını okuyorum.

Defterim yok kalemim yok ki not alayım da, günün birinde roman hikâye yazayım, nerede o kabiliyet bende. Aklımda tuttuklarım da ancak bunlar. Yüzlerce binlerce imza ve isim. Ya şu bizim gibi yazısız, sessiz gelip geçenler nicedir... Aklım almadı, yorulup vaz geçtim. Duvarlara uzana uzana belim, bıkınım kırıldı. Uzandım anamın yanına. Anania, Setrak kardaşlar yanıma çöktüler. "Bende şu kanaat hasıl oldu. Biz de buralarda kalıcı değiliz. Baksana şu kadar yazıya imzaya, bunlar eğer ölmedilerse her halde buradan da sürüldüler." Ama nereye? Nereya ola-

cak, Der Zor'a. Böyle indirip kaldırıp düşünürken, bir ayağı topal, sol eli de şöyle eğrice bir jandarma kalabalığın arasında, evraklar koltuğunda dolanıyor. Bizi arıyormuş. Her köşeyi dolanmış, en sonunda buldu. Dili peltek, ağzı kalabalık birşey. Bize bir sürü odabaşı tavrından sonra, sanki idam hükmümüzü açıklıyor. Dilini ha deyince anlayamıyoruz. Anlamadığımız için de tekrar ettiremiyoruz. Setrak Kâmil kızdı en son; "Be kardaşım bu kalabalıkta kim kimi tanıyor ki sorup da hemen anlayasın. Elbette soraraktan bulacaksın, bu bir. İkincisi, bize sen şimdi ne haber getirdin? Onu hele hiç anlayamadık. "Hep öyle yaparmış, bizi üçümüzü de toparlayıp avludan geçirip, sevkiyatmüdürlüğüne soktu. Vaziyeti hemen kavrayan, masa başındaki şişko başçavuş işi ele aldı. Evrak zaten onun elinden geçiyor bilmez mi? Sivas'ın Zara Kariyesindensiniz: İbrahim, Hurşit, Kâmil yarın sabah Urfa'ya hareket edeceksiniz. Bize ne soracak da ne öğrencek. Bizim gibi yüzlercesini güneye sürmüş. Bizi dinlemek bile istemiyor. Aman yaman, bizi daha yeni geldik, hasta ihtiyar kadın bir kaç küçük çocuk, çok yorgunuz, bir iki gün dinlensek gibi laflar başçavuşa dırıltı gibi geliyor. Dayanamadı açıkladı. Bir iki gün evvel gelmiş olaydınız burda dinlenirdiniz. Yarın sevkiyat günü, siz de dahil edileceksiniz. Kumandanlığın emri, sizi ayıramam.

İyi, Allah razı olsun; ya alnımıza "buralara siz dinlenmeye istirahat etmeye gelmediniz, sürülmeye geldiniz, yıkılın karşımdan" deseydi ne diyebiliriz ki...

Ey kalender, şikayetin bitmiyor.
Ya delisin, ya da aklın yetmiyor.

"Allah Allah, biz neler düşünerek geldik, neler geliyor başımıza" diyorum. "Yahu kardaşım o düşünceler bizim kendi kendimize gelin güvey olmak kuruntusu. Sürgünüz, bizim göynümüze göre mi hareket bekliyoruz? Bizi bu adamlar ellerinden geldiği kadar cenuba daha uzaklara daha uzaklara sürecekler ki, telef olalım. Senin anlayacağın zayıf dayanıksızı gidecek... Ayakta durmaya çabalıyalım, başka çare yok Simon" diye cevap veriyor Anania kardaş. Şimdi anama bunu nasıl anlatacağız yarrabi. İtin taştan yıldığından çok, ben bu iki karıdan yılıyorum ayıp değil ya. Artık bu yola düşüldü, burada kalmanın, istirahat etmenin, hiç bir şeyin benim elimde olmadığını bilmiyorlar. İlk ağızda hiçbir şeyi kabul etmiyorlar. Yani beni yiyip bitirecekler. Şimdi onlarla başlacak takazayı da düşünmüyorum. Sabah olursa eşşek yok, binek yok ne yaparız onu düşünüyorum. Anania kardaşla "hele akşamdan bir şey söylemeyelim. Sabah olsun bakalım" diyerek anlaştık. Bir köşeyi tutmuşuz, karanlık basmış. Anaç tavuğun yanındaki civcivleri gibi hepimiz anamın etrafına toplanmışız. O gün bizden gayrı kıyıda köşede aile göremedim. Herkes piyade başına aç kurt gibi dolaşıyor. Herkes nereden acaba, ne koparabiliriz düşüncesiyle fırlandıkları yüzlerinden okunuyor. Bizim öyle koparılacak bir şeyimiz yok ya, yine de bir yorganımız var, onu unut-

muyoruz. Sözleştik, üçümüz üç gecede uzanarak çocuklara muhafaza edeceğiz. Karanlık bastı. Ne ışık var ne fener. Sivas'ta inip te ışıttığımız Yağcılar hanı, bunun yanında kervansaraymış. Ne bilelim, herkes ışığını kendi yakarmış. Buranın jandarma gardiyanları mum ticareti yaparlarmış. Gücü yeten mumunu dikti. Öyle dolanan it kopuk çok ki rüzgârlarına alev dayanmıyor. O zaman şama denilen kibrit de her babayiğitte yok, herkes tütününü çakmak taşının üstüne koyduğu pelit odunundan çıkan kavla yakıyor.

Bir çelik parçasını çakmak taşına çaktınmıydı, çıkan ateş çıngısı kavı ateşliyor, kav yanınca sardığı sigarasına tutup yakıyor. Tam Adem ile Havva anamızın yaşadığı zamanlar. Mumu sönen hokkalı bir küfür savurarak, yanan başka bir mumdan alevini tazeliyor. Biz karanlık köşede olanı biteni, daha da olacakları dikkatle takip ediyoruz. Çocuklar yorgunluktan, korkudan uyuya kaldılar. Ne iyi ki çocukluk! O saati, en çok o günü yaşıyor. Ne geçmiş ne de yarınki gelecek...

Acaba bunların hepsi de asker kaçağı mı? Kime sorup, kimden öğreneceksin. Anlattıklarına bakılırsa, bölük akşamaca yüz kişiyse, gece en az cllisi kaçıyor. Dağ taş köyler, mezralar eşkiya dolu; hepsi de asker kaçağı. Önceleri divan-ı harplerde kurşuna diziyorlarmış, sonra bakmışlar ki ahalinin tekmili kurşundan gececek, vazgeçmişler. Devlet yakalıyor, köylü kaçıyor.

Karanlıkta türkü çokca çığrılır. Her köşeden bir köyün havası, ufak ufak yayılıyor. Birbirine karışınca bir kakafonidir gidiyor. Gide gide "arpa yiyen seçiliyor" en oturaklısı en makamlısı, ötekilerini bastırıp herkese dinletmeye başlıyor. Gurbetin, yolun, yolcunun elinin bastonudur türkü. Ne canım şeydir türkü sen bilir misin. Dağlar, yollar, kederler mi bitermiş türkü olmazsa. Türkü'yü çığıran da, onu dinleyende, hemen bir önceki ruh durumundan sıyrılır, hele hanların, hele hapislerin, hele karakolla-

rın, hele yolların şifasıdır türkü. Yanık bir ses, herhal yanık bir babayiğittten geliyor olmalı. Karanlıkta göremiyoruz ki. Değerlendirmemiz, yüzünü, boyunu görmeden sesinin davudi ve de eksiksiz söyleyip makamını yerine getirmesinden ileri geliyor.

Ses yükseldi.

İskilip üstünde de anam bir kara bulut...
Asmaya götürüyorlar da üçbaba yiğit...

Aman yarabbi bu nasıl ses bu nasıl makam. Neredeyse belimizi kırıp hışır edecek. Elde kahpe dölü çok. Bırakmıyorlar ki, bu babayiğit okuyup ta bitirsin. Başka köşeden o köşeye, bir hücum bir alâmet öte ucu görünmez. Bir başkası bağırıyor; "ulan orosbu çocuğu, zaten herkes dert keder küpü, sen de bu uzun havayı okuyup, bizi temelli ciğer yarasına mı uğratacaksın." Başka birisi, daha başka bir hücumda. Silah tabanca sesi yok emme, anlaşılıyor millet deynek deyneğe bindi. Bir şakırtıdır gitti. Son mum ışığını püf eden edene. Vay gözünüz kör olsun, zifiri karanlıkta nasıl birbirinizi bulup bulup yapıştırıyorsunuz akıl almaz. Yok arkadaş kimsenin kimseyi bulduğu yok, millet cinnet geçiriyor, kimin eline bir sopa geçerse karanlıkta rastladığına yapıştırıyor. Bir de güm güm (at toynağı gibi) sıçramaları var. Hiç aklımız almadı. Ama şakırtı bize yaklaşıyor. "Anaia, aman şu yorganı başamıza çekelim. Yoksa bunların derdi, şurasıdır burasıdır diye, bizi kim vurduya getirip de gebertmek mi? Zaten gündüz gözü ile çolak, topal, dürzü bizim yerimizi bu dağdan inmelere göstermeye mi çalışıyordu ne dersin?" Yorgana yapıştık olgörüp koparamıyoruz anamın elinden. İşin içinden haberi yok. Çır çır çığırıyor "Ümmeti muhammet yorgan elden gidiyor..." durup durduğu yok, bar bar bağırıyor. Ben bir taraftan, Anania bir taraftan, uyarıp ta

ikna edemiyoruz. Cümlece öyle bir şartlanmışız ki yorgan hayattaki en büyük güvencemiz olmuş. İcap ederse yorgan uğruna bir kaç şehit vereceğiz, yine de yorganı asla ve de kat'a. Anania kardaş nasıl yalvarıyor. "Manuşak ana", dönüp bu defa "Şağheban ana çok zor kertedeyiz, kan gövdeyi götürüyor. Eli tutan silah başına geçti, yorganı bırak, siz çocukları altınıza alın, biz bu karanlıkta, sizi mahafazaya uğraşacağız, yorganı bırak. Ancak anladı... anam". Üçümüz, anamla karımın üzerine, sırt üstü uzandık, yorganı başımıza çekip ayaklarımızı diktik. Anamgil bizim altımızda, çocuklarda anamgilin altında; nasıl ağlıyor, nasıl bağırıyorlar. Ne olduğunun onlar hiç farkında değiller. Can derdine düşmüş feryattalar. Muharebe gittikçe şiddetlendi. Halk kudurdu biyol, sadizmi kabardı bir kere, daha başm'olur. Işıkken hep birbirine vurucu öküz gibi bakan, aç kurtlar gibi birbirinin izini süren, yerde değil bir cigara izmariti, bir çöp görünce önce kapmak için birbirini tepeleyen insanda ne sevgi, nasıl merhamet kalır. Üstte yok, kıçta yok, başta eski asker kabalağı, ayaklar yalınayak ama etler gözükmüyor, ayların yılların kiri çamuru çizme giymiş gibi gösteriyor. Arada tabanı kızıl kızıl parlayanlar olmasa, gerçek siyah çizme sanırsın. Vurma, kırma, öldürme hipnozuna uğramışlar ki bunu da allah yarattı demiyorlar.

Biz yorgana sarıldık. Anania ortada, Setrakla ben yanlarda, yorganı gerip duruyoruz. Karanlıkta, körlemesine deynekliler herbirtarafa saldırıyor. Güm güm düşüyorlar. Vay anam öldüm diyen diyene ama, kavga hiç gevşemiyor. Köşede bizi de buldu artık, deyneğin ucu. Nasıl patlatıyorlar, pat pat keçe döğer gibi yorganı. Biz yorgana sarılmışız, haydutlar da anlayamıyorlar bu pat patı. Bunca kafayı kolu, un ufak edenler ışık olmayınca bunu bir anlam veremiyorlar ama, değnekler büyük bir iştahla kafamıza, sırtımıza iniyor. Eğer yorgan olmasa vallahi değil üçümüzü, çoluk çocuk, karı kız, hepimizi mevta yapacak-

lar. Onlarca kırılmaz değenek bir arada iner de, altındaki daha sağ kalır mı? Dakikalar kat'iyen geçmek bilmiyor. Şu zelzelenin bir dakikasının, insana bir saat gelmesi gibi. Yok ama bu yarım saatı bir saatı geçti ne dersen de. Yorganın altında düşünüyorum. Kafası manda başı gibi olan, en kuvvetli bilek, her halde en son ayakta kalacak. Bizi bu cehennem ateşinden kurtaracak bir güç ortalarda gözükmüyor. Bu muharebe bakalım ne zamana dek sürecek. Yoksa duru durağı yok bu işin. Gerçekten de düşündüğümüz gibi oldu. Zırılın biri homurdanarak daha karşısında değnek gücü kalmayınca, bu defa yerde serilip hasır gibi yatanları çiğneyip duvarları dövmeye başladı. İşte şimdi düdük düdük üstüne. Gardiyanı, jandarması yürüdü. Düdük, silah sesinden geçilmiyor. Hele, bak hele aslanlarımıza., anladılar ki yüzlerce baştan, artık bir dikili kalmadı. Çizme, mahmuz şakırdatıyorlar. Kimisi kasaturası takılı mavzerlerle, daha yüksek rütbelileri gemici fenerleriyle, içeri düştüler. İçerde yürünecek yer mi kalmış. Ahali hasır gibi serili. İniltiden ah'tan of'tan geçilmiyor. Ayağından sürüklenip dışarı avluya atılacak ilk ağızda yedi yiğit buldular. Kalanların hangisi yaşar, hangisi inileye inileye ölür, kim bilecek? Ortalık kan gölü. Jandarmalar şıpır şıpır şıpır datarak kan içinde dolanıyorlar. Ses pek şıpır şıpır değilde, sanki sakızlı çamur çiğnenir gibi. Kumandan bilmez mi günleri saatleri sayılı olanları ki bunlar ekseriyetteydi. Onlara hiç dokunmadı. Ayağa ancak kalkabilenler, biz üçümüz de içindeydik yeniden kalın sicimlerle kırmaşamaz bir şekilde bağladılar. Anam yorgana yeniden sıkı sıkıya sarıldı. Bizdeki zayiat bu meydan muharebesine bakılırsa hiç mesabesindeydi. Benim sol dirseğim hışır olmuş, Setrak'ın sağ ayak bileğini kırmışlar, Anania'nın başı yarılmış, kan yalnız yüzünü değil bütün göğsünü sarmış. Ermenice "çok şükür, çok şükür" çekiyor Anania. "Daha bundan iyisi olmaz bana kalırsa. Gördün mü yine mundar canımızı kutardık" diyordu. Az konuşan velâkin,

konuştuğunda da lafı lök gibi oturtan Setrak "he bok kurtarırdın bu defa eğer şu yorgan olmasaydı" deyince, Anania, "bunda da senin yerden göğe kadar hakkın var "deyip tastiklerken bana döndü, "gördün mü Simon, Sağhıban anaya Malatya'da kalamıyoruz, Urfa'ya sürüyorları nasıl söyleyeceğimizi düşünüyorduk. Gördün mü? Hadiseler nasıl gelişiyor nasıl söylüyor. Bize ne hacet var, eğer ışıtabilirsek (daha belli değil) o bizden önce nasıl etsek de şu Malatya cehenneminden çıkıp da kaçsak diye" derde düşecek. Ama görüyorsun ne girmek ne çıkmak elimizde, bir kaç yerde sandalyalarda gardiyan jandarmalar oturuyor, başlarında gemici feneri sallanıyor, el verdiği kadar ışıttığındarı, inileyerek son debelenmeleri seyrediyoruz. Puff ederek son soluğunu koyvereni, jandarma ayağından sürüklüyor, başları taşlara, eşiklere takır takır vurarak, avludaki arkadaşlarının yanına. Bu ne sefillik, bu ne fukaralık, bu nasıl çıplaklık, bu nasıl hayat! Bence zavallılar kurtardılar. Acaba böylesi Hint'te, Çin'de, Afrika'da varm'ola. Yoksa bu rekor bize mi ait? Anlayamadım.

Belki de devlet de, kendi hesabına haklı, onun için bu karanlık damlara bir sürü aç kurdu doldurup, birbirine kırdırıyor. Ne olacak bu haydut çetelerinin kurtaracağı memleketten ne hayır gelir, yine bunlar idareyi ellerine alırlar, vay gelmiş o zaman başımıza. Neden ilk deynek şakırtısında içeri girmiyorlar. Hepsi bunların hesaplı, hepsi planlı. Itten de geberen kârdır, kurttan da hesabı...

Jandarmalar, gardiyanlar, inliyenler, yarı mecruh bizler, herşeye rağmen horultularının sesi eksik olmayan çocuklar, ayağından çekilip avluya atılma sırasını bekliyen son nefestekiler, hep beraber yine sabahı bulduk.

Nöbetçi onbaşı tekmili verdi. Avluda önüç yalınayak yerde yatıyor. İçerde bir ikisinin saatleri sayılı. Dokuz kişiden artık iflâh olmak ihtimâli geçmiş velakin, daha bir iki ay ekmek tüketir sonra ölürler, bunlar askerlikten ihraç, adreslerini hemen tesbit edip evlerine postalamalı. Varsın evlerinde günlerini tamamlasınlar. Geri kalan on altı kişinin, ancak kafası yarılmış, gözü patlayı dışarı düşmüş, bir kaçının kolu dirseği, bir kaçının da dizi ve ayak bilekleri kırılmış. Bunlar zararsız şeyler, kendilerini kırar sarar, orduya yine faydalı olurlar.

Bu faydalı olacaklar arasında bizi de sayıyorlar. Nasıl sevindik. Keşke öyle olsa, bizi de Zara'daki gibi, orduya askeriyeye katsalar, ayrı muameleden kurtarsak. Ama bu şimdilik bir nöbetçi onbaşısının ayak üstü tesbiti.

Çok sürmedi, askeri, sivili sökün ettiler; isyan haberi şehre yayılmış. Müdeiumumi, bir kaç doktor zabit geldi. Şöyle yanına bile yaklaşmadan insanları mertek gibi arabalara attırıyorlar. Askerler tepeleme iki at arasını doldurdular. Sıra geldi içerdekileri istintaka (sorguya). Bir kaç

kişiye sordular, "bu iş nasıl oldu, isyan nasıl koptu". Kim neyi biliyor ki, neyi cevaplasın. Baktılar, sıkıştırdılar, doyurucu bir laf, bir bilgi yok. Askeri tabip babayiğit bir kaymakam, sorguyu, suali kesti. "Yahu bunun suçlusu kim, suçsuzu kim diye ne boşa yırtınıyorsunuz. Bir defa ölenlere ve de geride kalanlara hiç mi bakmıyorsunuz. Hepsi yalınayak, hepsi çıplak ve de hepsinin de karnı aç. Bilmezmisiniz ki dünyada kıyamet bir gün kopacaksa eğer, bu açlar koparacak. Ölenler ölmüş. Sağ kalanların yüzünde hiç ümit ışığı görüyor musunuz? Bunları ne geçmişe, ne geleceğe bağlayacak bir bağ, bir vaat, bir istikbal yok. Birbirine düşman yabani hayvanlar gibi yaşamaya siz yaşama mı diyorsunuz. Bunlar bu karanlıkta, cetlerinden süre gelen vurma, kırma, kahraman olma iç güdüsüyle birbirlerini kıyasıya dövüp ve de keyif içinde öldürüyorlar. Kaybedecek umut edecek neleri var ki? Yaşasalar da ne yazar ki? Kapatın hadi dosyayı":

> *"Bir sürü asker kaçağın ani bir tehevvürle cinnet geçirip karanlıkta intihara teşebbüs neticesi şu kadar ölü ve şu kadar yaralı tesbit edilerek, müşahhas bir suçlunun bulunamaması, bunun bir toplum faciası olduğu kanaatine varılmıştır.*
>
> ***İmza İmza İmza...***

Osmanlı da adam bulunur sözü, yaban atılır söz değil arkadaş, yalnız az bulunur. Onlar da sistemin içinde sinmiş, medeni cesaretten yoksun. Dinledin mi askeri kaymakam doktoru. Adam hadisenin ciğerine akıl erdiriyor. Ötekiler yüzeysel "Sen nasıl gördün? Öteki nasıl vurdu? Beriki o sıra neredeydi?" dırıltı sorular, aptal laflar. Ha diyeceksin ki, kaymakam doğruyu söyledi de neyi düzeltti? O bahsi diğer. Kaymakam hiç olmazsa parmağı yaraya bastı. Ötekiler gibi boş konuşmadı. Efendi ağam, dü-

zeltmeye gelince o çok zor. Değil bir kaymakamın her zaman, her yerde, bir toplumun bile kârı değildir.

Sabah sabah yola çıkılacaktı. Bu durumda işler değişti. Zaten işittiğimiz arbedeninin geçtiği yer, artık oturulur halden çıktı. Her taraf kırık dökük, her taraf kan kokuyor. Vay gözünüz kör olsun. Ana küçük girişte istiflenmiş odundan bir tane bile yerinde kalmamış taban sobalık odun serili. Karanlıkta gürgene yapışanın, ilk vuruşta demekki sap elinde kalıyor. Gevrektir o namussuz odun. Ama pelitin (meşenin) kurumuş kırılmazını yakalayanlar işi görmüşler. Anania yavaşça yine biliş yürüttü. Vallahi Simon nasibine meşe düşenler ayaktakiler. Baksanız bizim yorganın tiftiğini bu budaklı meşeler attırmıştır muhakkak. Arabalara yüklenip giden zavallılar gevrek gürgenin kurbanları. Doktorlar işe el koyup bizi dışarı çıkardılar. Ortalarda dolaşan sevkiyat amiri şişko başefendiye, sol kolum omuzumdan bir çuval parçasıyla asılı yanaştım. "Beyefendi ne olacak bizim halimiz "diye soru sormaya uğraşıyorum ama o beni adam hesabına alıp muhatap olmuyor. Doktor zabitlerin etrafında doşlaşmaya zorlanıyor. Akşamki zorlu sopalardan birisini eline geçirmiş, sağ ayağı üstüne aksayarak Setrak ve kafası çene altına kadar sarılı Anania da yaklaştılar. Şişko baş çavuş bize hiç yüz vermiyor. Hep doktorların yanında kuçu kuçulanıyor. Aklıma anında damladı. Büyük kaymakam doktora yanaştık. Yerden bir püsküllü temennaa ile karşısına dizildik. Kaymakam doktor sertçe dikildi.

"Devletli efendim" diye söze başladım. Üçümüzün de geceki muharebe artığı olduğumuzu hemen anladı. "Bizi Sivas'tan Malatya'ya yolladılar. Şu duvar dibindeki hasta karım, yaşlı anam, dört çocukla beraber yürüyerek üç haftada buraya vardık. Şimdi de sevkiyat haneden bu sabah Urfa'ya gönderilecektik, gece bu büyük isyanın içinde kaldık. Çok şükür ölmedik amma - üçümüzü de elle işa-

ret ederek - bu hallere soktular. Biz artık nasıl yürüyerek Urfa'ya varırız. Anam çocuklar nasıl becerebilirler bu işi. Vicdanına dehalet ediyoruz" deyip lafı kestim. Adamın iktidarlı ve de celâlli olduğunu içerde gördüğümden, lafı uzatıp ta işi çürütmek istemedim. Takındığı sert tavra, anlattıklarımın hiçbir tesiri olmadığını, yüzünden okuyorum. Aynı sertlikle etrafında dolaşan başçavuşu eliyle gel buraya der gibi çağırdı. Bu Sivas'tan gelenlerin çabuk evraklarını buraya getir emrinden başka ağzından bir söz çıkmadı. Az ve kesin sözle, iş bitiren bir şahsiyet karşısında olduğumuzu, osaat anladık. Başçavuş herhalde çok evvelinden tanırmış. Ne ak, ne kara demeden, tak selamla ayrılıp, beş dakikada tak selamla evrağımızı alıp geldi. Bir yaprak kağıtla Zara'dan yola çıktığımız evrağımız Malatya'ya gelinceye kadar, olmuş sana koca bir defter. Evrakların yüzüne bile bakmadı. "Hemen bir araba koştur, al gel buraya" emrini verdi.

Yurdundan ayrılanın
Kırk çeşit belâ gelir başına
En küçüğü ölüm

Durumumuza yalnız anam şaşmadı, biz de şaşırdık kaldık. Yaşamasaydık biz de anlatılana inanmazdık. Yirmi dört saatin yarısını insan cehennemde yaşar da diğer yarısını da cennette geçirir mi? Yok canım, bu yalnız peygamberlerin hikâyelerinde cereyan eder. Hayır hayır, işte biz, işte biz vallahi geçirdik. Allah encamımızı hayreder inşallah.

Setrak Kâmil kardaşın ayağını, kısa tahtalarla sıkıştırdılar temiz bir bezin içinde. Anania'nin yüzünü, gözünü yıkayıp temizleyip saçını kırktılar, yaralarını kulak dibinden, çene altından, başından dolandırarak adam gibi bağladılar. Benim omuzumdan astığım çuval parçasını kaldırıp attılar, insan gibi beni de sarıp kolumu boynumdan astılar.

Ot, mot birer yatakta yatıyoruz. Çocukların ikisi bir yatakta. Anam rahat, yine de yorganı katiyyen bıraktığı yok. Asker hasta bakıcılar, yaşlı başhemşire gülüyorlar yorganı gördükçe, fakat hatırına dokunmuyorlar. Karımın sesi çıkmıyor, anamla yatak komşusu. Ekmek var, çorba kaynıyor, iyi kötü hasta bakıcılarla yiyoruz. "Bu nasıl iştir? Bu bir aydır başımıza neler geliyor? Özenilerek, sıralayarak sanki felaketli bir kitap sayfalarından geçiyor bu hadiseler. Bu kadar rezillik, bu kadar sıkıntı bir aya biraz

fazla değil mi?" diye kendi kendime soruyorum. Ama bu soru da ne kadar abes. Yahu bunları işitmedik, kimse de bunları uydurup anlatmadı. Biz bizatihi içinde debelene debelene yaşadık. Canım bunlara nasıl dayanılır? Kimin başına gelirse yaşar ve dayanır bu bizim yiğitliğimizden değil. Tabiyatımız, taşıdığımız karakter bizi bu maceralara sürükledi. Şimdi de bu rastlantılar tamamen tesadüflerin eseri. Acılı, tatlılı yürüyoruz. Ama ekseriyetle acılı, hem de çok acılı. Şimdiye kadar hele iki can verdik. Dün gece hep birlikte ölebilirdik. Bu çok büyük bir şans oldu. Yalnız yorgan kurtarmadı bizi, arbede karşılıklı beş on dakika daha devam etseydi, herhalde yorgan da artık bizi koruyamaz olacaktı. "İşte görünüyor düştüğümüz durum", diyerek ben Anania ile Setrak'a biraz içimi döküyorum. Anania bugün hemen çalışanlardan öğrenmiş, Bu alicenap doktor burada sertabipmiş. Burası eğreti kurulmuş bir sahra hastanesiymiş. Bu adam çok sert fakat çok dürüst bir doktormuş. Pek kimseyle temas etmez, devamlı kitap okurmuş. Çalışan doktorlar dahil önemli bir mevzu olmazsa pek yaklaşamıyormuş. Zaten vara yok'a da yaklaştırmazmış. Bu nasıl cehennem ateşine düşmüştük, sonrasında nasıl faziletli bir adama çattık. Ne dersiniz deyin, bunları bir yapan yaptıran kuvvet ve de gizli bir el var deyince, o az konuşan velâkin konuştuğu zaman da hatır gönül bilmeyip kırıcı olan Setrak yine hemen parladı. Yahu Anania bırak şu papaz, kilise ağızlarını allah aşkına. Bunca yıl yaşadın, bir bu kadar daha yaşasan, bir türlü şüphelere düşüp bu yapan yaptıran savsasatalarının bir türlü dibini, tabanını öğrenemiyeceksin. O kuvvet kimse, o gizli el nerdeyse biziminen ne alıp veremediği var. Belki biz ekinine ziyan verdik, tavuğuna kişa dedik bize yapıyor diyelim. Ya şu ağızsız, dilsiz çocukları ne diye böyle kovalıyor. Bir daha işitmek istemem Anania. İnsanın başına ne gelirse kendi kafasından gelir. İnsanları iyiliği de insanlar yapar, kötülüğü de. Bıraksam münakaşa uzayıp gidecek.

Hayret birşey, siz bu zıt inanışlarla nasıl aylarca, yıllarca dağda, mağarada, bir arada yaşadınız? Setrak Kâmil atıldı; Felâket ve korku birbirimize bağladı diye şimdi de mi? Bunun zart zurtuna evet diyeceğim.

Evet, şimdi kolumuz, bacağımız, kafamız kırık ama değil bir aydır, bir kaç yıldır böyle bir rahatlık yüzü görmemiştik. Bu polatı sert adamı, işte o çok korkup da ölümden kurtulduğumuz gece karşımıza çıkardı. Önce bizi soyup soğan gibi bıraktılar. Ne vücutta sığınmaya imkân veren bir mahal bıraktılar tıraş ve hamamla, ne de etüvden geçirerek çamaşırlarımızda. Bir rahatladık, ne kaşıntı ne rahatsızlık. Bu ne lütuf en azından bitten kurtardık, fakat adamla olgörüp yüz yüze gelemiyoruz. Şöyle bir uzaktan uzaktan. Bu defa yine bizi bir üzüntü ve endişe sardı. Bakılıyoruz günden güne iyi oluyoruz. Anam, karım sırt üstü yatıyor, çocuklar keyifli. Acaba ne zamana kadar korkusu? Sonrasında ne olacağız? Belki de hayat bu. Bilhassa bizim hayatımız, acaba yarın ne olacağız endişesi. Çünkü öyle bir hareketli hal aldı ki yaşam, her gün yeni bir serencam.

Anania'nın aklına düşmüş sevkiyathanedeki duvar yazılarını sayılayıp duruyor. Bayburtlu deli Haço'nun oğlu Giragos'u temelli ezberledi. Hay Giragos hay, nasıl da kurumlu kurumlu "bana derler deli Haço'nun oğlu "diye yazmış. Ulan diyor derbeder, akıllı Haço'nun oğlu olsan ne yazar. Senin işte o yatıp da, rahatça yazı yazdığın yerde, biz ulu bir muharebe yaptık. Senin oradan geçişin, yazdığın için, kaybolmaz bir tarih olmuş ama bizim ölüm kalım boğuşması unutulup da gidecek... heyhat ki heyhat..." Anania daha bir demiyor, iki tekrarlamıyor; Simon ne var sende, bir boş yere de, bizim maceramızı, bir kalem bulup yazsaydın ne olurdu? Ama yine bizi oraya gönderirlerse, bu defa ihmâl etme olmaz mı? diye yalvarıyor. Aman Ananiya kardaş, allah bizi bir daha ne oraya nasip edip gön-

dersin, ne de yazıyı yazalım allahasen diyorum. Bunun burası Anania kardaş; ne akıllı laflarına, ne de çocukçasına ölçü var. Ne hal ise, o hep çocuk gibi keyf olmaya, onlar gibi tasasız yaşamaya uğraşıyor. Herhalde ruhundaki yangını, bu şekilde geri geri itmeye uğraşıyor olmalı.

Yirmi gün sonra Anania kardaşın yaraları kabuk bağladı. Benim kolum durmadan kaşınıyor, şişlik epey eksildi. Anam kırık iyileşiyor olmalı kaşıntı ondandır diyor. Bilmez mi benim gün görmüş anam. Setrak Kâmil çift deyneği tek'e düşürdü. Artık o da ufak ufak, sağ ayağına basar oldu. Biz canımızı kurtaran sertabipimize yanaşamıyoruz. Bu sert mi sert sertabip, bütün hastaneyi geriden ama dikkatle takip ediyor muhakkak.

Hastane ağzına kadar dolu. Suriye cephesinin yollarda ölmeden buraya kavuşan yaralıları. Kastamonu dan Konya'ya, Çanakkale'den Diyarbekire kadar, binlerce köyden yarım gövde kalmış babayiğitler yatıyor. Her sabah ölenleri taşıdıklarını görüyoruz. Bu ne felâket! Bunun sonu yok mu acaba. Bir kolu, bir bacağı kalmışlar kalem efendisi sayılıyor. Kimi yarı belinden kopmuş, kimisinin iki kolu birden gitmiş. Allahım çok acaip şekillere düşenleri gördük ki anlatılamaz. Hele Haymanalı bir Kürt'ün, başının yarısı sanki, balta ile kesilip alınmış gibi, beyin hasarsız olduğu için şimdilik yaşıyor. Elimiz ayağımız tutunca biz üçümüz de bakıcıların yanında hastalara hizmette kusur etmiyoruz. Hele çocuklar hastaların su taşıyıcı kesildiler.

Anam, karım, çocuklar at arabalarının üstündeler. Biz yine piyade, arabaları bağlı olarak takip ediyoruz. Rüya bitti. Esas hayatımıza yine döndük. Öteki bir aylık bir rüya idi. Şimdiye kadar, rastlamadığımız, rüyada yaşadığımız bu olayı, belki de, belki değil, imkânsız bir daha görebilmemiz. "Allah allah bu ne düş'tü, ne de hayâl. Biz bu bir ayı gerçekten insan gibi yaşadık değil mi?" diye yine durmadan birbirimize sorup duruyoruz. Anania yine "Hisus Kristos (İsa peygamber) bir ay evvel bize rastladı, işte sizi böyle cehennem ateşine atar, öldürmeden kurtarır bir ay da cennette yaşatırım dedi ve bu kaymakam doktor kılığına girdi, desem inanmayacaksınız. Yoksa ara gitmiş mezhep karışmış bir durumda ancak mucize bizi kurtarabilirdi. O da işte böyle vukuu buldu." Hem yürüyoruz hem de Anania'ya bazan kızarak çokça da "evet" diyerek ilerliyoruz.

Malatya'dan erken çıktık Urfa'ya gidiyoruz. Kafile başındaki jandarma çavuşu, "Besni üstünden" diyor, bir başka onbaşı "hayır o yol uzun kaçar Kahta üstünden gidelim". Besni güzergahından karar kılındı. Hangisinin iddiası doğru biz ne biliriz. Biz, atlar arabalar, arabadaki çuvallar hepimiz, süvari, omuzu mavzerli jandarmaların emir kuluyuz. Nereye sürerlerse gideceğiz, Nerede eğler boşaltırlarsa eşya gibi orada kalacağız.

Setrak benimle Anania'nın arasında, ilerliyoruz. Bana dönüp ufak ufak anlatıyor. "Bizim Hisus Kristos canımızı kurtardı, yaralarımızı sağaltıp sağlığımızı düzeltti ama, bin dokuz yüz yıl evvelki adaşı gibi devlet politikasına karışmıyor. Evvelki de kötürümü ayağa kaldırıyor, kör gözü açıyor, ölüleri diriltiyordu amma, Roma - Yahudi politikasına olgörüp karıştıramıyorlardı. Anania da pek tabi kulak müsafiri; acaba bu tok sözlü yoksa yine benim hakkımda konuşmaya mı başladı diye. Anlamış, cevaplıyor. "Aferin Setrak İncil'in o bahsini, iyi okumuşsun. Ama taa Sivasta kumandan miralayı dinledik; Selahiyetler na'mütenahi, yani sınırsız değildir demişti. Şimdi bu bizim İsa peygamber kılığındaki doktorumuz ne yapsın, Osmanlının cezalandırdığı bizleri af mı etmeliydi? Bir ay yedirdi içirdi, karımızı kızımızı çocuğumuzu rahat ettirip bizi iyileştirdi. Kadınların, çocukların da kat'i surette arabalar üstünde Urfa'ya kadar gitmelerini sağladı. Ehh bundan daha fazlasını istemek de küstahlık olmaz mı? Bizim de altımıza at çektirecek değildi herhalde..."

Evvet çocukların keyfine diyecek yok. Anamın eteğinde gülüşüp itişip, ara sıra da türkü söylüyorlar. Anam zaan zaman azarlarsa da, çocuk bu... O dakikada sesini kesip, biraz sonra yine bildiğini yapıyor.

Bu jandarmalar daha yeni. Yol uzasa da acarlıkları da geçse, belki bizi biraz gevşetirler ya, daha erken. Yürüyüş artık çocuk ve eşşek ayağının süratine bağlı olmadığından daha hızlı ilerliyoruz. Allah, atlarla, bizim üçümüzün dizine kuvvet versin. Molalar su başlarında ve atların kaşanıp torba takma zamanına bağlı. Bizde o zaman dinleniyoruz. Doğanşehir'i geçtik, Nurhak dağlarının beri yanından, Gölbaşını tutacağız. Oradan Besni'de durmadan güya Fırat'a, Halfeti'ye kavuşup orada büyük bir dinlenti içinde olacağız. Hesap her zaman tutmuyor. Bir haftada Urfa'ya varılacağını kestirenler, on günde de nerdeyse va-

ramaz olacaktık. Yolda arabının birisinin dingili kırıldı. Tekerleğinin disbiti parçalandı. Yer demir, gök bakır. Nerede mahir usta bulup da tamir ettireceksin. Bütün eski ustalar tehcire tabi tutulmuşlar. Az çok onların yanında çalışanları, atlı jandarmalar bulup bulup getiriyorlar, ama ne çare hepsi pişmemiş acemi. Hep boş laflar ve boş çabalarla düzen edip işi ayağa kaldırmamız, dört günümüzü aldı.

Fırat'ı işitmiş, fakat ilk defa görüyoruz. Döne döne kömüş gövdesi gibi yuvarlanarak bir akması var, bayağı korktuk. Anania "de bak baba yoksa bir çift atla bir arabayı gözden çıkarıp bizi burada mı harcayacaklar?" deyince Setrak Kâmil kızmadı inadına gülüyor. "Görüyor musun, polatı da o kadar gevşiyor bizim Anania'nın. Korkma korkma Allahın has kulu, Osmanlı da oyun çoktur belli olmaz emme, bizim gibi iki götü yolukla ne diye iki aydır uğraşacak da, tam sırasıdır vak erişti deyip Fırat'ın sellerine katacaklar. İsteselerdi, yüzlerce çetin derelerden geçtik, oralarda işimizi bitirirlerdi. Ya artık zamanı geçti ya da bizi öldürmeye bile layık şahsiyet saymıyorlar. Bir fikrimiz mi var? bir bilgimiz mi var? Yoksa bir kalemimiz mi onları sonradan rahatsız edecek? Varsın sürünsünler bu besmelesiz derbederler. Bunların sağ kalmaları ile ölmelerinin bir farkı yok deseler gerektir."

Bazı kasabalardan, çokca köylerden geçiyoruz. Hep biribirine benziyor. Ev mi? Dağ oyuğu, mağara mı? Kasabalar hepten sönmüş, terkedilmiş bir halde. Evlerin, camilerin, kapı önlerinde bitik ihtiyarlar. Genci zaten göremezsin ya, ara sıra gördüklerimiz mercimek gibi ufalmış gitmişler. Bunlar nasıl çalışır, ne üretir, nasıl geçinirler şaşarsın. "Anania, yahu çalışsa, üretse, geçinse, yüzlerinde az çok bir ışık olur. Baksana bunların gözlerinin fer'i kaçmış, dizlerinin bağı çözülmüş. Canım memleketim, kara yazılı Anadolum... Zaten perişandın, yedi sekiz yıllık harp

seni temelli el içine çıkmaz etmiş. Gündüzleri aşsız, ekmeksiz kıtlık hüküm sürer, geceleri ise simsiyah karanlık." Setrak, Anania kardaşa soruyor, "yoksa beddualı mı?"

El çekti alemden, gitti arifler
Bu dünyanın ne olduğu bilindi...

Halfeti'den önce, Besni denen kasabadan da geçtik. Hele ötekiler neyse ne de Besni'ye ne demeli. Çetin bir derenin içine evleri oyup oyup bir birinin üstüne yapmışlar gibi. Be kardeşim memlekette hiç mi düz bir arazi bulamadınız da bu derelerin yamaçlarını yurt yuva edindiniz. Bir evin kapısı daha önceki evin düz damına açılıyor, arı kovanı gibi. Fesin yuvarlansa ta dereye inip alırsın. Güldük geçtikti. Bu bizim işimiz değil, acaba Asurlular mı Babilliler mi yoksa Romalıların marifeti mi? diye şaşmıştık.

Bir hayli hengâmeden sonra Urfa'ya bir öğlen sonu ulaştık. Urfa, düzlükte kopkuru bir yer gibi geldi bize. Urfa'ya uzaktan manzarasına baksan, güneş yıllar yılı, yaka yaka taşını toprağını kavurmuş gibi. Erkeklerinin başı alacalı bir beyaz peştemalla örtülü, hiç değilse beyinlerini pişmekten kurtarmak çabasındalar. Burası peygamberler şehri dediler. Allah cenneti, sulu ırmaklı, bağlı bahçelidir diyen, bu mübarek peygamberlerimiz, neden acaba güneşin hep kavurup kebap ettiği şehirlerde yaşarlar anlaşılamaz. Herhalde bizim bilip te akıl erdiremediğimiz bir hikmeti vardır.

Az çok akıl erdirse erdirse, bizim Anania Hurşit kardeş erdirir. Şu dar zamanda burnumumuzu tutsan canı-

mız çıkacak nerdeyse, bir de onun fetvasını dinleyemeyelim diye, vaz geçip soramadım.

Daha şehre girmeden bir sürü atlı, eşşekli ve de yaya insana rastladık. Bu neyin nesidir demeye kalmadı, anlaşıldı. Suriye cephesi temelli çökmüş. Anlattıklarına bakılırsa, dizi tutan Anadolu içlerine kaçıyormuş. Bizim gibi mecburlar, vaziyetten daha haber almamış ağır uykululer da, Urfa'ya girmeye zorluyor...

Kafile reisimiz jandarma çavuşu şehrin içinde bir kilise avlusuna soktu. Bizim kollarımız bağlı, çocukları, anamı yardım ile aşağı aldık arabadan. O da ne? Anam yere çuval gibi düştü. Aman yaman, anamın bir yanı tutmuyor. Dili de tutulmuş. Gördün mü sen felâketi. Bundan öncekileri unuttuk. Nasıl ederiz ne yaparız şaştık. Koşuyor, koşturuyoruz, avluda her yana, her deliğe başımızı sokuyoruz, doğru dürüst bir mesul kişi bulacağız. Bizden önce güneyden, şarktan, garptan bir sürü sivil asker gelip doluşmuş, beşi onu birden, hurra elinde evrak taşıyan bir adamı takip ediyorlar, Şu kapıdan çıkan eli kâğıtlı bir memuru, onbeş yirmi kişi birden kovalıyor. Yahu bu nedir? Bu kovalamaca da neyin nesidir? anlayamıyoruz. Biz daha yeni gelmişiz. Meğer bu kovalamaca oynayanlar, bir kaç haftadır avluda, kilisenin içinde yatar kalkarlarmış. Bir de diyorlar dağlar, köyler kaçaklar dolu; yahu insan kaçmaz da ne yapar, bu Urfa'daki bir türlü bir iş bitirip de kendine gelmiş askerini sivilini, bir kürüne bağlayamayan memurun elinden. Bir evrak iki jandarmayla, haydi Malatya'ya, yok Urfa'ya deyip gönderiyorlar ya, sanki geldiğimiz yerlerde de ağızlarını açmış bizi bekliyorlar. Bu nasıl iştir, bu nasıl gidiştir. Dolan dolana Urfa'ya. Sevkiyat amirliğinde, memurları da şaşmış koşuşturup duruyorlar ama bir iş bitirdikleri yok. Neyi nasıl bitirecekler onlar da şaşmışlar.

Günlerce oralarda sürünüp de, hiçbir netice alamayan nice beş on kişilik grupların, "yürü lan bunların kur-

taracağı canın anasına vradını" deyip küfrederek sürüp gittiklerine şahit oluyoruz. Umudu kesip, kendini dağına, köyüne atanların yerine daha umudunu yitirmemişler doluyor saf saf, aynı bizim gibi. Ama bizim durumumuz askerler, kaçaklar gibi değil. Biz koca bir hane halkı sürünüyoruz. Yalnız başımıza olsak, bu üç kazık gibi adam, nerde olsa düşer yatarız.

Anama tas tas soğuk su çarpmaktan başka elimizden bir şey gelmiyor. Üst baş pislik içinde, aman allahım yine ne hallere düştük. Yüzümüze malıy mayıl bakmaktan başka hiç bir şeye gücü yetmiyor zavallının. Ben nasıl ıstırap içindeyim. Zaten düştüğü hastalıktan, belli ki ne kendisi kurtarabilir,ne de biz bir çare bulabiliriz. Hiçbir hizmetini göremiyoruz. Allahın avlusundayız. Üstü bazı perişan biz de kimseyi yakalıyamaz ki, iyiden kötüden bir cevap alalım.

Yorganın yarısı altında, yarısı üstünde sabaha karşı öldü anam. Hepimiz ayaktayız. Put kesildik, simsiyah olduk. Yetmişyedi yıllık yaslandığımız çınar devrildi. Ben nasıl perişan oldum anlatamam. Ona yayıp eziyet çektirdiğimden başka hiç bir şey gelmiyor aklıma. Nasıl nedamet içindeyim. Belki de beni yakıp kavuran bu pişmanlık duygusu. Ne kötü bir devirde doğurmuş anam beni. Evlat oldum da bir gün, bir ışık yüzü mü gösterebildim? Hep çektirdim, hep, ah oğul, ah oğul, diye öldü. Ben nasıl atarım bu acıyı içimden. Hürriyeti, Trablusgarbı, Balkanı, ve herşeyin üstüne tuz biber, seferberliği yaşadık. Ya bu sürgün, ya bu yalın ayak yalburdak Urfa Suriye çöllerine düşüş.

Herkesin anası da ölür, babası da, bilmem nesi de, ama ben onları düşünmüyorum. Ben ona çektirdiklerimi, ona eziyetlerim aklıma düştükçe eziliyorum. Başka bir şey değil.

Kilisenin avlusu arı kovanı gibi işliyor. Hep asker, sivil, muhacir. Herkes yarasına merhem arıyor. Bu defa ölümüzü görünce hepsi bizim için koşturmaya başladılar. Sevkiyathane müdürünü bulmuş getirdiler, yaşlı pimpirik olmuş birisi. Alla Allah bu yoluna yürüyemez adam mı bu binlerce drama düşmüş insana yol gösterip çare bulacak? Hiç aklım kesmedi. Hemen "başınız sağ olsun, bunlar umuru adiyedendir. Yüzlercesi gelir, onlarcasının da buradan ölüsü çıkar. Hemen imamı çağıralım da, garipler mezarına defnetsin." Gözlüğünün üstünden bozarmış da kirli griye dönüşmüş gözlerini, gözlerime dikip sordu. "Bu salihatı nisvan'ın ismi neydi yeğenim?"

"Şaghıban" diye cevapladım. Elindeki kağıda kalemin ucunu tükrükleyerek "Şeyhuban" yazdığını okudum. Osmanlıca isim ve terkipleri selis bir şekilde avucundaki ufak kağıda yazışı, beni biraz önce hakkında bilmeden taşıdığım kanaatte yanıldığımı gösterdi.

Adam ne yapsın. Devlet çökmüş, ihtişaş içine yuvarlanmış, panik içinde. Müdürünün ne imkânı, ne kudreti var ki bu insan seline set çeksin de, herkese bir haber anlatsın. Yine döndü bize; "Be kardeşim burası ne kalacak ne de istihdam edilecek biryer. Buradan iki buçuk üç senedir, gelen tehciri hep Suriye içlerine, Rakka veya Der Zor kamplarına gönderiyorduk. Şimdi hâlâ zorluyorlar. Devletin, cephenin ne hale düştüğünden haberleri olmadığından, Anadolu içlerinden habire gönderiyorlar. Yahu oraya gönderdiklerimiz de geri buraya geliyorlar. Nasıl anlatacağız bilemiyorum. Şimdi şu cenazeyi defnedip yanıma gelirsiniz" diye lafı bağladı ve döndü.

Demek on, on beş gün boşu boşuna biz yalınayak, anamda eşşek arabalarının üstünde, takır takır,takırdatarak gelmişiz. Anamı da burada bırakıp gideceğiz. Tecelliye bak sen!... Dağları, ovaları aş da gel, Urfa'da ruhunu teslim et. Şimdi Garipler mezarı denen tarlada yatıyor. Ulu

bir tarla. Ne mezarlığı, eşilip eşilip gömülmüş. Sahibi olan, başına iki okkalık bir taş bulup koymamış olsa, daha yeni terk edilmiş siyah tarla sanırsın. Anlatılan hikâyeler doğru ise artık vücuduyla değil ama ruhuyla bizimle beraber olacak. Olsun hep bizi yükseklerden seyretsin, seyretsin ki biz ona lâyık evlatlar olmaya uğraşalım. Haydi Allah ısmarladık, haydi Allah ısmarladık diye diye iki de bir arkamıza döne döne baktık. Çocuklar çok ağladılar. Biz kendimizi zor tutuyoruz...

Yapılmış yıkılmış hane harâbız
Abat olsak da bir olmasak da bir

Günler geçiyor. Sürünüyoruz kilisenin gerek içinde, gerek avlusunda. Yalnız değiliz. Bizim gibi yüzlercesi. Ne yapmalıyız bilemiyoruz. İhtiyar müdürü yılan yemiş, hekim bulamaz. Ortalık (müdürün kendi anlattığına bakılırsa) tantuna gitmiş, biz daha eli kolu bağlı sürünüyoruz. Devlet dediğin bu işte; gücünün yetmediği zorbaya, ister istemez göz yumar, eline geçirdiği fakirin de sırtından aşağı hiç inmez.

Neden sonra bir sabah işine girerken sıkıştırdık. Aman müdür amanı bilir misin, (geçende, anam, cenaze, sonra, bir hale bağlarız kırık dökük laflar) kelimenin ikisini bir arada söyleyemiyoruz. Adamın acelesi var, bizi dinlemiyor değil, dinleyemiyor. Yakasını toparlayıp ta "Ulan senin meramından ne geçiyor, şunu bir anlayalım" demeye de, bizim gücümüz yok. Kollarımız bilekten değil tam omuz başımızdan kırık.

Öyle diyebilenler zaten savuşup gidiyor. Bizim gibi melemezler oralarda debelenip duruyor.

Adama üçümüz üç taraftan sıkı sıkıya yapışıp yalvarınca, kapının önünde durup, bizim üçümüzü içeri sokup kapıyı kapattı. Dışardakler bağırıp duruyor...

Geçti masaya, aldı evrakları eline. Biz boşluk bulduk-

ça, üç dört aydır nasıl dağda, bayırda sefil, telef yürüdüğümüzü, şimdiye kadar üç candan olduğumuzu, derelerde nasıl defnettiğimizi, en sonuncusunu da kendisinin görüp şahit olduğunu, sayılayıp uzatıyoruz.

Yaşlı adam şöyle bir durdu, dirseğiyle masaya dayadığı sol avucunun içine aldığı başını acı acı salladı. Acaba konuşsam mı, yoksa konuşmasam mı? diye tereddüt içinde olduğu besbelli. dayanamadı en son patladı;

"Bakın oğlum, yıllardır süregelen bu hükümet tasarrufları külli yanlış ve hatalı. Bu koca devleti uçuruma atanlar, çok sürmez mundar canlarını, ancak kaçarlarsa kurtarırlar. İyi, kötü yılların öğretip de getirdiği kardeşliği, bir arada yaşamayı baltaladılar. Bu işler korkunç neticeler doğurdu. Bizim inanışımıza göre bu pervasız davranış gayretüllaha dokunur.

Şimdi siz buraya, daha aşağılara, Der Zorlara gönderilmek için geldiniz. Şimdi durum tamamen tersine döndü. Şam'ı, Halep'i düştü. Ben çok korkuyorum ki Antep'e, Urfa'ya da gelebilirler. Allah millletimizi, vatanamızı hepten inkırazdan korusun. Zaten olacağı kadar oldu. Bundan sonrasını tanrı koruya. Ben size şimdi bir çare düşünüyorum. Sizi böylece Besni'ye yazıp göndereceğim, "deyince, "aman beyim gelirken biz Besni'ye çok acayip bir dereye yaslanmış gördük, acep orada nasıl ederiz" falan gibi sözlerimizi hemen kesti. Şimdi beni iyi dinleyin. "Yeterince zaten çekmişsiniz. Besni benim doğduğum yerdir, halkı gayet garibe dosttur. Hiç olmazsa bir zaman orada rahat edersiniz. Evrakınızı da ona göre tanzim edeceğim, orada gereğince serbest yaşayacaksınız. Önümüzdeki aylar, en fazla önümüzdeki yıl, çok şeylere gebe görünüyor. Ekmekçi Memig ağa benim akranıdır. Onu da gider, görürsünüz" diye lafı tamamladı.

Ne kadar çok daralmış ve de bunalmışdık. Bu ihtiyar

bir sürü laf ve iyi niyetle yine soluğumuzu genişe çıkardı. Alâ. Üç gün sonra bir kafile teşkil edilecekmiş ve Adıyaman üzerinden bizi Besniye bırakacaklar. Kendileri Malatya'ya devam edeceklermiş. Elde fazla jandarma olmadığından bizi ayrıca gönderemezmiş. Adam, eğer bilirsek böyle bir zamanda bize baba şevkati gösteriyor. Herşeyi öyle çabuk unutturuyor ki bize hadiselerin sürati, insan ölüsüne ağlamaya bile zaman bulamıyor. Hemen yeni doğan umudun peşine düşüyoruz, çoluk çocuk, büyük küçük.

Geçerken beğenmediğimiz Besni'yi yaşlı müdür bize sevdirdi. "Ayak altı, pek yol uğrağı yer değildir. İnsanları yumuşak huyludur" diye de güvence bile verdi. Anania en keyiflimiz yine. En çok o seviniyor, bizi de iyimser olmaya şakalarıyla zorluyor. Urfa'nın bu kilise avlusunda atıyor güney Anadolu'nun nabzı. Kimler gelmiyor buraya, kimler uğramıyor. Kilisenin avlusunu işitmişler ta Halep'te, Şam'da, Hamam'da, Der Zor da. Kayseri'liler, Yozgat'lılar, Tokat'lılar, Sivas'lılar, Ercinzan'lılar, Pingan Divriği'liler. Bazan yalnız başlarına, bazen yedi sekiz yaşında bir çocuk ellerinde, bir tanıdık bir hemşehri arıyorlar. Görsen çırpınmalarını... Neler, nelerden sonra bu yaşlı kadınlar sağ kalmışlar. Kocaları yollarda çoktan ölmüş. Ölen ölüyor ama sağ kalan bir baş da Suriye içilerine kadar gidecek. "Neden acaba hep kadınlar daha dayanıklı?" Anania kardaş neden olacak, kadınlar ağlaya ağlaya yaşarlar da ondan diyor." Yanlarındaki, ya kendi çocukları, ya da torunları. Çoğunu kaybettiklerinden, sonuncuları canları gibi sakınıp, saklıyorlar. Ekmek dilenmeye de , su dökmek için ayak yoluna da, beraber gidiyorlar. Ayni köyden, aynı şehirden birini bulamasalar bile, yakın şehirden olanlar hep birbirine hemşeri çıkıyorlar. Şöyle oturup da konuşmaya başlasalar, cahil ve köylü olmalarına rağmen, saatlerce ağlayarak devam ediyorlar. Ne çok şey görmüş, ne çok derelerden ölmeden kurtarmışlar. Onlar da, en yakınlarını yollarda, aynı bizim gibi derelerde topraklara katmışlar.

Anlattıkça ağlıyor, ağladıkça daha sonralarını da anlatmaya uğraşıyorlar. Dertli söyleyen olur derler, doğru. Bunlar işittiklerini değil bizzat yaşayıp gördüklerini anlatıyorlar. O kamplara sağ kalıp ta kavuşanlar, her hangi şehirden olursa olsun, artık orada hep birbirini tanımış da oluyorlar. Sor, söylesinler. Kendisi Yozgatlı ama Kayserili oraya düşeni nasıl olsa ya işitmiş ya da konuşmuştur. İsterse Erzincanlı, Erzurumlu olsun, nasıl olsa biliyorlar. Daha çok aralarında hep köy ve şehir adlarını vererek çağırıyorlar. "Ha şu Tokatlı uzun gelin mi? Hıı anladım, anladım, Endires'li çolak Maryamı soruyorsun, onlar şimdi Halepteler," diye yerli yerinde izahat veriyorlar. Yollar, açlıklar, zorluklar, dayanamıyanı öldürmüş, geri kalanları da herbirini bir orduya bedel kılmış. Zayıf kalmışlar, kirler bitler içindeler ama kavrulmuş tuğla fırınından çıkmış gibiler.

İki gündür bekliyoruz, üçüncü günü kafile teşkil edilip yine yola koyulacağız. Yine avluya bir sürü karı, çoluk çocuk doluştu. Gözün kör olmasın Meşingilin kocagelin zırıl Yester, elinde sekiz dokuz yaşında bir kız çocuğuyla çıka gelmez mi. Elindeki bohçayı ve kızı bir tarafa atıp da üzerimize atlamaz mı... Nasıl ağlıyor, nasıl bağırıyor. Birimizi barakıp birimize sarılıyor. Bizim çocuklarla Yester'in kızı hiç bir şey anladıkları yok, tanıdıkları yok, şaşkın şaşkın, onlar da göz yaşı döküyor. Yahu dur hele Yester, sen nereden geldin, nereden çıktın, bırak ağlamayı da anlat hele anlat diyoruz. Velâkin heyecanı yüreğini, göğüs kafesine sığmaz etmiş. "Ne anlatacak, nasıl anlatacak" dedi Setrak, "bırak şimdi Simon hele bir ağlayıp boşalsın." Dediği gibi de oldu. O avlu da, o taşların üstünde sabahı göz kırpmadan bulduk. Yester anlatıyor, anlatıyor, ağlanacak yerde bir mafîr ağlıyor yine başlıyor. "Dur yeter" desen de durduramazsın. Onların göç kafilesi Divriği, Arapkir, Malatya, Kâhta, Hilvan, Suruç Abu Dakma üstünden Rakka'ya kadar devam etmiş. Yüzlerce arabadan üç araba, altıyüz, yedi yüz candan yetmiş can ulaşmış oraya. Yerin-

den oynayanın başına neler gelmez ki. Defter tutsan yedi cilt romanı rahat doldurur. "Ehh" dedik, "bizimkilerden sağ kalan var mı?" "Ben altı aydır onları kaybettim. İnsanların her biri, bir lokma ekmek için kendini taştan taşa çalıyor. Kimin, nerelerde hayatını devam ettirmek için, bir imkân aradığını ancak kendisi biliyor. Simon, senin bacın Şehrizat'i, Abu Dakma'dan sonra göremedim. Anania'nın karısı Marinos'u ve Setrak'ın anasını da Suruç'da kaybettim. Eğer sağ kaldılarsa mutlaka bulunur." "Bunlar epey havadisler ve de iyi haberler Yester." Sabah oldu, müdürün söyledikleri gerçekleşiyor. Hasta karımı, çocukları mekârenin üstüne oturtup bizi de artık daha bağlamadan Adıyaman yoluna sürdüler. Yester yakamıza yapışmış. Bohçası sağ elinde, soluyla kızı tutmuş bizimle yekindi. Jandarmaların evrakında yazılı olmadığından, mani olmaya çalışıyorlar. Bunun burası seferberlikten çıkmış bir Yester ki nasıl olsa bir yolunu bulur. O kadar çölü, sahrayı nasıl tepelemiş gelmişse, buradan ötesini öyle yapacak. Bizi şöyle yüz adım geriden takip ediyor. Zaten işler ters dönmüş, artık göçler bu kez Anadolu içlerine çevrilmiş. Yüzlerce, binlerce Yester yürüyor. Halep yolunda artık eşşek izinin sorulacağı kalmamış. Bizi buldu ya, artık biz nereye gidersek o da oraya gidecek. Bize bir zararı yok, hatta kayıplarımızdan da haber veriyor. Urfa'dan gittikçe uzaklaşıyoruz, dönüp dönüp gözlerim, Garipler mezarı denen tarlayı arıyor. Anamdan, Manuşak Şağhıban hatundan temelli kopuyoruz. Anania farkında oluyor. Koluma girip bir konuşmayla sıkıntımı dağıtıyor.

Nerede dursak, nerede mola versek, ilk zamanlar en az elli adım ötemizde konaklayan Yester, zaman geçtikçe bize katılır oldu. Paylaşacak neyimiz var ki benzer çektiklerimizden başka. Bu da zaten o yollara düşenlerin hepsinin başında.

İki gece Adıyaman'da dinlendik. Anlaşılacağı üzere iyice bit kırdık birbirimizin üstünde, başında. Hâlâ unutamam, hayır sahibi Müslümanın biri, bir sürü pide ekmeğiyle isot biberi getirdi, dağıttı. İsot lafını ilk orada işittim. Çoluk çocuk, Yester de birlikte isotu ekmeğin arasına yatırıp yatırıp bolca yedik, üstüne de destiden iki tas su içince ohh daha değme keyfine milletin. Ama her yerde su için anam gibi kimse tas derdine düşmüyor. Başına diktiği gibi, damlasını bile zay etmeden lıkır lıkır gövdeye indiriyorlar. Biz nasıl ve ne zaman bunu öğreneceğiz Allahım?...

Umudlandık. Ben bacımı, Anania ümidini kestiği karısını, Setrak da anasını bulacak. Velâkin biz gittikçe Suriye'den uzaklaşıyoruz. Daha Anadolu içlerine, daha Şimale. Ama duracağımız yer bir belli olsa, ben gider bulurum diye söz de veriyor. Görüyor musun kadın halile erkekten de erkek olmuş. Yapar mı yapar. Zaten Sivas'ta Hovseple de teması kestik. Bizim suçumuz mu? Haşa burdan dışarı iki osuruğu bir arada osurtuyorlar mı? Yarın nereye gidiyoruz? Öbürgün nerde kalacağız belli mi? Neyse varalım da görelim, Besni'de ne yapıp, ne olacağız. Gıdım gıdım harcamamıza rağmen, Hovsep'in verdiği para çoktan uçtu. Yalnız anam gile eşşek kirası ile kupkuru ekmek parası. Eğer yollarda jandarmaların az çok acıyıp bakımı olmasaydı, yer yer de bazı köylerde de düğün ve ölüm pilavlarına rastlamazsaydık, üç ölü değil, yedi ölüyle de kurtaramazdık. Şimdi ilk işimiz Sivas'a Hovsep'e mektup yazmak olacak.

Bir kulun başına gelmesin bela
Ne arayan olur vallah, ne soran olur

Bundan önce Urfa'ya geçerken görüp de beğenmediğimiz, derelere inşa edilmiş Besni'mize kavuştuk çok şükür. Boş kalmış Ermeni evi çok. Bizi kocaman bir eve yerleştirdiler. Elimiz, kolumuz bağsız, serbest dolaşacağız. Bu Urfa'daki yaşlı müdürün mü bize lütfuydu? Evet öyle söylemişti dairesinde. Sağ olsun, var olsun. Arada bir jandarma karakoluna gidip isbat-i vücut edeceğiz. Anlayacağınız üzere "biz buradayız" diyeceğiz. Buna da eyvallah daha ne isteriz. Nelerden nerelere ulaştık. Bu az gelişme değil. Yalnız köylere çıkarsak izin alacağız. Kasabanın içi serbest.

Koca bir dam evi, birkaç tane de odası var, indiğimiz evin kapısını, tahtasını, tavanını adam özene bezene yapmış. Velâkin ev bomboş. Bir kenarda bir kaşık parçası dahi bırakmamışlar. Tabanda kamıştan serili hasırlar var. Anamın yorganını, o pike battaniyeyi üstümüze çekip, cümbür cemaat yatacağız. Kışa girmişiz hiç farkında bile değiliz; amma bizim Zara gibi ne kar var, ne de soğuk. Yakın komşularımız "Garipler gelmişler" diye bize merhamet gösteriyor. Taslar içinde pekmez getiriyorlar. Bu çok iyi, iyi ama, iki kaşık yedin mi miden daha almıyor. Pekmezin yanına ekmek de gerek. Aklıma düştü; Urfalı yaşlı müdürün "akrabamdır" dediği "ekmekçi Memig ağa." Şöyle garip garip etrafı kolaçan ediyorum. El oğlu hemen anlıyor ya-

bancılığını. Çünkü ne yürüyüşün, ne de etrafa bakışın onlara benziyor. Bir sürü yol gösteren çıkıyor, hemen müşkülünü halledecek. Fırıncı Memig ağa pek uzak değilmiş, hemen buluyorum.

Memig ağa akrabası, müdürün tarifinden de beni sıcak karşılıyor. Gün görmüş, kalender bir adam, söylediğim lafları dinlemiyor bile. Ben bir yandan heyecandan (şimdi yok emme, Sivas, mektup, akraba, Amerikan) lafları tam bir araya bile getiremiyorum. Sağ koluma götürebileceğim kadar uzun, sıcak pideleri dolduruyor. Bir keyf ile eve koşarak gidiyorum. Karım evde komşudan yakıştırdığı gereçlerle, teneke ile suyu kaynatıp hane halkının sırtında ne varsa basmış suya. Takır takır kaynayan bitleri bir tahta parçasıyla suyun yüzünden sıyırıp atıyor ateşin içine bir daha. Bu gidişle bitin kökünü kurutmaya azimli görünüyor. Hoşumuza gitmeyen Besni'yi çabukca beğenir olduk. Bol pekmezimiz var, ekmeği de bulduk. Cennet dersen işte burası.

Üçümüz sabahları çarşının başına gidip bekliyoruz. Odunu kırılacak, damı loğlanacak, o gün bağı çapalanacak adamlar, bizi teker tutup, götürüp çalıştırıyor, hem karnımızı doyuruyor, hem de hakkımızı yani yevmiyemizi veriyorlar. Muhtedi olduğumuz anında yayılıyor kasabaya velakin, bize karşı ne bir haksızlık ne de bir tatsızlık.

Yester de aile efradından oldu. Kızı ile bizimle yaşıyor. Akşama kadar, kasabada dolanıyor, iş bulursa çalışıyor, elinden geldiğince dilenip döşürüyor, akşam yine bizle beraber. Bize hiç yük olduğu yok. Arası uzun sürmedi fırıncı Memig ağanın adresine Hovsep'ten yine yirmi mecidiye geldi. Mektupta nasıl serzenişte bulunuyor anlatamam. Sanki yazabilirmişim de yazmamışım gibi. Be hey Allahın sevgili kulu, canım Hovsep, aylardır dur durak gördü mü götümüz. Nerde kalacağımız nereye gideceğimiz hiç bellimiydi ki. Sağ olasın, şimdi artık yerleşik olduk. Elinden

geleni esirgemeyeceğini biliyoruz. Anamın öldüğünü hele haber vermiyoruz. Mektubunda yegân yegân anamın ellerinden öpüyor, fîrade fîrade selamın çoğunu da ona yolluyor...

Hayata artık, daha güvenli, daha umutla bakıyoruz. Ne yaparsak hep fırıncı Memig ağanın eliyle öğüdü ile yapıyoruz. Nizip tarafına, dört beş katırlık bir gölükle yük götürüyorlarmış. Sahibi Abbas ağa isimli güvenilir bir adammış. Yester'i o katere dahil ettik, gidip, bakalım oralarda bir ipucu elde edecek mi?

Anania Hurşit kardaşı, Memig ağa bir tüccarın yanına bekıttı. Şaraphanesinde çalışacak.

Besni'nin köyünün, kasabasının, en büyük derdi bakır kablarının kalaysız kalıp da zaman zaman ölümlere sebep olmasıymış. Ermenilerin tekmili birden tehcire gidince ustasız kalaycısız kalan Besni, perişan olmuş. Memig ağa "Siz usta adamlarsınız İbrahim usta, kalaycılık yapamaz mısınız" diye soruyor. Vay gözü kör olasıca, Zara'da bir sürü akraba komşu kalaycımız vardı. Her zaman da dükkânlarında bulunurdum. Bu basit gibi görünen zenaata, neden dikkat etmemişim. Yanıp tütüyorum aptallığıma. Memig ağa on, oniki yaşında amca oğlunun yanına sığınmış, kalaycı bir Ermeninin Seyit isimli oğlunu getirdi. Epey konuştuk. İsmi Sahag'mış. Bu komşuları, anasına, babasına yalvarmış yanlarında saklamışlar. Babası kalaycı Mıgır ustaymış. Besni'de hepsi kafile kafile göçe gitmişler. Seyit bir daha, ana, babası ve kardeşlerinden bir haber alamamış. Acaba ne zaman gelirler diye beklemekte. Velâkin bizim fırıncı Memig ağanın kardeşi Abdu da Memig kadar iyi adammış. Hiç çocuklarından ayırmıyor, daha da aziz tutuyorlarmış. Şimdi babasından kalan kalaycı Körüğünü düzen edeceğiz, çocukla beraber, ufak ufak bakır kabları kalaylayacağız. Ben, hiçbirşey bilmediğimi Seyit'e söylemiyorum. Bakırları önce iyice bir kumla çamur-

la yıkayıp, sonra nasıl nişadır sürülür, nasıl içinde kalay gezdirilerek eldeki pamukla sıyrılıp alınır. Ben şimdilik hastalık geçirdiğimden, kabı sıcak ocak üzerinde olabilir ki, çeviremem diye çocuğu ocak başına geçirip, "Seyit sen bir tecrübe et bakalım, babangil de bakırı bizim Zara'daki gibi mi yoksa başka şekilde mi yapıyorlardı?" diyerek seyredip de öğrenmeye uğraşacağım. Allah Allah şartlar bize, bakalım daha kaç çeşit zenaat için talim ettirecek.

Çocuk daha on yaşını yeni geçmiş amma, bir bir daha derken göz ustalığını geliştiriyorum. İşiten yürüyor, gören getiriyor. Bir dam dolusu bakır kap yığıldı. Kalayı çoktan sıyrılmış kıpkırmızı ciğere dönmüş hepsi. Elbette insanı zehirler bu bakırlar. Çoluk çocuk hep kap kalaylıyoruz. Kardaşım Garabed, kaynım Hosrof sabahtan akşama kadar, çıplak ayakla bakır kaplarının içine giriyor, sulandırılmış kumlu çamurla kapları, yağ ve kirden arıtmaya uğraşıyorlar. İki ayakla kaba giriyor, ellerini duvara dayıyor, götlerini bir o yana bir buyana çark gibi çeviriyorlar. Bir o yana yavrum, bir bu yana. Ha canım bir daha, bir o yana, bir bu yana, kablarda daha ne kir ne de yağ. Kabları pas parlak ayna gibi diziyoruz. Kalaylı kaba, en sonunda da elimizdeki pamukla yer yer bastırarak gül yapmayı da öğrendik.

Para çok çalışmıyor ama hiç kimse hak ettiğimizin altında kalmıyor. Topak topak tereyağlar, mucur mucur bulgurlar, üç beş kanat, canlı canlı tavuk, yerine göre kabları unlu dolduruyorlar. Hele pekmezi artık itine dök.

Yaşadıkça neler neler göreceğiz. Bir bolluğa düştük, inanasımız gelmiyor. Daha bir ay olmadı, anamı Urfa'nın orta yerinde, aç aç toprağa verdik; ne olurdu o da bu halimizi görseydi.

Besni'yi başettik. Yiğit bir eşşek yakıştırınca, bu sefer köylere... Ne uyku var ne rahatlık. Bu defa da kâr ve kazancın yüzünden olsa gerektir. İki vilayet ötede halk ek-

mek bulamıyor, biz Besni'de yağın, peynirin içinde yüzüyoruz. Vesait yok, tren yok, eski düzen eski gidişat. Halk, köylü yetiştirdiğini hiç bir tarafa götürüp, gönderemiyor, Seferberlik her bir yana çeşitli değişikliklerle işte böyle darbe vuruyor.

Haftalarca, bazan aylarca Besni'ye gelemiyoruz. Köyden köye gelip köylüler bizi kendileri götürüyor.

Anania Hurşit'in ağası zengin, şaraphaneyi temamen ona teslim etti. Setrak Kâmil bir gölük kafilesinde iş buldu. Zaman zaman Konya tarafına, zaman zaman Mardin, Diyarbekir tarafına kervan çalıştırıyorlar.

Bir gün geç vakit köyden Besni'ye dönüyoruz. Cenup tarafından kasabaya girerken birden ne görelim, neyle karşılaşalım istersiniz. Abbas ağanın beş katırlık gölüğü. peçek katıra Yester binmiş ilvan ile ilerliyor. Arkasında sırasıyla bacım Şehrizat, onun arkasındaki katırda, Anania kardaşın karısı Marinos, en arkada da Abbas ağayla Setrak'ın anası Vartuk. Ortalığı taşkalaya vermeye hiç lüzum görmedim elin günün içinde. Onları takipte alacakaranlıkta eve indik. Birbirimize kavuştuğumuz için sevinelim mi yoksa onların da bizim de bir sürü ölüm ve kayıplarımız için ağlayalım mı? Zaten o hale geldik ki sevindiğimiz zaman dahi hüngür hüngür ağlıyoruz. Artık konuş allah konuş. Bizden tam üç sene önce ayrılmış, kafilelerle göçe gitmişlerdi. Ne onlarda yeniden kavuşmak buluşmak umudu kalmış, ne de bizde tekrar görebilme. Bunlar her bir yerde, bir yakınını, kaybede kaybede, fidai bir başlarına kalmış her biri bir Arabın evine temizlikçi, yanaşma olarak sığınmışlar. Kahraman Yester, bacımı Rakka'da, Vartuk'la Marinos'u Halep'te bulmuş. Yalnız işin burası başlı başına büyük bir macera. Bu bizim üçümüzün de becerip te başaracağı bir iş değildi. Belki de Yester'den başka da hiç kimsenin haddine düşmüş değil. Bizim ki de ne ki; esas felaketi o serencamlı yolculuğu, bir sürü açlık ve ölümle bir arada bunlar yaşamışlar. Anlatılması bile yılların gün-

düzünü, gecesini doldurur. Ağlamaktan elleri olup anlatsalar, sende de dünya yüzünde bu kadar istirap çekilebilir mi diye yürek çarpmasından korkmadan dinleyebilsen.

En büyük keyf ve heyecan Anania kardaşta. Marinos'una kavuştu.

Biz de iyi değiliz ama onlar bizden çok daha kötü ve düşkünler. İnsan bu kadar mı değişir üç yılın içinde Allahım? Adlarını vermeseler bu mu Marinos, bu mu Vartuk ve de Şehrizat diye, senin tanımana imkân ve ihtimal olmayacak. Böyle de bir kabiliyeti var, bizim aslan Yester'in Nasıl araştırdın, kimlere sorup ta adreslerini, yerlerini deldin, gidip buldun bu kıbaldaki cin değişine dönmüş insanları. Hayretten, siz olamayasınız diye korkmayıp nasıl toparlayıp da getirdin. Hayret, hayretten de öte bir şey. Tabi Abbas ağanın da bu işte rolünü inkâr etmemek gerektir. Yester'in arkasından, köy köy, kasaba kasaba, bıkıp usanmadan dolaşacak başka bir babayiğit bulursan, getir de elini bırakıp ayağını öpelim.

Basübâdelmevt'e inanmıyalım da ne yapalım. Eski ahittede, kaybolmuştu bulundu, ölmüştü dirildi hikayesi.. "Diye ayağa kalkıp iki de bir yol, bağırıyor Anania kardaş. Hakkı yok değil.

Abbas ağayı kardaş gibi seviyoruz, ziyadesiyle de memnun ettik. İşlerimiz üçümüzün de iyi gidiyor, artık minnetsiz ekmeğimizi kazanıyoruz. Evde kadınlar çoğaldı. Çocukların yüzü gülüyor.

Abbas ağa bir gün Sivas'a yük tuttuğunu, iki gün sonra hareket edeceğini söyledi. Gece aklıma Anania kardaşın çocukları (yani on iki on üç yaşındaki iki oğlu) düştü. Yahu diyorum bu Abbas ağa eşi az bulunur ciğerli bir adam, yapar mı yapar, (Ermenice değil) Arap harfleriyle kısa ama, dokunaklı bir mektup döşendim. Sivas'ın Zara kariyesinde Mukim, Çerkes hoca oğlu Hacı Yusuf efendi diye başladım. Abbas ağaya sıkı sıkı da tembihlemeyi unutmadım. Çerkes hocanın bir oğlu daha vardır, onun

adı Hacı İbrahim efendidir. O böyle işlere ne bulaşır ne de karışabilir. Ama Hacı Yusuf efendiye gelince, adamın elinden itlik de gelir adamlık da. Vurucu, kırıcı yiğit bir külhândidir.

Muhterem kardaşım Hacı Yusuf efendi,

Ben sizin yakın komşunuz Kapıloyan Serkis ağanın oğlu Anania, ama şimdi adımı Hurşit'e çevirdiler. Belki işitmişsindir, tehcir kanunu tatbike başlandığında, birkaç arkadaşla kendimizi dağa attık. Yıllar sürdü bu kaçaklık. En son yürekli bir hemşerimizin evinde basılıp yakalandık. Evin sahibinin cümle hane efradıyla bizi, Arabistan'a aşağı sürdüler. Neyse ki, o vakit vur emri yoktu. Bu çok uzun bir hikâyedir, zaten anlatmaya gücüm yetmez. Urfa'ya kadar geldik. Daha sonra bizi Besni denen kasabada, ikâmete mecbur ettiler. Ben artık herşeyimi kaybettiğimi zannedip, temamen umutsuzluğa düştüğüm günlerde ayalım, (elinizi öper gelininiz) bizim Besni'de olduğumuzu işitmiş Halep'te sığındığı evden kaçarak çıka gelmez mi?... Evlât eyal sahibi olarak bu ne demektir çok iyi bilirsiniz, tarife ne hacet. Kaybettiğimi zannedip umudumu kestiğim iki oğlumun da, sizin yanınızda sakladığınızı işitince artık sevincimin hattı payânı yoktur. Bu gönderidiğim Abbas isimli arkadaş son derece güvenilir, itimada şayan bir arkadaşımızdır. Eğer çocukları Abbas'a dahil eyler de gönderirseniz, artık size olan minnetim nasıl kat kat olup katmerleşecek, tariflerin dışında. Aile tarihimize şan ve şerefle geçtiniz, ehh gün ola harman ola, günün birinde de bu çekip te yaşadıklarımızı (olur ya) derbederin biri, yazıp ta kağıda geçirirse dünya yazın tarihine de geçersiniz. Sizi derin bir hürmet ve hasretle kucaklar öperim efendim.

Anania Kapıloyan

Mektubu zarfladım. Abbas ağanın koynunda, en sağlam cebe yerleştirdim. Abbas, Sivas canibine yürümekte olsun, Anania'nın hiçbirşeyden haberi yok, her gün bir havadisle eve geliyor. Bir keyf, bir şadımanlık deme gitsin. Karısını, çocuklarını kaldırıp her gün halay, çekiyorlar. Ama karısına bile oğullarından bahs açıpta kadıncağızı da kat'iyen üzmek istemiyor. Kendini devamlı halaya türküye vuruyor. Oh çok iyi, biz de neşeleniyoruz. Ben hep Abbas ağayı düşünüyorum, acaba müsbet bir şekilde dönebilecek mi?. Beceremezse zaten açıklamıyacağım, öylece sönüp gidecek. Ya çocukları alıp gelirse...

Öyle işlere, öyle bir beldeye düştük ki açlık ve kıtlık problemimiz yok, yok ama, dünyada da ne olup bitiyor ondan da haberimiz yok.

Anania'nın çalıştığı ağa Besni'nin ileri gelenlerinden, arada bir işittiği havadisi getiriyor. Oralara o zaman, kolay kolay Çeride geleceği yok. Yalnız kaymakamlığa ajans geliyor.

Bir akşam Anania heyecanla içeri düştü. Ne var? Bu ne heyecan? Sormayın, sormayın Enver ve Talat paşa ve Şürekâsı kaçmışlar. Bize de geçti Anania'nın heyecanı deme... Bu nasıl iş, nasıl olur şaştık. Yahu Urfa'daki yaşlı müdür kâhin değildi ama yapılan bunca yanlışın, elbette yapanları bu çizgiye mutlaka getirip, düğümleyeceğini bilecek denli, izan sahibiymiş demekki.

Vay yaşlı müdür. Bize en büyük iyiliği yapan adam, ömrüne bereket, daha bir hayli uzun olsun. Ehhh Anania, bu üç gün önceki boyuna el ulaşmaz kahramanlarımız acep hengi delikte saklanıyorlar, bizim yıllar yılı saklandığımız gibi.

Böylece yine sabaha kadar uyuyamıyoruz. Havadisi koyup kaldırıyoruz, çoğu kez de sahihliğine inanasımız bir

türlü gelmiyor. Hele sabah ola hayırı da beraber. Haber doğruymuş. Ortalık tantuna gitti. Velâkin hiçbir kimse açıktan açığa bir kelime söylemiyor. Evet kaçmışlar. Böyle kalmaz yarın bu havadis ucuzlar...

Kör olsun gurbetin kahrı bitmedi
Gidemem sılaya, çilem yetmedi

Günler geçiyor. Yine hadiselerin cereyanı büyük bir hız kazandı. Yarabbi çekebileceğimizden daha çoğunu çektik. Yeni bir badire mi hazırlıyor gidişat, diye endişelere düşüyoruz. İyi kötü yerleştik, bir ekmek kazanma yolu bulduk ya, bunu yine kaybedersek endişesi.

Zaman zaman Abbas aklıma gelmiyor değil ama arası epey uzun sürdü. Bir sabah kapıya tıkır tıkır, fakat yavaşca vuruyorlar. Uykum çok hafiftir. Zaten ışımış, Gavur Müslüman artık iyice ayırd edilir. Baktım Abbas ağa, iki delikanlıyla zopur zopur dikilip dururlar. İkisi de hınk demiş, sanki Anania kardaşın burnundan düşmüş gibiler. Elimi ağzıma götürüp "aman hele hiç ses çıkarmayalım" diye görüşüp öpüştük. "Aman ha aman, babanız çok heyecanlı birisi olup çıktı son zamanlarda, bir sakametliğe uğratmadan ben içerde biraz hazırlıyayım" diye içeri girdim. Ortalığı patırtıya verdim. Bu saat olmuş daha yatılır mı yahu, rahmetlik Manuşak anam, her gün tekrarlamaz mıydı, "Erken kalkanın kısmeti çift olur" diye. Belki bizimki çift değil, çift çift olur ne dersin diye uyku sersemi Anania kardaşı dürtüklüyorum. O bendeki bu sabah keyfini pek bir şeye yoramıyor. Her gün sen çalıp çağırıyorsun, bizim bunları dinlemeye gönlümüzde yer var mı yok mu diye soruyor musun? Bugün de benim günüm. Anania kar-

daş sen bizim gibi değil, inanmış bir adamsın. Eski Ahit'deki Moses'in mucizatını, Davut'un mezmurlarındaki olağanüstü gelişmeleri biz okuyup geçtik, sen ise sanki bugün olmuş gibi alırsın ve bundan sonra da olabilirliğine imanın tamdır değil mi? Anania kardaş; "o nasıl çirkin söz, amenna vasatdakna inanmaz olur muyum." İşte bu yüzden de, senin gibi inanmış kişiler, büyük sevince de, derin ıstıraplara da pervasız bir şekilde kuvvetle karşı koyuyorlar değilmi? Ona ne şüphe Simon. Beni de o kuvvetlilerden saydığın için ne kadar teşekkür etsem azdır. Anania kardaş, teşekkürün meşekkürün şimdi ne yeri ne de zamanı. Size birşey göstereceğim, deminki konuştuğun dirayeti ve metaneti beraber gösterelim deyip kapıyı açtım. Çocuklar bir hamlede Abbas ağanın elinden kopup ana ve babalarının kucaklarına sıçramaları bir an meselesi oldu. Abbas ağa sanki kuşları kaçırmış da elleri havada boşlukta gibi aval aval baka kalmıştı.

Acaba kuzuların doğduğu ayda, analarına emmeleri için kuzuluktan bırakılmalarını seyretmiş misiniz? Koyun acı acı meler, kuzu ciyak ciyak meler, dayanılır gibi değildir, bu güzel manzara ve ses...

Sanki on, onbeş dakika boşu boşuna kurtkuran okumuşum. Anania'nın başına. Hiç meseller getirilipte, hazırlanmayan cahil adamlar bile yapmaz Anania'nın yaptığını. Dördü bir birleşiyor yerlere yuvarlanıyor, ayağa kalkıp ayrı ayrı sarılıyorlar. Bağırıyorlar ağlıyorlar, bir feryat bir figan. Ölüm olursa büyük ıstırap verir biliyoruz. Demek ölü sandığın dirilirse, herhalde insan yüreği buna hazırlıklı yapılmamış, dayanamaz. Onun için ölen bir daha iyiki, geri gelmiyor. Şimdi bu durum tam dediğim gibi, dördü birden ağlıyorlar, biz bütün ev halkı, çil mızrak ayakta nasıl ağlayarak onları seyrediyoruz. Anania, karısı Marinos zaman zaman onları bırakıp bize sarılıyor, hep beraber ağlıyoruz. Sabahın erken saatında bu figanlı ve firaklı hava

dayanılır gibi değil. Komşular da kaş kaş olup kapının önüne dizilmişler. "Acaba bu gariplerin başına, ne gibi bir felaket geldi. Ölen mi var" diye merakta. Bunca alt üstlük geçirdik, bugünkü gibisini görmedim. Görülemez de. Nasıl içten, yürekten ağlayıp çırpınıyorlar; insan dayanamaz bir sahne...

Anania kardaşın çocukları, üç senenin içinde, nasıl gelişip değişmişler. Anania kardaş hepten şaşırdı. Böyle bir hadise, ancak dediğim gibi, eski hikayelerde olur. Ama gel gör ki biz bunu yaşadık ve doya doya seyrettik.

Anania'nın patronu herhalde ittihatçı. En doğru haber ona geliyor. Urfa'daki ihtiyar müdürün, gebe gördüğü günlere doğru mu gidiyoruz yoksa? Ne iyi bir düzen tutturduk, neden nelerden sonra yarabbi, şu düzenimizi bozma. Evde kadınlar bulgur yapıyorlar. Üzüm kaynatıp pekmez çıkarıyorlar. Üzüm yaprağıyla yenen, şöyle suluca bir bulgur yemeği, bat hazırlıyorlar. En âlâsı yağsız eti, tokmakla dövüp çiğ köfteyi yapmasını öğrendiler. Neler de neler.

Bir akşam, başka bir havadisle geldi Anania kardaş, Dersaadet'te (İstanbul) ittihatçı avı başlamış, yakaladıklarını "Bekir Ağa Bölüğü" denen yere hapsediyorlarmış. İngilizler, Fransızlar İstanbul'a doluşmuşlar. Vahdettin, Damat Ferid paşayı sadrazam tayin etmiş. Velâkin, Talat'la Enver boşaltıp götürdüklerinden, hazine tamtakırmış.

Eeee Anania kardaş, nasıl bir haberdir bunlar, keyf mi olacağız yoksa üzülecek miyiz?

İşimiz artık çoğu zaman köylerde. Zaman zaman Anania kardaşın yeni gelen çocuklarını da götürüyoruz. Birisinin adı Enver birisinin ki Niyazi. Niyazi olanı, bize epey el veriyor. İndirmede, bindirmede, bakır kirli kabların, yağını çabucak temizlemede. Dolanıp fırlanıp on beş, yirmi günde yine Besni'deyiz.

Anania kardaş ayaklı gazete olmuş temelli. Neler işitmemiş neler söylemiyor. Döndüğümüz geceyi yine onu dinlemekle geçiriyoruz. Artık köyler canımı sıkmaya başlıyor. Gelişmelerin ve de havadislerin pek gerisinde kalışımız beni köylerde duramaz ediyor. Seferberlik ve harp hep böyle devam mı edecek? Biz de çok debelendik çok çektik ama, sanki bu durgun ve yol güzergâhı olmayan kasabada, hayatımız artık düzenli bir halde devam edecek sanıyoruz. Bulduğumuz bu rahatı yine bir sebeple kaybederiz diye çok korkuyorum.

Anania gelişmeleri ağasının vasıtasıyla, günü gününe takip ediyor. Yine geldi bir sürü haber. İttihatçılar kaçtığı için, devlet itilafçıların eline geçmiş diyor. Farkları nedir? diye soruyoruz Anania'ya "Farkları olmaz olur mu" diyor. "Durup dururken hiç bir hazırlığı olmadan imparatorluğu harbe sokar, Ermeni milletini de bu şekilde perişan eder, itilafçılar daha onların yakalarını bırakır mı? Hatta Kürt Mustafa paşa divanı kurmuşlar, ittihatçıları teker teker mahküm ediyor, bazılarını da asacaklarmış. İttihatçıların çıkardığı Ermeniler'i haktan sakıt eden ve memleketten süren tehcir kanunu ilga etmişler, yani geçersiz saymışlar. Artık evinden köyünden sörülmüş Ermeniler, sağ kalmışlarsa dönüp mallarına sahip olacaklar, diye de ferman yayınlanmış". Hepimiz sessiz put kesilmiş dinliyoruz. Setrak dayanamadı "işit işitte inanma. İttihatçıların başları kaçmış olabilir, bütün vilayet ve kasabalardaki, merkezden aldıkları emirleri yerine getiren, mahalli maşaları ve yerli yerinde duran teşkilatı ne yapacağız. O itilafçı dediğin adamların, sözü hiç sanmam ki İstanbuldan dışarı geçerli olsun". Anania dinledi.; "Setrak, ben işittiğimi size aktarıyorum, ille olur demiyorum. Zaten İttihat bir asker teşkilatı ve partisiydi. Bu itilafçılar neyin partisi, bana söyler misiniz? Dayandığı Vahdettin, Damat Ferit, yahut Sait molla evanesiyle vay başımıza gelecekler. Ben de gidişatı gerçekten beğenmiyorum" dedi lafı bağladı. Ama, de gel de, uyu

bakalım. Allah Allah yine mi? meskenimiz yollar, dağlar, dereler olacak. Yeter artık yeter, çok çektik, çok yorulduk, çok öldük. Bir kaç ayda bu vızırtıyla yaşar olduk.

Akşamdan körüğü eşşeği gözden geçirdik, kalayımızı, nişadırımızı tedarik ettik, sabah yakın bir köye, yine kab kalaylamaya gideceğiz. Muhtar Ökkeş ağa, sabah sabah kapıya dayandı. "Ustalar, İbrahim ve de Kâmil, buğün karakola uğrayacaksınız" deyip gitti. Körüğü söktük, yükü aşağı indirdik. Sanki eve yine cenaze havası yayıldı. Kulak asma ne yiyoruz, ne de yersek yediğimiz şeylerden tad alıyoruz. Anania daha yaşlıcamız onu çağırmıyorlar.

Biz kuşluk vakti karakola gidip göründük. Jandarma kumandanı "ustalar sakın kasabadan dışarı çıkmayasınız. İşlerinizi tengi terazi edin, askerlik şubesinden pusulanız çıktı, yakında askere gideceksiniz. Yine karametli başımıza neler gelecek. Gördün mü işi sen. Bize Zara'da Müslümanlığı, namaz surelerini öğreten bir hocamız vardı, iki de bir "Bizim oğlan bina okur, döner döner yine okur" derdi. Şimdi bizimki o hesap.

Elimiz ayağımız işten soğudu, hiç birimizin ağızını bıçak açmıyor. Bir hafta geçmeden Setrak Kâmil'i, Bitlis tarafına sevk ettiler. Benim de derhal Sivas üstünden Erzuruma sevkim kararlaştırılmış. Gördün mü sen, şunun şurasında, on, on beş ay rahat ettik. Hiç düşünemiyoruz, memleketi devamlı harp içinde olan insanın rahatı, devam mı edermiş, ettim dese de inanma.

Setrak'ı bir grup asker arasında, Adıyaman üstünden Diyarbekir'e yolculadık. Ben de elim koynumda, akşam sabah bekliyorum. Aradan Memig ağanın fırınına uğruyorum. Adam ne desin, ufak tefek teselli edici boş laflar. Bir de bize sor çektiklerimizi. Neye derler ki (ok değene bellidir).

Bir akşam yine cümbür cemaat yemeğe oturduk, yemek bitti, Anania'da bir sıkıntdı, yine bir heyecan seziyo-

rum. Ben üstelemeden o açıldı: "Bak Simon yine bir çeşit yol ayrımına geldik dayandık. Lafın Türkçesi ben karımı çocuklarımı, biliyorsun gökte ararken, yerde buldum. Görüyorsun işler yine limonileşti. Bizi teker teker toplayacakalar herhalde. Ben kararımı verdim, Abbas'la çoluğu çocuğu, toplayıp geçip gideceğim. Bu topraktan çıkacağım. Bir daha evlât âyal kaybetmek istemiyorum." Ben, "aman yaman, işte hepsini bir araya getirdik, dur bakalım, ne olur?" derken lafımı kesti. "Simon bizim başımıza ne geldiyse «Dur bakalım ne olur» miskinliğinden gelmedi mi? Şimdi sizin yakanız yine ellerinde. Ben de dur bakalım ne olur diye bekleyip aynı sizin gibi olacağım. Onlar daha yuları boynuma geçirmeden, edebilirsem ben hamlemi yapacağım. Gideceğim. Ben artık bütün inancımı kaybettim. Senden gayrı hiç kimseye inanamam. Yaşadığım hayat, beni işte bu kör inaçlardan soğuttu. Artık bize bu Osmanlı, ne tarla ne de yoncalık verir. Bir kere tüm toplum içinde hukukumuz öldü. Ben Zara'ya gidip de ne diyeceğim? Zaten adam gibi faziletli bir kimse bana haksızlık yapmaz. O itin kopuğun eline geçen malımı kim bana geri verir. Öyle bir şey yapmaya kalksam, beni bir kenara koy, çocuklarımın canından olurum. Ben bundan böyle Zara'da ölen, bana bir türlü yardım elini uzatmayan tanrıyı, başka diyarlarda arayacağım. Bu ikinci tanrı arayışı, çok iyi biliyorum ki, belki birinciden de pahalıya mal olacak ama, ne olursa olsun arayacağım."

Ne söylesek fayda edecek ki? İşte bizim durumumuz. Kendimize ne gibi ilacımız var ki bir kısmınıda onun başına sürelim.

Sabah oldu, tembihli Abbas ağa, katırları kapıya sırasıyla dizdi. Bir taraftan bir iki parça eşyasını, hayvanların sırtına atarken, bir yandan on, onbeş kişiyle ağlayarak sarılıp helâlaşıyorlar. Beni tuttu bırakmıyor. "Simon sana çok şey borçluyum. Nefsi babamdan çok emeğin geçti bana. Ben ne kadar yaşarsam yaşayayım, bunu imkânı yok

ödeyemem. Sen de hakkını helal et. Ne yapalım yazan kara yazmış yazımızı, artık demiyorum. Ben de sizin gibi, şans ve tesadüfler, tarihin pek amansız bir anında, çok çetin bir harita üzerinde bizi yakaladığı için, bütün bu olanlar oldu" diyeceğim. Yardım edip, dördünü de katırlara bindirdik. Onlar kayboluncaya kadar, geri dönüp dönüp el salladılar. Biz ise kederler içinde içiri girdik.

Ne yapacağımızı, nasıl hareket edeceğimizi, kara kara düşünüyoruz. Yester de içimizde, ben ona çok güveniyorum. Eğer dar bir kertede dönüp de, yalnız kendini düşünmezse... Evet Anania'ya hak vermedim değil, olur ki bulduğum çocuklarımı yeniden kaybederim korkusu ağır bastı. Velâkin içimde de "bak darda kalınca sıçradı çıktı bu dibi görünmeyen kuyudan, en darda kaldığı zamanda ben elimi düşünmeden uzattım. O insanlık imtihanından kaçtı" gibi diye de düşünmeden edemedim.

Benim askere sevkim hemen olmadı, onbeş yirmi gün geçti aradan, Abbas ağa bir öğle üzeriyde "ehlem ve sehlem" diye içeri girdi. Anania'nın selamını getirdi. Nizip üstü kese olduğu halde, oradan gitmemiş. Sola sapıp Urfa'ya yol uğratmışlar. Anania Garipler mezarında, "Manuşak ana, Sağhiban ana, Manuşak ana diye üç ağız, hakkını helâl et, senin mevtinin sebebi ben oldum" diye bağırmış. Gözyaşlarıyla ayrılmış. Urfa'dan Birecik, Kilis, İskenderun, Antakya, Yayladağ üstünden Latakia'ya (Lazkiye) varmış, bir hıristiyan Maroni killisesi avlusuna onları indirmiş. Ondan ötesini bilmiyor.

Ver elini Besni.

Belki yarın asker kafilemiz hareket edecek.

Bakalım bizim ev uşağı yine hangi canibe doğru yolları ele alacak?

KIRKOR CEYHAN
06.02.1999 BONN

EK BÖLÜM

Yolcu yolunda gerek

*Karin Karakaşlı**

Tanımayanlar için öylesine bir haber; Kirkor Ceyhan öldü. Tanıyıp da onunla bir kerecik sohbeti olanlar için can acısı; Kirkor Ceyhan öldü. Anlattıkları kaldı yâdigâr.

Adettendir, ölüm girince araya, di'li geçmiş zamana sarılır insan. Ama hiç de öylesi gelmiyor içimden. Dilim varmıyor onu tekrarsız bir geçmiş kılmaya çünkü o bizlerin hiç göremediği masal gibi bir geçmişi satırlarıyla bugüne dönüştürüyor. Satırlar da işin bahanesi. O, sözlü anlatının ustası, her çocuğun hayalini kurduğu, hani o sobanın kenarına oturup da tatlı tatlı konuşan masalcı dede. Yaşadıkları ne zaman ve neden masal olmuş, bir varmış da nasıl bir yok olmuş diye büyükleri pek çok düşündüren bir dede. Okuduklarımız, sözün yetişip de onun ağzından alabildikleri. Yoksa daha ne çok masal var onda.

Zaraca konuşur Kirkor Ağbi. O yaşam zengini, hınzır benzetmeli zengin yerel dil Anadolu'nun kalbidir. Yaşayan

---

* "Cumba", AGOS, 1 Ekim '99

bütün halkların emaneti olan dili Ermenice, Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Farsça'nın yaman bir karışımıdır. O bu dilde anlattıkça görülmedik insan, gezilmedik mekân kalmaz. Tandır ekmeğini tadar, horizov malez çorbasını kaşıklarsınız. Kürdü, Türkü, Ermenisi, Alevisi, Sünnisi bir aradadır onun masalında. Henüz "hoşgörü" ve "mozaik" kavramları yoktur piyasada. Herkes acısıyla tatlısıyla bir yaşamı paylaşır aynı topraklarda. Okuyunca siz de dahil ve ait olursunuz, yaşamınızda belki de hiç olmadığınız kadar.

Onca yere gidip yerleşmiş, kaç kereler bir yaşama yeniden başlamıştır da Zara'sını bulamamıştır. Sivas, İstanbul, Ermenistan, Fransa, Almanya semalarında doğduğu toprakları yeniden kurar. Ama hep bir şeyler eksik kalır yaban ellerde. Taşıma memleket bir yere kadar olur ne de olsa. O yüzden hep çocukluğunun Zara'sını anlatır ya zaten, bari biz bilelim diye. Yaşından değil de yaşadıklarındandır bilgeliği, bütün acıları saf ve bilge bir mizahın içinde yoğurur. Kendi deyişiyle "yedisi yetmişine karışmış ilkokul çağında bir çocuk"tur. Beş yaşından beri göç eder durur. Atını nallayan felek de düşer peşine.

O feleğin ettiklerini canlarıyla paylaşır hep. Ne mutlu bana o bereketten nasiplenmişim. Kirkor Ağbi benim vefalı mektup arkadaşım. Her gelişinde ille bir gazetede "görünen" gönül yoldaşım. Biz modern zaman insanlarını rahatsız etmesin diye fazla oturmayan ama her sözüyle içimize oturan has bir dost. Mutlu ve acılı günlere yetişen heyecanlı bir ses. İnsanın ta içine bakan bir çift fıldır fıldır göz. Bir ömre sevinçten ve acıdan, umuttan ve kahırdan onlarca ömür sığdıran pek kocaman bir yürek. Diyor ya hani bir mektubunda "Hayatım inanılmaz maceralarla süslüdür. Bir tanesi bile, ademoğlunun başına gelse, beli kırılır da bir daha iflâhına çare bulunmaz delilikleri ben süs olarak tavsif etmekteyim", işte öyle her şeyi bol kepçeden. En çok da sevgisi. Bir "Kızım" der, kızı olursun. Sarı-

lınca, bağır bulursun. Ne diyeyim bilmem ki, onun kıyısına oturunca hep iyi olursun.

Önümde hep onun mavi mürekkepli mektup satırları. "Ben ta küçük yaşımdan itibaren hiç de emsallerimle arkadaşlık yapamadım. Zira aradığım hep bilgi ve kitaptı. Kimi bu dediklerimle mücehhez buldumsa, onlara yanaşıp arkadaşlık kurdum. Bu alâkalarım hep sonuna kadar, ölünceye dek sürer."

Kirkor Ağbi bugünlerde yine yolcu. Güzergâh belli, ille de Zara'sına gidiyor bu sefer. Horik Hatun'a, Varjabed'e, Enova Hatun'a, Garabed Usta'ya, Küpçü Hoca'ya, Pıte Ebe'ye, Avşarlı Nene'ye ve daha kimbilir kaç bekleyeni varsa onlara kavuşacak. Elimizden bir şey gelmez. Biz onu ağlaya ağlaya uğurluyoruz, o yerine güle güle varsın.

Zara'nın yolcusunu uğurladık

*Karin Karakaşlı**

Bu hafta acı bir haberi paylaşıyoruz hep birlikte. Ermeni köy edebiyatının usta kalemi, bir zamanların Anadolu'sunun sesi soluğu Kirkor Ceyhan'ı kaybettik. Bir süredir tedavi gördüğü kanser hastalığına yenik düşerek 27 Eylül Pazartesi günü Bonn'da yaşama veda eden Kirkor Usta, ardında Aras Yayıncılık'tan çıkan "Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm" (Ekim 1998) ve "Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize" (Nisan 1999) adlı iki öykü kitabı ve sayısız anlatılmamış öykü bıraktı. Bugünlerde Belge Yayınevi, yazarın (Kapıyı Kimler Çalıyor) başlıklı yeni bir öykü kitabını Tüyap Kitap Fuarı'na yetiştirmeye çalışıyordu.

Zara doğumlu olan Kirkor Ceyhan anlattığı öykülerinde çocukluğunun tanıklıklarını belleğinden çıkarıp zengin ayrıntıları içinde tüm renkleri ile okura sundu. Onun yaşadığı ve anlattığı bu öyküler Anadolu Ermenileri'nin sözlü tarihini büyük ölçüde unutulmaktan kurtarırken yaşananları da edebiyat aracılığıyla belgeliyordu. Ceyhan, hümanist yaklaşımıyla Zara yöresini okurlarının gözünde dünyanın merkezine dönüştürdü. Orası Ermeni, Kürt ve Türklerin yan yana yaşayageldikleri ve Zara'nın o her kültürün izlerini taşıyan kendine özgü benzersiz yerel dilini

---

* AGOS, 1 Ekim '99

oluşturdukları yerdi. Yoksulluk altında kıvranan halk, 93 Harbi, Seferberlik günleri, mütareke ve tehcir yazarın satırlarında can buldu ve tarih kitaplarının konusu olmaktan çıkıp sıradan insanların küçük yaşamlarında neden olduğu büyük değişikliklerle gündeme geldi. Kirkor Ceyhan bir yazar olarak misyonunu şu sözlerle tanımlamıştı: "Ben, yaşadığım zamana tanıklık ediyorum. Bizim zamanımızda Zara'da şunlar oluyordu. Zara demek, Türkiye demekti. Bütün zenginliği ile bu böyleydi. Geçmişimizi iyi bilmek geleceğimizi kurmaktır. Zara neyse, bütün Türkiye de buydu. Bu nedenle bütün yaşadıklarımı kaleme almak istedim."

Basında Kirkor Ceyhan

Kirkor Ceyhan'ın öykü kitaplarına ulusal basın da büyük ilgi göstermişti. Milliyet'ten Gül Dirican kitabın dilini şu sözlerle ifade ediyordu: "Ermenice'nin Kürtçe'ye, ikisinin Arapça'ya, Farsça'ya ve Türkçe'ye karıştığı o çok zengin dil, Ceyhan sayesinde yazıya dökülmüş oluyor. Benim için özel bir anlamı da var bu dilin. Yakın şehirli olmama rağmen hafızamda yer etmiş birçok kelime ve tanımlamayı bu kitapta buldum. Kürtçe sandığım Ermenice, Türkçe sandığım Kürtçe çıkan, bugün hâlâ büyüklerimizin kullandığı dili bir kez daha duydum."

Demokrasi gazetesinden Hüseyin Şimşek ise onun anlatıcı yönünün gücüne ve göçlerle belirlenen yaşam rotasına dikkat çekiyordu: "Kirkor Ceyhan, Zara'nın sokaklarında okul öncesi çamurlara belendiği günlerde bile, iyi bir anlatıcıydı. Bir yaz boyu yel ve güneşin Kösedağ'da kavurduğu çobanlar, başçobanlar kasabaya indiklerinde, onlara olup bitenleri anlatırdı saatlerce. Çobanlar, onu bıkıp usanmadan dinlerdi... Tehcirden sonra, büyük araziler ve sayısız evler boş kaldı. Kalan Ermeniler'den bu evlere sığınanlar da devlet tarafından çıkartılıyordu. İşte Cey-

hanlar'ın ilçe içi ilk göçü bu yüzden oldu. Oturdukları ev 'emsal-ı metruke' idi. Yani, sahibi tarafından terkedilmiş mal. Hükümet, evi boşaltıp haraç mezat sattı. Bu mahalleler arası göç bile, küçük Kirkor'a zor gelmişti. Ne kuşak çözüp taharetlendiği çöplükler, ne oyun oynadığı arkadaşlar...Hiçbir şey eskisi gibi değildi. Yalnızca Kirkor Ceyhan için değil, yediden yetmişe kalan bütün Ermeniler için, artık hiçbir şey eskisi gibi değildi."

Çarşamba günü Bonn'da toprağa verilen Ceyhan, öykülerinin Zarasında ve sevenlerinin yüreğinde yaşamaya devam edecek.

Kendi Deyişiyle Kirkor Ceyhan

29 Ekim 1926 Zara doğumlu. Baba adı Simon, siz deyin Sığı Usta. Ana adı Horik, siz deyin Horik Hatun. Manuşag, Armenuhi ve Azaduhi üç kız kardeşi. Geçimleri, evvelce öğretmen olan babanın sıvacılığı, inşaat ustalığıyla; anne de zenginlere kilim dokuyor... Ceyhan'ın ilk eğitimi Zara'da: Gazi ve Cumhuriyet ilkokulları. Sonra, Sivas'ta evli olan halasının yanında kalarak sürdürdüğü Sivas Ortaokulu yılları ve halalarının ev komşusu Şımavon adlı Ermeni bir değirmenciden etkilenip materyalist dünya görüşüne meyledişi. Derken, terk-i tahsille Sivas'a veda, Zara'da bila ücret terzi yanında çıraklık...

Kendi deyişiyle, olanaksızlıklar nedeniyle okula devam edememenin acısını, hınçla bütün dünya realist yazarlarını okuyarak çıkarma uğraşı. Küçük yaştan edebiyata ilgi, kitaplarıyla Sabahattin Ali'yi tanıma...

İkinci Dünya Savaşı'na denk gelen delikanlılık. 1946 Ocağında evlilik, Kasımında Erzurum'a askerlik, 1947'de askerken babalık. 1949'da terhis ve ver elini İstanbul! Ailenin göç konağı Gedikpaşa. Baba Varjabed Simon. Surp Hovhannes Ermeni Kilisesi'ne zangoç...

1950'de hapisten çıkıp İstanbul'a gelen Kemal Tahir'le yüz yüze tanışma; böylece Zara'dayken hapiste olduğunu tesadüfen öğrendiği Kemal Tahir'e 1942'de mektup yazarak başlattığı tanışıklığın kesintisiz bir dostluğa dönüşü...

Çarşıkapı'da terzi dükkânı. İki bebe daha. 1965'te ailece Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç. On ay sonra gerisin geri dönüş, Beyoğlu'nda terzi dükkânı.

1973'te babasızlık, 1974'te dulluk. 1980'de terk-i meslek, emeklilik ve Fransa'ya, çocuklarının yanına göç. 1982'de yeni bir evlilik, kısa sürede boşanma ve 1988'de Almanya'da üçüncü izdivaç. 1990'da anasızlık. Halihazırda Bonn'da ikamet, sık sık İstanbul'u ziyaret...

Kirkor Ceyhan'ın ardından

27 Eylül 1999 Pazartesi sabahı Bonn'da son bulan çalkantılı bir yaşam Kirkor Ceyhan'ınki. Zara, Sivas, İstanbul, Ermenistan, Fransa, Almanya'da süren 73 yıllık mücadele, 73 yıllık arayış, 73 yıllık tarih... Ceyhan'la birlikte bizden eksilen, sadece bir insan veya yazar değil, geçmişle aramızda kurduğumuz köprünün ayaklarından biri aynı zamanda...

Kirkor Ceyhan'ın anısına
'KAPIYI ÇALAN KİMDİ?'

*Doğan Akhanlı**

Öyle bir an geldi ki, zamanlar birbirine girdi, mekanlar karıştı. Annesi ölmemişti sözgelimi, Ren nehri kıyısına oturmuş kilim dokuyordu. Sanki kendisi on yıldan beri savaşa tutuştuğu ölümle son muharebeyi yapmıyor da, parmaklarıyla erişleri aralayıp, motifleri dizen ve iki kiloluk kirkiti kilime hırsla indiren annesinin dizi dibinde yavru bir serçe gibi ağzını açıp yem bekliyordu. Anne durduk yerde ağlamaya başlıyordu birden. "Gide de gelmeyesin!" sözleriyle "Seferberliğe" ve "Sürgüne" beddualar yağdırıyordu. Serçenin de yüzü asılıyordu. Anne ve yavru kuş beraber ağlıyorlardı. Ağlaya ağlaya ferahladıktan sonra Anne kuş bir türkü tutturuyordu. "Çıkayım gedeyim de oğul uzun yollara / Karışayım da ah yavrum boz bulanık sellere" türküsüyle, hasretle, hicretle, ayrılık nağmeleri, gözyaşlarıyla dokunan kilim uzadıkça uzuyor, kanla çamurlaşmış bir şoseye dönüşüp gide gide Zara'ya, gide gide Seferberlik yıllarına ve gide gide Der-Es Zor çöllerine kadar uzanıyordu.

Ve o yıllarda Harbiye Bakanı Enver Paşa 10. Alayı Zara'ya yerleştirmeye karar verdiyi için, babası Simon Efendi de başka bir yere gönderilmeyip, Zara da muvazzaf ola-

---

* ÖZGÜR BAKIŞ Gazetesi 4 Ekim 1999 s. 12.

rak askere alınıyordu. Ermeni Taş ustaları, dülgerleri, demircileri, tenekeci, çilingir ve nalbantlarından oluşan Amele Taburlarının muvazzaf askeri Simon Efendi, namı diğer Sığı Usta, Zara'nın batı ucunda askeri kışla ve lojmanların yapımına canla başla katıla dursun, Sarıkamış'ta askeri kırdıran Enveri Paşa, İstanbul'a dönüyor, bir süre sonra da bütün Ermenilerin yerlerinden alınıp, usulu hal ile cenuba, Elcezire ve Suriye çöllerine yerleştirilecekleri açıklanıyordu.

Tekmil inşaattan mesul, faziletli mi faziletli, Suriye Esmeri Binbaşı Yahya Bey aralarında Sığı Ustanın da olduğu Zaralı Amele Taburu erlerini içtima ediyor, titrek, üzgün bir sesle "Arkadaşlar" diye söze başlıyordu. Memnuniyetinden söz ediyor, sadakatlerini ve maharetlerini övüyordu. Ve sonra o gün aldığı "Bütün Ermeni tebaasının tehcir edilecekleri haberinin gerekçelerini açıklamaya çalışıyordu. Devlet-i Osmaniye'nin içine düştüğü felaketi, Trablus'ta, Balkanlar'da Sarıkamış'ta, Suriye alınan yenilgileri, yedi düvele karşı girilen harbin gidişatını aktardıktan sonra Yahya binbaşı sözü sadede getiriyor ve hayatta kalabilmeleri için önlerinde tek bir yol olduğunu bildiriyordu: Hemen Müslüman olmak.

On yıl sonra annesi Horik Hatunun rahmine düşecek olan Kirkor Ceyhan, o gece Babasının, Annesinin ve Nenesinin geceyi uykusuz geçirdiklerini, sabaha karşı son bir defa canı gönülden haç çıkardıklarını ve güneşten yana yönelip Hisus Kristos'a özür duasına başladıklarını yıllar sonra öğrenecekti. Müslüman olmanın hiç de kolay olmadığını, yaşı otuzu aşmış erkeklerin sünnet edildiklerini, süphanekeyi öğrenmek için Küpçü Hocanın bastonuna katlanmak zorunda kaldıklarını, buna rağmen günün birinde kapının çalındığını ve anne ve babasının da Der- Es Zor çölüne sürüldüklerini de öğrenecekti.

Belki bu yüzden Kirkor Ceyhan çocukluğunda hep

aynı türküyü, Urfalı Mukim Tahir'in "Kapıya çalan kimdi?" türküsünü söyleyecek; her kapı çalınışı, Kirkor Ceyhan'ı çocukluk günlerine ve Baba ve Annesinin sürüldüğü çöllere götürecekti.

Seferberlik türküleriyle büyüyüp, atını nallayıp peşine düşen feleğin elinden zar zor kurtulup, Bonn şehrindeki küçücük sevimli evinde ölümle son harbe tutuşan Kirkor Ceyhan, üçüncü kitabına "KAPIYI ÇALAN KİMDİ?' adını belki de bu yüzden verecekti.

Dosya yayınevine verileli çok olmuştu. Gel gör ki onun hastaneye kaldırıldığı günlerde bilgisayarın gazabına uğrayan kitabın basımı gecikmişti. En son gelen habere göre dosya yeniden dizilmiş son kez gözden geçirmesi için postayla gönderilmişti.

Posta gelmiyordu bir türlü. Artık konuşamıyordu da. İlk kitabı "Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm" adlı kitabını ithaf ettiği eşi İlse Hanım, Marsilya'dan gelen müzisyen oğlu ile Mimar kızı baş ucunda bekliyorlardı. Posta gelmiyordu bir türlü. Ve ölümle boğuşan Kirkor Ceyhan, kapının çalınmasını bekliyordu. Bu kez kapı başka türlü çalınacağından emindi. Yaşadığı Ren Nehri kıyısındaki evde kapıyı çalanların onu ve yakınlarını çöle sürmeleri ihtimal dışıydı. Kapı çalınacak ve "Guten Tag!" diyen sevimli postacı, ona kitabını uzatacaktı. Hatta postacı, "Lütfen" diye soracaktı, "Almanca'ya çevrildiğinde, bana da kitabınızı imzalar mısınız?"

Kapı çalınmıyordu bir türlü. Yaşamının en büyük korkusu, son anlarının en büyük dileğine dönüşmüştü birden. Ölümle girdiği son hesaplaşma da kaybedeceğini biliyordu. Ölüme karşı kimse zafer kazanamamıştı ama, kapı çalınmadan da, pes etmek istemiyordu.

Harp sabaha dek sürdü. Kuşlukta kapı çalındı. Heyecanla yerinden fırlayan Kirkor Ceyhan kapıyı açtı.

Sonra mavi, huzurlu bir ışığa dönüştü.

Kirkor Ceyhan'ı Kaybettik

*Doğan Akhanlı**

Tehcir ağıtlarıyla büyüdü, sürgün yaşadı.
Ren Nehri kıyısında öldü.

Kirkor Ceyhan'ı kitabıyla tanıdım önce. O günlerde hayatımın en önemli kabusundan kurtulabilmek için, Ermeni kırımı üzerine malzeme topluyordum. Her hangi bir etki altında kalma korkusundan çok, yüzlerine utanmadan bakamayacağımı bildiğim için Ermenilerle tanışmamaya çalışıyordum. "Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm" elime geçtiği zaman Kirkor Ceyhan'ın Bonn da oturduğunu öğrendim, ama tanışmak istemedim. Kıyamet Günü Yargıçlarını bitirdikten sonra tanışmak, kitabımı ona uzatıp, kendimce ondan ve halkından özür dilemek istedim.

Ağustos'un başlarında, tam da Kıyamet Günü Yargıçları'nı yayınevine teslim ettiğim gün, Kirkor Ceyhan ile hastane de tanıştım. 1929 yılında Zara'da doğduğunu, Zara'da ilk, Sivas'ta orta mektebi okuduğunu, Ermeni bir değirmeciden etkilenip materyalist Dünya görüşüne meyledişini, derken terk-i tahsille Sivas'a veda edip, Zara'da terzi çıraklığına başladığını ilk kitabından biliyordum. Asıl mesleği terzilikti ama, Surp Hovannes Ermeni Kilisesinde zangoçluk yapmış, Bu arada Sebahattin Ali tanışmış ve Kemal Tahir ile mektupla başlayan tanışıklık kesintisiz bir dostluğa dönüşmüştü. 1965 yılında ailecek Ermenistan'a

---

* ÖZGÜR BAKIŞ Gazetesi 4 Ekim 1999 s. 12.

göç etmişlerse de, on ay sonra geri dönmüşlerdi. 1974 yılında eşini kaybeden Kirkor Ceyhan, 1980 yılında, Fransa'ya çocuklarının yanına göç etmiş ve gençken İstanbul'da tanıdığı İlse Hanımla 1988'de evlenmiş, Bonn'da, Ren Nehri kıyısında yaşamaya başlamıştı.

"Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize" adlı ikinci kitabı bu yılın Nisan ayında yine Aras Yayınevi tarafından yayınlanan Kirkor Ceyhan'ı ikinci kez arkadaşım Mehmet Celal ile ziyaret ettik. Köln'de bir söyleşi yapmak istiyorduk. O gün hiç kırımdan, sürgünden söz etmedik. Üçüncü kitabı olan "Kapıyı Kim Çaldı?"nın yayınlanmak üzere olduğunu öğrendik.

İki hafta kadar sonra, bir gece yarısı vefat ettiği haberini aldım. 27 Eylül Pazartesi günü saat dokuza doğru son nefesini vermişti. Son kitabını göremeden aramızdan ayrılan Kirkor Amca 29 Eylül'de Bonn'da küçük bir mezarlıkta toprağa verildi. Cenazesinde ailesi, eşi İlse Hanım'ın Alman yakınları dışında bir Perulu, bir Rus, iki de Türk vardı.

Aras Yayıncılığın Açıklaması

Yaşayan bir tarih olarak, anlattıkları ve yazdıklarıyla, kuşak farkını hiçe sayarak, dedelerimizi, onların analarını babalarını daha iyi tanımamızı, anlamamızı sağladı. Onların şahsında kendimizi, zamanımızı, dünyayı tekrar tekrar yorumlamamıza yardımcı oldu. Zamanın dünyayı, insanları nasıl değiştirdiğini, bu değişimin sınırsızlığını, sonsuzluğunu onun yazdıklarıyla daha bir sağlıklı ölçer olmuştuk sanki. Tıpkı ortaokul yıllarında tanıdığı Tavralı değirmenci Şimavon Usta, yani Şiman Emmi gibi hayatı boyunca öğrenmeyi ve öğrendiklerini ayrımsız herkesle paylaşmayı istedi. Şiman Usta'nın açtığı yoldan ilerlediğinde kitapları vasıtasıyla tanıştığı Sabahattin Ali ve şahsen tanıdığı Kemal Tahir yol göstericileri oldu, o yoldan bir daha hiç sapmadı. Hep daha doğru, daha güzel bir yaşamın ardında, şartlar neyi zorladıysa, umudu nerede gördüyse oraya koştu.

Gittiği, yaşadığı yerleri kişiliğinde özümsedi, sevdi, ama çocukluğunu, ana babasını, zihnine nakşolmuş çocukluğunun Zara'sını, Sivas'ını unutmadı. Belki hiçbir zaman yazar olarak görmedi kendini ama "yazan" oldu. Yazamayan yazarlara inat, görerek, duyarak, dolu dolu yaşayarak "yazan" oldu. Bu sayede tıpkı doyumsuz sohbeti, hoş muhabbeti kadar berrak, saf, insanı saran öykülerden oluşan iki kitap bıraktı ardında. Belki her biri birer gerçeküstü klasik olabilecek öyküleri aslında yaşanmış birer hayat parçasıydılar. Yaşamın gerçeklerinin aslında ne ka-

dar da inanılmaz ve sıradışı olduğunu duyumsatıyordu bu öyküler. Yazdıkları zihinlerde, kalplerde ekşi bir hatıra tortusuyla birlikte tatlı bir yorgunluk bıraktı, gözlere değil, içtenliği ve zekasıyla beyin kıvrımlarına, kalbe hayat taşıyan damarlara yorgunluk verdi.

Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm'ün kapağındaki o ortaokul çağı çocukluk fotoğrafındaki gibi daima gülen gözlerle baktı ardına. Yaşadı, yaşlandı ama o gülen gözleri hep aynı kaldı. Artık bizimle olmasa da dostluğu anılarımızda yaşayacak.

DİĞER "ANLATI " KİTAPLARI

Romanlar, Öyküler, Tanıklık ve Belgeseller

albatroslar / *birol keskin*

anılarla geçmişe yolculuk / *ali taşyapan*

ateşi tutmak / *ernesto g. bermejo*

ateşten portreler / *faysal dağlı*

bekaa, yaratılan toprak / *hasan bildirici*

ben bir insanım / *m. memduh uyan*

ben, rigoberta menchu / *elizabeth burgos-debray*

bir kayıbın ölüm güncesi / *ayhan uzala*

bizim mahallenin çinlisi / *kemal kurt*

boşuna mı çiğnedik / *sevim belli*

cangıl günleri / *mario payeras*

çocuklarıma mektuplar / *antonio gramsci*

çözülme / *a. kadir konuk*

dağdan kopan ateş / *omar cabezas*

dağdan kopan özgürlük / *a. kadir konuk*

denizi beklerken / *doğan akhanlı*

dersimli memik ağa / *haydar ışık*

dersim tertelesi / *haydar ışık*

dışardakiler / *helmut oberdiek*

duvardaki sarmaşık / *mauricio rosencof*

eylül şifresi / *hüseyin şimşek*

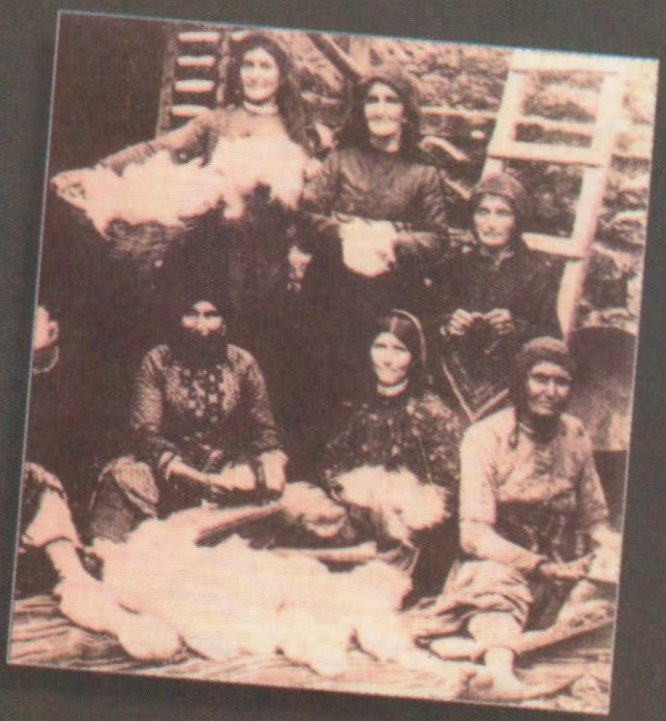
falls anıları / *gerry adams*

gelincik tarlası / *doğan akhanlı*

gözlerini değiştirsinler çocukların / *ayfer coşkun*

gün dirildi / *a. kadir konuk*

Karanlıkta turkü çokça çığrılır. Her köşeden bir koyun havası, ufak ufak yayılıyor. Gide gide arpa yiyen seçiliyor. En oturaklısı en makamlısı ötekilerini bastırıp herkese dinletmeye başlıyor. Gurbetin, yolun yolculugunun elinin bastonudur turkü. Ne canım şeydir turkü sen bilirmisin. Daglar, yollar, kederleri bitmezmiş Türkü olmazsa. Türkünü çığıranda, onu dinleyende, hemen bir önceki ruh durumundan sıyrılır. Hele hanların, hele hapishanelerin, hele karakolların, hele yolların hele yolların şifasıdır Türkü. Yanık bir ses, herhal yanık bir babayigitten geliyor olmalı. Karanlıkta göremiyoruz ki. Değerlendirmemiz, yüzünü boyunu görmeden, sesinin davudi ve de eksiksiz söyleyip makamını yerine getirmesinden ileri geliyor. Ses yükseldi. İskilip üstünde de anambur kara bulut... Asmaya götürüyorlarda, üç baba yigit..... aman yarabbi bu nasıl ses bu nasıl makam. Neredeyse belimizi kırıp hışır edecek. Elde kahpe dölü çok. Bırakmıyorlarki, bu babayigit okuyupta bitirsin. Başka köşeden o köşeye, bir hucum bir alamet öte ucu görünmez...

MARENOSTRUM

belge yayınları

Ön kapak fotoğrafı: Manuel Çıtak 1996